İsyan Ateşinden Geçen Mutkili Bir Ermeni Aile

SÜRGÜN

FERMAN TOROSLAR



ARAS

Dün Marmara Ereğlisi'ne gittim, 2012 Kasım'ında Vanlılara sattığım ve yirmi yılımı geniş bahçesini yeşertmekle uğraştığım eve. Bahçeyi otlar sarmıştı. Yirmi senelik Osmanlı çileklerimden yediveren köklerini söktüm, bir tane hurma ağacı aldım, komşum Atam'ın bahçesinden bir Sason narı kökü aldım, bir de Sason inciri kökü, bir kök de hünnap aldım.

Yarın Amerika'ya gidiyorum, bütün bunları nasıl beraberimde götüreceğim, onun derdindeyim.

Ferman Toroslar
12 Nisan 2013, İstanbul

usul gereği

Ferman Toroslar ve ailesinin yaşam öyküsünden bir kesit içeren bu kitap, annesi ve ağırlıklı olarak kendisinin anılarından oluşmaktadır.

*

Kimi adların yazımında, "kh" yerine Kürtçedeki gibi "x" harfi kullanıldı (Xazo). Ermenice ve Kürtçe ifadeler italik yazıldı. Yerleşim yerlerinin günümüzdeki (resmi) adları için www.nisanyanmap.com *Index Anatolicus*'tan yararlanıldı.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

Kitapta yer alan görseller Ferman Toroslar'ın arşivindendir.

**

Ferman Toroslar ve annesi Kayane ile görüşmeler yapan ve bunları kâğıda aktaran Besse Kabak'a teşekkürlerimizle...

yayıncının notu

SÜRGÜN

İSYAN ATEŞİNDEN GEÇEN MUTKİLİ BİR ERMENİ AİLE

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231 Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - ԱՐԱՍ 137

Ferman Toroslar

Sürgün

İsyan Ateşinden Geçen
Mutkili Bir Ermeni Aile

Yayına Hazırlayan
Nıvart Taşçı
Ardaşes Margosyan

Kapak Tasarımı
Aret Gıcır

Kapak Fotoğrafı
Ferman ve ailesi
(Gümüşhacıköy 1948)

ISBN 978-605-5753-37-5

Baskı
Sena Ofset
2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul, Tel: (212) 613 03 21
Sertifika No: 12064

Mayıs 2013, İstanbul

SÜRGÜN

İSYAN ATEŞİNDEN GEÇEN MUTKİLİ BİR ERMENİ AİLE

ANI

FERMAN TOROSLAR

ARAS

Kerho, 2008

Bu yolculuğu benden çok kim hak etmiş olabilir? Hikâyemin başladığı yere, 1936'da anamın beni doğurduğu o yıkık duvarın dibine gitmek, o gilgil saplarının üzerine uzanmak benden çok kime yakışır?

Kerho'yu hayatımda görmedim. Orası babamın, dedelerimin köyü; anamın gelin gittiği, ilk çocuğunu kucağına aldığı evi; bir gündüz vakti silah zoruyla terk edip bir daha asla geri dönemedikleri cennetleri.

Hiç görmediği, hiç yaşamadığı bir yerin özlemini nasıl çeker insan? Bu duyduğum özlem bana mı ait, anama babama mı? Kerho'yu görmek için yetmiş iki yaşımda çektiğim bu zahmet, dedemin diktiği cevizin tadına bakmak için teptiğim onca yol akıl kârı mı?

Mutki'de, Kerho minibüsünü sormak için girdiğim bakkalda kim bilir kaç saattir oturmuş vakit öldüren o adamın da aklına yatmadığı belliydi bu halim; ipe sapa gelmez sorularıyla tepemin tasını attırdı:

"Kerho'ya kime gidiyorsun?"

"Hasangile!"

"Hasan İstanbul'dadır. Sen şunun doğrusunu söyle, kime gidiyorsun?"

"Evet, Hasan İstanbul'dadır. Hasan evini kime emanet etmişse ona gidiyorum ben."

"Sen kimlerdensin?"

"Xazo'nun oğluyum."

"Şimdi belli oldu. Tapular için geldin buraya..."

"Ne diyorsun be kardeşim? Ne işim olur tapuyla?"

"O zaman altın aramaya mı geldin?"

"Başka şey bilmez misiniz siz? Özlem çektim, yetmiş sene sonra evimizin yerini, doğduğum evi, dedemin diktiği cevizleri görmek istiyorum."

"Yok yok, sen altın arıyorsun!"

Ağırıma gidiyor doğrusu nereye gitsem karşıma çıkan bu altın lafı. Kime yol sorduysam, hemen hemen hepsi beni kenara çekip işbirliği teklif edermiş gibi sesini alçaltarak "Altın mı arıyorsun?" diye sordu. Varsa yoksa altın! Kim koymuş, kim bulacak? Olmayan altınlar bir yana, Kerho ve Silind köylerinin muhtarı olduğunu öğrendiğim bu adam belli ki babam Xazo'yu pek iyi hatırlıyordu!

Söylenerek bakkal dükkânından dışarı çıktım. Uzatmanın, üstelemenin anlamı yok. Saat daha üç; Kerho arabasına iki saat varmış. Bir o yana bir bu yana yürüyüp etrafa göz gezdirdikten sonra bakkal dükkânına geri döndüğümde, hiç hoşuma gitmeyen bir durumla karşılaştım.

Muhtar ve yanındakiler kalkmışlardı. İki saat evvel biz konuşurken içeri girip arkamda dikilen gençten bir oğlanla bakkal içerideydi yalnız. Araba da yok ortada...

"Daha gelmedi mi minibüs?"

Delikanlı lafı bakkalın ağzından aldı:

"Abi, bugün Kerho'ya minibüs kalkmayacakmış. Seni arabayla götürelim."

Hayda! Korktuğum başıma geldi! Minibüsün kalkmamasını anladık da bu adam nereden çıktı şimdi? Ben bir şey teklif etmiyorum, o kendiliğinden gidelim diyor. Bu işin içinde kesin bir oyun var, yoksa kimse kimseyi hayrına Mutki'den Kerho'ya götürmez.

Çaresiz İstanbul'u, Hasan'ı aradım. Oğlu çıktı telefona. Durumu anlatınca belediye başkanlığına gitmemi söyledi. Kirveleri orada çalışıyormuş, bana bir araba ayarlarmış. Kapadım telefonu. Delikanlı, bakkalın önündeki hurda arabasını işaret etti yine.

"Belediyeye ben bırakayım seni," dedi. Kabul ettim.

Aradığımız kirve yerinde yoktu, oğlu oradaydı. "Ben bu saatten sonra sana nereden araba bulayım!" dedi çıkışarak.

Yahu nedir bu böyle, önüne gelen bizi tersliyor! Moralim büsbütün bozuk vaziyette ayrıldım belediyeden.

Bizim arabalı genç, gölge gibi peşimde. Binanın önünde durmuş, bekliyor. Anladı tabii Kerho'ya gitmeyi ne kadar çok istediğimi. Onca yolu gelmişim, görmeden geri mi döneceğim! Buna razı gelmeyeceğimi, Kerho'ya gitmek için kendisine muhtaç olduğumu biliyordu. Çaresiz kalmıştım, pes ettim:

"Kaç para istiyorsun?"

"Yüz elli!"

"Ben sana yüz elli lira verirsem İstanbul'a dönecek param kalmaz."

"Yüz diyelim..."

"Mümkün değil."

"Peki, seksene götürürüm."

"Yok, ben altmıştan fazlasını veremem."

Düşündü, düşündü... "Kabul," dedi!

Az ilerideki benzin istasyonunda durduk. Bizimki koşarak inip altmış liralık benzin aldı. Sonra da arabanın penceresinden başını içeri uzatıp, "Abi, benim param yokmuş," demez mi!

Belli ki parayı hemen almak için plan yapmış aklınca. Alsın, tek ki beni Kerho'ya götürsün. Bakkalın önüne geldik, iki kişi daha bindi, dört kişi olduk. Bu adamlar da hiç hesapta yoktu halbuki. Tedirginliğim daha da arttı ama yola çıktık bir defa. Bir tarafı uçurum, daracık dağ yolunda ilerlemeye başladık. Yaya gitsem herhalde bundan daha yavaş yürümezdim. Aksi gibi yol da yokuş, araba durmadan su kaynatıyor, adam durmadan söyleniyor. Sonunda dura kalka Kerho'dan bir önceki köye, Silind'e vardık. Tam köyün kenarındaki jandarma karakolundan geçerken durdurulduk. Elinde tüfek, bir çavuş arabanın sağını solunu kontrol etti, hepimizin kimliklerine tek tek baktı. Bizim şoförün köyünü de o vakit öğrendim, Torkluymuş. Yolda fazla konuşmamıştım. Sorgu sual edip canımı sıkmalarını istemiyordum.

Yüz metre daha gittik gitmedik, kontağı büsbütün kapattı bizimki.

"Abi, buraya kadar."

"Nasıl buraya kadar? Kerho mu burası?"

"Değil."

"Hani Kerho'ya gidecektik?"

"Abi, araba su kaynatıyor. Yedek lastik de yok."

Şu yok bu yok... Başladım münakaşaya. Arkamdaki

karakoldan da güç alarak çıkıştım. Diğer iki adam da benden yana gözüküyorlar.

"Tamam abi. Köprübaşı'nda sizin Kerho'dan bir köylünüz varmış. O da bekliyormuş. Onu da alalım bari, beraber gidelim."

Ne oldu da fikir değiştirdi bilmem, tekrar binip ilerlemeye başladık. Nehir boyunca gittik, biraz yokuş çıktık. Yine durduk. Bu sefer daha ciddi bir ifadeyle:

"Abi, buraya kadar. Sen bu köye misafir ol."

"Lan oğlum, bu köy kimin? Ben ne diye buraya misafir olayım?"

"Muhtarın köyü."

"Hangi muhtar?"

"Bakkalda gördün ya."

"Evlat, sen gördün, biz bakkalda münakaşa ettik. Ben bu adama nasıl misafir olayım?"

"Bir şey olmaz. Onlar misafir kabul eder."

Ölür müsün öldürür müsün? Saat olmuş yedi buçuk, güneş battı batacak. Diğer ikisi de şoförden yana oldular bu sefer. İçime yine bir kurt düştü. Muhtar böyle bir talimat mı verdi ne? Niye ısrar ediyor muhtarda kalmamı?

"O zaman yayan giderim," dedim; çantamı sırtıma vurup hırsla yürümeye başladım.

Arkamdan koşup kolumu kavradı:

"Nereye gidiyorsun?"

"Dedim ya, yayan gideceğim."

"Paramı versene!"

"Yahu, Kerho'ya kadar anlaştık, altmış lirayı peşin verdim, sen beni yarı yolda bıraktın. Daha ne parası?"

"Ben anlamam! Seksen istemiştim zaten. Silind'den buraya da para vereceksin."

"Versem İstanbul'a dönemem. Fazla param yok."

"Ben anlamam."

Baktım olacak gibi değil, adam dikleniyor, çıkartıp on lira verdim.

"Sadaka mı veriyorsun?"

Bir on lira daha... Razı oldu, bıraktı yakamı.

Sinirimden ağlayacaktım neredeyse. Dalga geçer gibi arkamdan seslendi bir de:

"Dikkat et, kurtlar yemesin!"

"Kürtler yiyeceğine kurtlar yesin!" deyip, hırsla yürümeye devam ettim.



Doğduğum topraklara, Kerho köyünün yedi mahallesinden Kitoro'ya son bakışım. Ağustos 2008.

Uzun zamandır ilk defa anamın anlattıklarına bu kadar yakınım. Kerho'yu asker basıp köyden çıkarıldıkları gün, kafile halinde Silind'e giderken bu yoldan geçmişler. Yolu bilmiyorum ama seslerini işitiyorum, ayağımın altındaki tozlu yolda onların ayak izlerini görüyorum sanki.

Dağlarda, ormanlarda saklanarak geçirdikleri yıllar boyunca, içlerine işleyen, hafızalarına kazınan, dillerinden düşürmedikleri, bazen de hiç dillendiremedikleri anıların yarattığı korkuların aynısını şimdi ben de duyuyorum.

Sırtında ben, elinde ablam, karanlıkta koşarken ayağı yumuşak bir şeye takılıp düşen, eliyle yokladığı an o şeyin yitip gitmiş bir askerin cansız bedeni olduğunu gören anamın yaşadığı dehşeti hissediyorum.

Üzeri çalı çırpıyla örtülmüş, onlarca cansız bedenin üst üste yığılı olduğu çukurlardan gelen kokuyu ben de duyuyorum. Dağlarda ölüp gitme korkusu; bir mezarı bile olmadan, kimse duymadan, görmeden ölen dedelerimin, ninelerimin, amcalarımın, teyzelerimin, soyumun kaderini paylaşma korkusu.

Ama bunu ben istedim değil mi? Bu yolculuğa bile bile çıktım. Bu ne karşı konulmaz bir iç dürtüydü? Şimdi artık bu dağ yolunda Kerho'yu görmeye mi, yoksa 1926'dan 1938'e kadar bu dağlarda can vermiş soyumun bir parçası olmakla aynı kaderi paylaşmaya mı gidiyordum?

Arada bir karşıdan ağır aksak gelen odun yüklü kamyonların hırıltısı huzursuz düşüncelerimden beni sıyırıyordu neyse ki. Her geçeni durdurup su istiyor, Kerho bu

tarafta mı diye soruyordum. Doğru yoldaymışım. Dümdüz gidersem karşıma çıkacakmış.

Yürüdüm, yürüdüm, yürüdüm...

Acaba bir çalının dibine kıvrılsam, yola sabah mı devam etsem? Yürüdükçe karşıma bir dönemeç çıkıyor, önüm hepten kararıyor. Telefon da çalışmıyor. Son gördüğüm kamyoncuya telefonun neden çekmediğini sordum, sadece jandarmalarla koruculara açıkmış. Onun cılız ışığı da olmasa, adımlarımdan biri muhakkak uçuruma denk gelecek. Dura kalka ilerliyordum ki yine bir araba hırıltısı, farların ortalığı bembeyaz eden ışığı...

Ama bu sefer sesi arkamdan geliyor; ya onlarsa?

Dönüp bakmaya cesaret edemedim. Daha hızlı yürümeye başladım ama nafile. Karanlıkta, daracık bir dağ yolunda arabadan kaçacak halim yoktu ya!

Araba ilerledi, ilerledi, gelip arkamda durdu. Çaresiz dönüp baktım. Beni getiren araba!

Üç kişilerdi, dört olmuşlar. Tanımadığım, dördüncü kişi indi aşağı, arkamdan yetişti, koluma girip "Atla, seni Kerho'ya götürelim," dedi. Artık sakin olamıyordum, sesimi yükselterek:

"Size güvenmiyorum, arabanıza da binmem!"

Adam bırakmıyor, kolumdan çekiyor resmen. Tamam dedim içimden, buraya kadarmış, muhakkak ki beni öldürecekler.

Yanılmışım. Ayak dirediğimi görünce "Ne halin varsa gör!" deyip geri döndüler.

Dizlerim titriyordu.

İki üç dönemeç sonra derinlerden gelen bir su sesi duydum. Tek damla kalmamıştı yanımda. Sese doğru ilerledim. Karanlığa artık alışmış gözlerim farklı bir renk

seçti. Elimi uzattım, soğuk betonu hissettim. Biraz sağa kaydırdım parmaklarımı, su! Meğer biri yol üstüne bir çeşme yaptırmış, bir de tas koymuş içine. Hayır için muhakkak! Şıkır şıkır akıyor.

Dünyalar benim oldu. Hemen çantayı çıkardım sırtımdan. Su kesilmiş terden. Elimi yüzümü yıkadım, plastik şişemi doldurdum, şöyle bir dinlendim. Çeşmenin yanından ayrı bir yol çıkıyordu. Bana, tek yol gider Kerho'ya demişlerdi. Bir de sapa kamyon yolları varmış, oraya girme diye uyarmışlardı. Şimdi yol iki oldu. Bir daldım kamyon yoluna, on-on beş dakika yürüdüm, hakikaten de kötüydü, gerisin geri döndüm. Ana yola indim. Yine başladım yürümeye. Git babam git bitmiyor. Boyuna yokuş çıkıyorum.

Fakat bir dakika! Şu ağaçların arasındaki...elektrik mi, yıldız mı... Bir kayboluyor, bir çıkıyor...

Işığa yürüdüm koşar adım. Yok, yıldız olsa aynı kalır. Oysa bu gördüğüm gittikçe şiddetleniyor. Demek bir köy bu! Köy!

On dakika sonra ışığın Kerho'dan geldiğini anladım.

"Hasaaan! Hasaaan!"

Başka çarem kalmamıştı. Daha fazla bekleyecek halim yoktu. Kapısını çaldığım ilk iki ev açmamış, üçüncüsünden kafasını uzatan oğlan çocuğu "Kitorolu Hasan'ı arıyorum, beni oraya götürür müsün?" dememle "Uzaktır ora!" deyip demir kapıyı yüzüme kapamıştı.

Evlerin arası yüz metre, her kapının önünde kuvvetli bir ışık yanıyor, karşı tarafsa uçurum. Her biri kartal yuvasına ev yapmış sanki.

Karanlığa bağırdım:

"Hasaaan! Hasaaan!"

Beş dakika sonra uzaktan bir fener ışığının sallana sallana bana doğru yaklaştığını gördüm. Karanlıkta feneri tutanı seçmek zor, ama sesinden belli, gençten bir oğlan.

"Kimsin?"

"Kitoro'dan Hasan'ın akrabasıyım! Xazo'nun oğluyum! Beni oraya götürür müsün?"

"Kitoro uzak!"

Döndü gitti. Delireceğim!

Nereden bileyim geri döneceğini... Az önceki gibi on adım ötemde durdu:

"Arkamdan gel!"

Artık nereye gitsem kabul. Yeter ki şu çektiğim eziyet bitsin. On beş yirmi metre arkadan, çocuğun peşi sıra sessizce yürüdüm. Önünde ışık yanan bir bahçenin kapısından girdik. Karanlıkta kalan evin arkasına geçip toprak merdivenle çatıya çıktık.

Seferberlik zamanı, Ruslar Muş'a, Bitlis'e kadar geldikleri vakit, Hasan'ın babası Genco'yla beraber silahlanıp, avuçlarının içi gibi bildikleri dağlardan, ormanlardan gece gizlice geçirdikleri Ermenileri Ruslara teslim eden, anamın anasıyla çocuklarının da hayatını bu şekilde kurtarmış olan Medine'nin torunuyla işte böyle tanıştım.

Köprübaşı'ndan geldiğimi söylediğimde inanamadı:

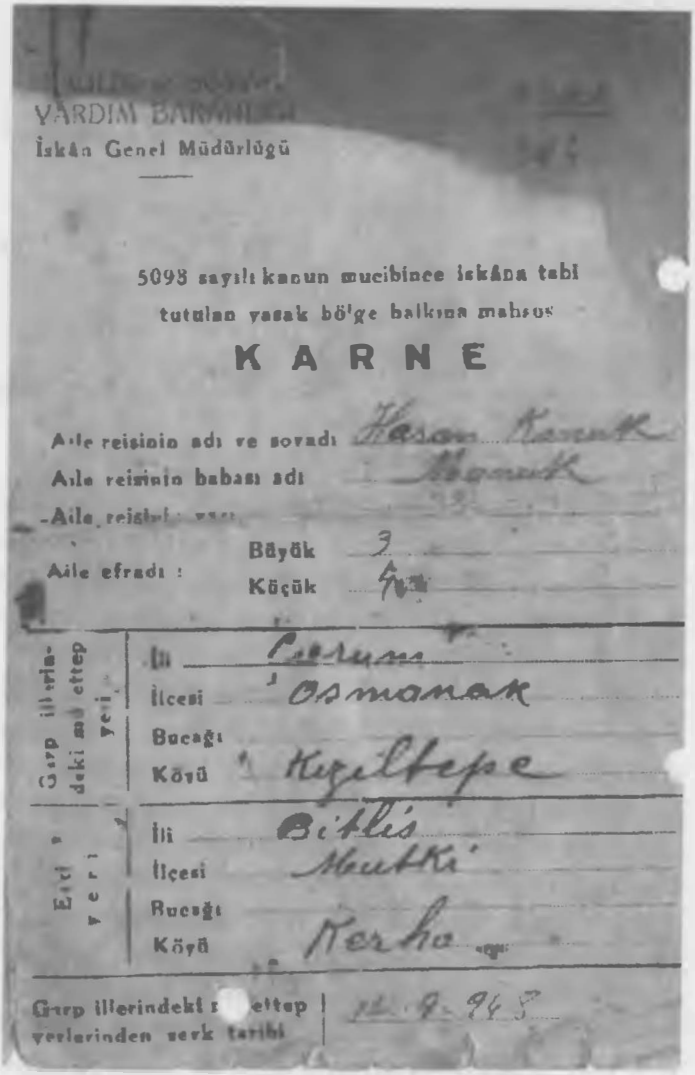
"Biz gündüz gözüyle oradan gelemiyoruz. Sen gece vakti nasıl yaptın?"

"Geldim işte. Ben de bilmiyorum nasıl geldiğimi," dedim.

Ağlıyordum.

Gümüşhacıköy, 1947-48

Kurtalan'a gelmek için mi beklemiştik yoksulluk, tecrit ve arayışla geçen koskoca on iki sene boyunca... Dünyaya gözlerimi açtığım Kerho'dan Çorum'un Osmancık ilçesi Kızıltepe köyüne sürgün edildiğimizde iki yaşındaymışım. O köyden çıkıp on sekiz ayımızı geçireceğimiz Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesine geldiğimizde ise on iki... Babam, köyümüz Kerho'nun hâlâ yasaklı olduğunu muhakkak ki kendisine af karnesini teslim eden Gümüşhacıköy kaymakamından öğrenmişti. Fakat Kurtalan'ı aklına kim sokmuştu bilemem. Belki de köyüne en yakın istasyon Kurtalan olduğu için burada karar kılmıştı. Trenden inip de ayağını toprağa bastı mı dertler bitecek zannediyordu. Eski köylüleri karşısına çıkıverecekti. Kim bilir, Anadolu'ya sürgüne gidip de bizim gibi geri dönen akrabalarıyla buluşacaktı belki de... Yalnız hesaba katmadığı bir şey vardı: Sürgünlere af çıkalı bir seneden



YARDIM BAKANLIĞI
İskân Genel Müdürlüğü

5098 sayılı kanun mucibince iskâna tabi tutulan yasak bölge halkına mahsus

KARNE

Aile reisinin adı ve soyadı: Hasan Kanık
Aile reisinin babası adı: Kanık
Aile reisinin [illegible]
Aile efradı: Büyük 3 Küçük 4

Gitp illerindeki mahallettep yeri:
İli: Erzurum
İlçesi: Osmanak
Bucağı:
Köyü: Kızıltepe

Gidiş yeri:
İli: Bitlis
İlçesi: Mutki
Bucağı:
Köyü: Kerho

Gitp illerindeki [illegible] ettep yerlerinden sevk tarihi: 12.9.943

Babamın resmi kayıtlardaki adı Hasan adına düzenlenmiş, sürgün edildiğimiz yerden ayrılabileceğimize dair karne.

fazla olmuştu aslında. Dönen dönmüştü çoktan. Bizim Mutki'ye, köyümüz Kerho'ya gitmek için bunca zaman beklememiz ise esasında parasızlıktandı.

Daha Gümüşhacıköy'deyken, bir sabah babama haber getirmiş biri:

"Kaymakamın yanına gideceksin, senin adına bir mektup var."

Meğer yazı Osmancık'tan geliyormuş. Tabii biliyorlar nerede olduğumuzu, hangi köyde kaldığımızı. Bildirmek mecburiydi. Babam koşa koşa kaymakamın yanına vardı. Adam elindeki kâğıdı gösterip:

"Haydi, gözünüz aydın. Kâğıdınız geldi. Buradan göndereceğiz sizi," demiş.

İşte o kâğıt, eve dönüşümüzün teminatı sözde; trene bindik mi yedi nüfuslu ailemize tek kuruş ödetmeyecek biletimiz. Fakat aynı zamanda yasak bölge halkından olduğumuzun belgesi. Aklımızın erdiği, gücümüzün yettiği her yere gidebileceğimizi söyleyen, fakat köyümüz Kerho'yu yasak eden ferman.

Ne olursa olsun, babamı havalara uçurdu bu haber. Köye dönmenin yolunu bir şekilde bulurum umuduyla herhalde, Gümüşhacıköylülerin dil dökmelerine, "Ğazar, ne yap et Bitlis'e gitme, doğuya gitme; İstanbul'da çok Ermeni var, öksüz okulları var. Oraya gidersen çocukları okullara alırlar, sana iş verirler, yardım ederler," sözlerine kulak asmadı.

Nasihatleri can kulağıyla dinler gözüküyor fakat nihai cevabı değişmiyordu:

"Koca bir şehir İstanbul! Kaybolurum! Çoluğuma çocuğuma bakamam!"

Hal böyle olunca, kaymakamın ağzından "Git, bir aile

resmi çektir, çıkınca getir bana, işleminizi yapayım," sözleri dökülür dökülmez, bizim yeni yurdumuz belli oldu.

Ertesi sabah, bütün aile toplanıp resimciye gittik. Bizim için büyük olay, resmimiz çekilecek. Öyle basit şey miydi? Kardeşim Bayram'la defalarca önünden geçip, kovalanana kadar vitrininden içeriyi görmeye çalıştığımız o acayip dükkânın içine girecektik. Körüklü, ayaklı makinesiyle bir bezin altına girip, nasıl olduğunu bir türlü anlayamadığımız o resimleri yapan fotoğrafçı Ohannes'in karşısında şimdi biz oturacaktık. Hem üstelik, leblebicilerin hanıydı burası. Gümüşhacıköy'deki ikinci han. Öbürü, ilk geldiğimizde kaldığımız Mevlüt Han; üstte odalar, altta ahırlar olan bir handı. Bundaysa konaklama yok, hep dükkân. Bakkal, kasap, terzi, ama illa da leblebiciler. Bir yerden elimize birkaç kuruş geçecek olsa hemen oraya koşardık, kırık leblebi almaya. Dükkânların önünde, büyük kazanlarda kavururlardı leblebiyi. Sonra elekten geçirip, kabuğu soyulurken kırılanları bir tarafa toplarlardı. Makbul olan ötekilerdi, zaten başka başka şehirlere yollanırdı o leblebiler. Ama Bayram'la bana fark etmezdi tabii. Kırık leblebi ucuz! Beş on kuruş verdin mi ceplerin leblebi dolar! O yüzden bu hanı iyi bellemiştik.

Velhasıl biz o resmi çektirdik; sonra da kabımızı kacağımızı sırtımıza vurup, yine düştük yollara. Bir kalktın mı evinin yiyeceği, içeceği, kapların, yorganın, hepsini yüklenir öyle gidersin. Hoş, kap kacak dediysek, öyle her birimizin ayrı eşyası yoktu. Ağaç dallarından yapılmış kaşıklar, birkaç çanak, bir de kazan; bitti. Yorgan desen, biz çocuklar tek bir yorganın altına doluşurduk zaten. Öyle ki bütün eşyamız elimizde, göçebe gibiydik.

Ama bu yolculuğun farklı bir tarafı vardı biz çocuklar

için. Zira babamızın söylediğine göre trene binecektik! Demir rayların üzerinde rüzgârdan bile hızlı gidecek, düdük öttükçe yoldan geçenlerin yüreğini hoplatacak, koca bir kuşun omuzlarındaymış gibi ayaklarımız yerden kesik, uçacaktık. Heyecanım Gümüşhacıköy'den ayrılıyor olmanın burukluğunu bastırmıştı bile.

Aslında epey alışmıştım Gümüşhacıköy'e. Osmancık'tan buraya geleli daha iki sene bile olmamıştı ama çocuksun işte, vakit geçirecek, yarenlik edecek akranlar buldun mu her yer aynı.

Ben en çok Elekçi Vartan'ın oğlu Minas'ı arayacaktım. Elekçi diye Çingenelere derlerdi aslında. Ama bunların elekçiliği Çingene olduklarından değildi. Un eleği, buğday eleği yapıyorlardı, sonra da köy köy dolaşıp satıyorlardı karı koca. Satmak da para karşılığında değil; mesela nisana kadar elek yaparlar, sonra üç ay köyleri dolaşıp bunları dağıtır, harman bitiminde de gidip karşılığında buğday toplarlardı. İşte ben en çok o Vartan'ın oğlu Minas'la arkadaşlık ediyordum. Birlikte simit satmaya gidiyorduk. Gerçi benim esas işim körük çekmekti, demirci Mıhitar'ın yanında çıraktım; Minas ise okula gidiyordu. Ama akşamları ne güne duruyor! O okuldan çıkardı, ben de ustamın yanından. Gidip Mampig'in fırınından otuz kırk tane simit alır, bunları ucuna ağaç çakılı uzun bir sırığa dizer, satardık. Simitçilerin sepeti ya da arabaları yoktu, omuzda taşınırdı her şey. Dik tutarsan dökülmez; sırıktan çıkarıp verirsin müşterinin eline. Gümüşhacıköy'de asmalı kahveler dedikleri, yan yana beş altı tane kahve vardı; hepsi bir aradaydı. Kahvede o koca sırıkla dönmek zor! Ben kapıda beklerdim; o da içeri girer, simidini satardı. Ne güzel bağırırdı ama:

"Taze çıktı fırından! Gümüşhacıköy'ün unundan! Hamidiye'nin suyundan! Taze çıktı fırından!"

Koca bir kış bayağı güzel para topladık. Payıma bazen on, bazen yirmi kuruş düşerdi.

Yalnız, biz neden okula gitmemiştik; okul hemen evimizin yanı başında olduğu halde, anam babam bizi ne diye göndermemişti? Evde hiç konu olmadığı gibi, o vakitlerde benim de hiç aklıma gelmedi. Sanki zaten öyle olması icap ediyormuş gibi, tıpış tıpış çalışmaya başladım. Hayatta kalmak gayesindeyiz ailece. İster otuz yaşındaki babam, ister dört çocuklu gebe anam, ister daha on birinde bir oğlan çocuğu, ben...

Zaten her şey pek çabuk olmuştu Gümüşhacıköy'de. Gelişimiz, bir eve yerleşmemiz, çalışmaya başlamamız...

Babam sürgünlere af çıktığının haberini alır almaz Kızıltepe köyünü de, içinde sekiz sene yaşadığımız o ahırdan beter kulübeyi de arkamıza bile bakmadan, aynı günün akşamı terk etmiştik. Zaten ne bağımız bahçemiz vardı, ne de satacak hayvanımız. Olsa olsa onca yıllık komşularımızdan alacağımız helallik, hatırlık...

Yol parası da ha bugün ha yarın çıkar ümidiyle Osmancık'taki hayvan pazarının yakınlarında bir han bulup elimizdeki birkaç kuruş parayı üst kattaki odayı kiralamak için harcamıştık.

Biz mi acele ettik yoksa kaymakam mı yanılttı babamı bilmem, ama birkaç gün sonra yolculuk masraflarının karşılanmayacağını, yani herkesin nereye isterse oraya gitmekte serbest olduğunu, ama bunu ancak kendi parasıyla yapabileceğini öğrenince karaları bağladık. Zira bu bizim nereye istersek oraya gitmekte pek de serbest olmadığımız anlamına geliyordu. Çünkü bizim bırak onca

kişiyle yolculuk etmeyi, yiyecek satın alacak kadar bile paramız yoktu.

Kızıltepe köyüne neden dönmedik, orasını bilmiyorum. Buğday ambarının altına geri dönmek Osmancık'ta belirsizlik içinde beklemekten daha mı kötüydü acaba anamla babama göre? Öyle olmalı ki babam beline bir ip sarıp, sokak sokak dolaşarak taşınacak bir şey aramaya başladı. Karşılığında eline geçen birkaç kuruş, sabah akşam üçer somun ekmek almasına yetiyordu ancak. Nasıl beter bir halse bizimki, dilensek de, hırsızlık da yapsak, ekmekten ötesine geçemeyecektik. Biliyorum, çünkü her ikisini de denedim!

"Abi, ben yapmam. Babam kızar, yapmam."

"Babam nereden duyacak? Hem sen aç değil misin?"

"Açım."

"O zaman?"

"Ben yapmam. Sen git."

Bayram'la kapısının önünde kavga ettiğimiz evde, herkesin "Hoca hanım" diye sevip saydığı bir kadın yaşıyordu. Etraftaki yemekçilerin vitrininden içeriyi seyredip kokusuyla baş döndüren o etleri, pilavları mideye indirdiğimizin hayaliyle karnımızı doyurduğumuz günlerde, elinde paketlerle görüyordum onu. Yumuşak yüzlü, sevecen bakışlı bu kadın bana gülümsemişti bile bir defasında. Ekmek istesek verirdi, hem de kızmadan verirdi...

Bir cesaret merdivenleri tırmanıp yüreğim ağzımda kapıyı çaldım. Bayram beni yalnız bırakmış, sanki kadın kapının arkasında hazır beklettiği baltayla bizi kovalayacakmış gibi epey uzağa, sokağın köşesine kaçmıştı bile.

Çok mu yavaş vurdum kapıyı nedir, ses yok. Bir daha çaldım, bu sefer daha kuvvetli. Elimde güç kalmamış sanki, tuhaf. Ayak sesleri yaklaştı, yaklaştı, kaçıp gitmek için birkaç saniyem daha vardı, yaklaştı...

"Abla!"

Bakıştık. Yutkundum.

"Abla, biraz ekmek..."

Duraklamadan içeri gitti. Elinde her gün ve her akşam yediğimiz yuvarlak somundan bir dilimle döndü. Bir şey söylemeden kapıyı kapadı.

İlk dilencilik girişimimiz başarıyla sonuçlanmış, yalnız, tek kişi gittiğim için bir dilim somun kapabilmiştim. Yardım etmeye gelince ortadan toz olan kardeşim, elim-

de ekmeği görünce vahşi bir hayvan gibi saldırıp yarısını kopardı ve bir kerede ağzına tıktı.

"Yok öyle bedava ekmek Bayram! Sıra sende!"

Memur evinden bol ne var? Her gün iki üç kapı çalsak öğle yemeğimiz çıkıyor, hatta fazla verenler olduğundan kalanları bir beze sarıp eve götürüyorduk. Babamın haberi yoktu olan bitenden. Anam da söylememizi yasak etmiş, "Aman ha duymasın, yoksa eve ekmek getirmez," demişti. Hoş, o yasak etmese de bizde söyleyecek yürek yoktu. Babamın şerrinden korktuğumuz kadar hiçbir şeyden korkmuyorduk. Onun köteği herkesinkinden kötü, öfkesi herkesinkinden güçlüydü.

Belki bir ay, belki daha da fazla süren bu eziyetin benim için en güzel günü, hanın kirası fazla geldiğinden, bir bağ kulübesine yerleştiğimiz sabahtı.

Erzincan zelzelesinin olduğu vakitlerde, o zaman daha Kızıltepe'deydik; biz de korkmuş, çam ağacının dallarından küçük bir kulübe yapıp neredeyse bütün yazı orada geçirmiştik.

Sahibinin bağında bir hafta üzüm toplama karşılığında kalacağımız şimdiki kulübe ise daha güzeldi. Fakat o sabahı hafızama kazıyan, hâlâ kokusunu duyduğumda tadını ağzımda hissettiğim, fakat o gün yarattığı mutluluğun aksine, bugün gözlerimi yaşlarla dolduran şey, ev sahibinin "Doyurun karnınızı, öğlene iş başı," deyip anamın eline tutuşturduğu, onun da heyecandan mı açlıktan mı bilinmez, elleri titreyerek pişirdiği, etsiz, yağsız, kupkuru lahanaydı...

İyi kötü karnımızı doyurabildiğimiz ikinci ayımızı sonlandıransa, bir mucize gibi karşımıza çıkıveren Gâvur Sarkis oldu.

Üzüm toplama işinden arta kalan vakitlerde babam yine çarşıya iniyor, yük gelir, hamal lazım olur umuduyla bir aşağı bir yukarı dolanıyordu. Yine öyle bir gün, yük taşıma garajında, bir ara "Gâvur Sarkis" lafı çalınmış kulağına. Merak içinde takip edip kime böyle seslendiklerini öğrenmiş. Kendisi gibi uzun boylu, kara kuru bir adam. Yalnız kaldığı anı kollayıp yanına yanaşmış. Selamsız sabahsız dosdoğru sormuş:

"Sen Ermeni misin?"

Adamın şaşkınlıkla bakakaldığını görünce, "Ben Ermeni'yim de..." diye atılmış.

Babamın sırtında askerlikten kalma, yandan düğmeli yeleği, sırtında hamal ipleri, saç sakal karışmış perişan vaziyeti Sarkis'e dokunmuş herhalde.

"Gel seni Gümüşhacıköy'e götüreyim. Orada çok Ermeni var, böyle perişan olmazsın," demiş.

Sarkis Gümüşhacıköy'ün yerlisi. Oradan Osmancık'a taksicilik yapıyor, yolcu götürüp getiriyormuş. Babamın kıvrana kıvrana "Paramız yok," demeye gelen bir şeyler mırıldandığını görünce, "Yolcu olmayan bir gün ben götürürüm sizi," demiş. Biz bütün bunları babamın sevinç içinde kapıdan içeri dalıp hepimizi tek söz etmeden kucaklamasından sonra öğrendik. Zavallı anam da onun bu mutlu halini görünce kaymakam yol parasını verdi de Kerho'ya dönüyoruz sanmış ilkin.

Velhasıl üç gün sonra, Gâvur Sarkis'in kamyonetiyle Çorum'un Osmancık ilçesinden Amasya Gümüşhacıköy'e çıktık yola.

Gümüşhacıköy'e ilk geldiğimizde, Osmancık'taki gibi bir han odasında kaldık. Yine çarşının ortasında; altımızda hayvanların bağlandığı bir bölme; üstte, yani bizim bulunduğumuz katta, şehre gelen misafirlerin, yolcuların kaldığı yan yana sıralanmış odalar. Bizi o odalardan birine yerleştirdiler. Fakat bu sefer Çorum'daki kadar uzun sürmedi kalışımız. Meğer Sarkis vakit kaybetmeden kazadaki Ermenilere haber salmış:

"Sürgünlerden bir aile getirdim. Mümkünse yardımcı olun."

Geldiğimizin ikinci günü, sabah erken kapı çaldı. Bir grup kadın eşikte; kiminin elinde birkaç parça elbise, kiminde ekmek, kiminde tencere... Biz oradan çıkana kadar sürdü bu geliş gidişler. En mühimi de babama daha o handayken iş buldular; Lütfü adında bir Ermeni'nin yanında: Değirmenci Lütfü. Gümüşhacıköy'le Osmancık arasında, dağlıkta, sulak bir yerdeymiş değirmeni. Bir de at arabası varmış; bütün Gümüşhacıköy'ün buğdayını bununla toplayıp öğütmeye götürüyor, iş bitince de çuval çuval evlere dağıtıyormuş.

Babamı bir sabah erkenden Lütfü'nün yanına götürdüler. Biz ise handa kaldık, bekliyoruz. Akşam oldu, babam ortada yok. Sabah oldu, yok... Anamın telaşı yüzünden okunuyor. Biliyor emin ellerdedir, ama...

Meğer mesafe uzak olduğundan, Lütfü akşam babamı misafir etmiş. Ertesi gün de izin vermiş ki gelsin, bize haber versin. Üstelik eli boş da göndermemiş! Babam, akşam olmadan elinde bir çuval unla döndü!

Belli ki Osmancık'taki kadar sıkıntı çekmeyecektik burada. Zira Gümüşhacıköy şehir gibi bir yerdi. İnsanla-

rı daha tahsilli, daha ılımlı, zanaatkâr... Çoğunluk Alevi, fakat Ermenilerle kaynaşmışlar. Ermeniliğin ne olduğunu biliyorlar. Kimse kendini saklamıyor. Osmancık'ta öyle miydi? On sene allahın bir Ermeni kulunu görememiştik. Hatta kendi Ermeniliğimiz bile bize yabancıydı... Gümüşhacıköy'ün ilkokulu da vardı, ortaokulu da. Lakin onca Ermeni nüfusa rağmen bir kilisesi, papazı yoktu. Zamanında varmış, yıkmışlar. Öyle bir oldu ki biz ne haçın nasıl olduğunu biliyoruz, ne orucu. Ama dedim ya, buna da şükür. Ermeniliğimizi saklamıyoruz en azından.

Birkaç gün geçti aradan... Bizi aldılar o handan; Adatepe Mahallesi'ne, Alevi bir kadınla kocasının yeni yaptığı, boş evlerine götürdüler. Bunlar başka bir köyde, kocasıyla birlikte uşaklık yapıyormuş. Çocukları da yok. Bu Adatepe'de kendilerine tek gözlü, tuvaletli bir yer yapmışlar. İçini de kerpiçle sıvamışlar, ama daha çok yeni, kurumamış; her yer çamur, girilecek gibi değil. Ama ne yapalım. Başımızı sokacak bir yer bulmuşuz ya, "Buna da şükür," dedik. Kış bastırmıştı ne de olsa...

Babam her ayın başında bizi görmeye geliyordu; bir çuval unu Değirmenci Lütfü'nün at arabasına yükleyip yola koyuluyor, bir gece yanımızda kalıyor, sonra da çekip gidiyordu. Fakat bir babamın çalışmasıyla karın doyar mı? "Bu çocuklara iş bulalım," dediler. Zanaatkârların çoğu Ermeni'ydi. Kalaycılar, fırıncılar, demirciler, bakırcılar... Benim payıma körük çekmek düştü; kışın ya demircinin yanında ya bakırcının, yaz geldi mi de kalaycının. Hepsi iyi hoştu da ben en çok kalaycı Sarı Arut'un yanındaki körükçülüğü sevdim. Ucunda çalışmak kadar köy köy gezmek de vardı çünkü.

Ustamla benden başka, yirmili yaşlardaki temizlik-

çiyle, ustanın malzemeleri yüklediği, zaman zaman da kendi binip bizi arkasından koşturduğu emektar atı vardı yanımızda. Köyde zanaatkârın yeri hazırdır; bazen misafir odasına düşersin, bazen de kapları kalaylanan köylülerden birinin misafirperver çatısına. Sabah akşam yediklerimiz de yine onlardan; bazı gün lezzetli, bol kepçe bir tabak konur önüne, bazı gün yemeğin suyunun içinde sebze ararsın. Neticede köylünün hepsi bir değil, zengini de var, fakiri de. O gün hep fakirlere çalışmışsan, kalaylanacak kapların sayısı az olur, üç dört evin işi bir günde biter. Yok, zenginse, koca güne bilemedin iki evin işini ancak sığdırırsın, o da her zaman değil. Ama ister zengin ister fakir, her ev mecburdur kazanından kaşığına tüm eşyasını kalaylatmaya.

Ben evdeki kapları topluyorum. Öteki oğlan çalıştığımız bahçenin köşesine bir çukur kazıp içini kumla dolduruyor. Sonra getirdiğimiz kapları da kumla doldurup ustamızın cigarasını bitirmesini bekliyoruz. Biz ayaklarımızla kapların içine girip bir sağa bir sola kıvıra kıvıra çalışırken o hep uzaklara bakıyor, bazen de uyukluyor. Sonra birden doğruluyor, ayaklarını sürüye sürüye kapların başına geçip şöyle bir teftiş ediyor. Belindeki torbadan bir deri parçası çıkarıp çukurda hazır bekleyen kabın içine atıyor. Başlıyor kendisi de içine girip çevir allah çevirmeye. Kabın sarısı çıkana, kalay tutacak kıvama gelene kadar sürüyor bu iş.

İş bitince kapları dolduruyorum çuvala, götürüp sahibine teslim ediyorum:

"Abla, bahşişim..."

Herkes biliyor bahşişin ne olduğunu; âdet öyleymiş herhal, bazen iki bazen üç yumurtayla ustanın yanına dö-

nüyorum. Koskoca bir yaz, on köy gezmiş olsak, hesabıma 200-300 yumurta düşmeli değil mi? Nerde... Benim yumurtalar artacağına eksiliyor. Zira evlerden yemek gelmediği akşamlar katığımız benim bahşişler oluyor. Zaten anam da bunun yolunu açmış, "Ermeni'dir, gitsin sanat öğrensin, elbet bir şey verecek," demiş. Boynumuz kıldan ince. İki aylık didinmenin sonunda topu topu otuz yumurtayla döndüm eve, ama şikâyet ettiğim yok. Üstelik bende yumurtadan da, paradan da çok daha kıymetli bir haber vardı verecek; anama anlatınca duyacağı sevincin hayalini kurup durmuş, rüyalarıma bile sokmuştum:

Teyzem yaşıyormuş!

Anamın öldü bildiği Nuritza teyzem, anamın bir büyüğü, iki kızıyla birlikte Çorum'un Sungurlu kazasındaki Tirkeş köyüne iskân edilmiş. Ustam, kalaya gittiğimiz köylerden birinde, Isrer adında bir adama beni gösterip "Bak, bu sizin muhacirlerdendir," demişti. Adam da babamın adını sorup, Xazo ismini duyunca nerede yaşadığımızı sorgu sual etmiş, ben "Kimsemiz yoktur, hepsi ölmüştür," deyince, "Yok, öyle değil, senin teyzen ölmemiştir, hayattadır, Tirkeş köyündedir. Anana babana söyle. Bak, sana sorarlar, unutma, benim adım Isrer, babanın köylüsüyüm, gelip sizi göreceğim," demişti.

Anam, Kızıltepe köyünde doğan kız kardeşime adını verecek kadar özlediği, sevdiği ablasının hayatta olduğunu duyunca havalara uçmuştu. Vakit kaybetmeden babamla ziyaretine gidip acı gerçeği öğrenince de kahrolmuştu. "Keşke ölseymiş de bugünleri görmeseymiş!" diye dizine vura vura ağlayan anamın o halini hiç unutamam. Kocasının sürgün yolunda hastalıktan öldüğünü, iki kızıyla iskân edildiği Tirkeş köyü muhtarının, Nuritza

teyzemi kendine zorla karı ettiğini ve daha birçok acı şeyi seneler sonra öğrendim.

Velhasıl bir senemiz Adatepe Mahallesi'ndeki o evde geçti, çalışmayla... Şehre ayak uyduramıyoruz belki ama şehirliye az çok benzemeye çalışıyoruz. Açlık derdimiz bitti bir defa! Kılık kıyafetimiz değişti, kendimize geldik. Gerçi garibanlığı üstünden atması kolay olmuyor. Mesela körükçülüğünü yaptığım bakırcı Mıgır Usta'nın karşısında az mı ezildim? Adamcağızın günahı yok, bana karşı hep iyi oldu. Yeri geldi evine aldı, sofrasına oturttu. Ama mesele de bu ya... Ben hep köy evi görmüşüm, kendi fukara damımdan başkasını bilmemişim. Onlarınkiyse şehir evi, tertemiz, düzgün. Yemek vakti tahtadan yuvarlak yer masasını hazır edip, kocaman bir bezin üstüne yerleştiriyorlar. Onlar da bizim gibi aynı kazandan yiyor, tabaklar ayrı değil, ama ben yine de utanıyordum. Açlıktan midem davul zurna da çalsa iki kaşık vuruyor, "Ben tokum," diyordum elimde olmadan. Demircide çalıştığım vakit de aynısı olmuş, lokmalar boğazımdan geçmemekte inat etmişti. Galiba zenginlikten değil de şehirli gördüklerimden utanıyordum ben, en çok da yemek yerken!

Körükçülük, simitçilik, kalaycılık, tütüncülük derken biz ne kalem yüzü gördük ne defter. Okula gitmeyişimizin nedeni belki de göçebeliğimizdi. Babamın "Ha bugün, ha yarın gideriz buralardan," diye gün saymasıydı. Biz hiç yollara dökülmeseydik, Kurtalan'a gitmeyip de Gümüşhacıköy'de kalsaydık ne olurdu acaba? Bizim için ne değişirdi? Belki ben de defter kalem yüzü görürdüm. Kardeşlerim okula giderdi belki... Ablam? O artık büyümüştü. En çok onun kaderi başka türlü olurdu. Kendisin-

den kırk yaş büyük, saçlarına ak düşmüş bir ihtiyar yerine, oradaki yaşıtı Ermenilerden biriyle evlenirdi. Mutlu olurdu belki de...



Önde, ablam Aznif, kucağında Maryam'la anam Kehni ve kız kardeşim Nuritza; arkada babam Ğazar ve ben, önümde kardeşim Bayram. Gümüşhacıköy, Eylül 1948.

Kurtalan, 1949

"Oğlum bak, sözüm söz. Kızımı sana veririm. Lakin senin nüfusun Türk. Sen de Türk olmuşsun."

"He, olmuşum Xazo Dayı, ama elden ne gelir?"

"Ermeni ol, aslına dön, ben de kızı sana vereyim!"

Ne inatçı adamdı babam... Oysa Hasan'ın elinde mi sanki aslına dönmek?

"Mümkünatı yok Dayı. Ben döneyim desem ağam razı gelmez. Ben onun üstüne kayıtlıyım."

Babam da adı gibi biliyordu ki, Hasan, ağasına karşı gelemezdi.

Babaları Genco, bir sabah erken, evinin yakınındaki kuyunun başında, Kerimo adında bir ödleğin pususuyla sırtından vurulunca, Hasan'la kız kardeşine bir müddet halaları Topal Mayro bakmış. Lakin o da sürgün edilince, ortada kalmış sabiler. Anaları Besse de yok ki başlarında, kol kanat gersin; üçüncüyü doğururken bebesini

de alıp gitmiş bu dünyadan. Bir teyzeleri varmış esasında, Vesile; anam onun adını "Gözü kör olasıca!" demeden anmazdı; "Bakacak halim yok," demiş, almamış çocukları yanına. Hal böyle olunca, Genco'nun ağası Puşar, "İcap etse kendi çocuklarımı bırakırım, Ermenimin çocuklarını gene de dışarıya koymam," deyip sahip çıkmış Hasan'la bacısı Elmo'ya. Hatta çok geçmemiş, Genco'nun intikamını da almış; hem de Kerimo özbeöz yeğeniyken.

Boşa dememişler, balık susuz Ermeni ağasız yaşayamaz, diye. Doğu'da, Seferberlik'ten sonra köylerde kalan Ermenilerin her biri bir Kürt'ün himayesine girmiş. Can güvenliğine karşılık emeğini de malını da artık "ağam" dediği bu kişiyle paylaşmak zorunda kalmış. Kimi yerde bu düzenin altında ezildikçe ezilmiş, elindeki her şeyden olmuş; kimi yerde de faydasını görmüş. Misal, Puşar Ağa, Hasan'ın babası Genco'nun ağası, hakkaniyetli, sözünün eri adam. Zor günlerinde kendi çocuklarından ayrı tutmamış Hasan'la bacısını. Yani arada her şeyden önce vefa borcu var; bu hesaba göre ağası, Hasan için babadan da öte.

Lakin babam da oğlu gibi severdi Hasan'ı, ne yapsın... Babası Genco, Kerho'da sayılı adamdı. Namı, cesareti ta Seferberlik'te, kendi gibi gözü kara iki Kürt arkadaşıyla birlikte, Ermenileri köylerden kaçırıp dağda, askerlere gözükmeden Ruslara teslim ettiği zamanlardan dört bir yana yayılmıştı. Anlattıklarına göre Mutki'deki köylere, çok dağlık olduğundan asker girememiş. O vakit Kerho'da kırk hane Ermeni varsa on hanesi bu şekil Ermenistan'a kaçmış.

Sağ olsun, babam Xazo'ya da çok emeği geçmiş Genco'nun; dedem Manuk isyanda vurulunca baba gibi kol

kanat germiş çocuklarına. Anam, ablam Aznif'e hamileyken Genco'nun hanımı da hamileymiş. Demişler ki "Biri kız biri oğlan olursa birbirlerine vereceğiz." Yani beşik kertmesi yapmışlar çocukları. Kim bilir, Kerho'da kalabilseydik evleneceklerdi belki de. Ama olmadı. Ne biz köyümüzü bir daha görebildik, ne de onlar... Kader bu ya, sürgünde geçen on iki yıldan sonra Hasan'ı Kurtalan'da, gidecek yerimiz olmadığı için gölgesine sığındığımız o ağacın altındayken bulduk.

Trenden indiğimiz istasyonun adı Kurtalan'dı ama sanki biz dünyanın öbür ucuna gelmiştik. Yabancı bir yerden de öte! Bir kere dili başka... İnsanlar Arapça konuşuyor, Kürtçe konuşuyor, Zazaca konuşuyor. Bense hiçbirini bilmiyorum. Şaşmış kalmışız, gidecek bir yerimiz de yok. Zira af sadece bize çıkmış, toprağımıza değil! Yalnız Mutki'nin iki köyüne mahsusmuş bu yasak: Silind ile Kerho. Başka köylerden sürgün olanlar allahın sevdiği kulları mıydı ne, bize toprak yasağı daha kalkmamış. Bizimkiler çok asker vurduğundan diye söyleniyordu etraf tarafta, artık bilmem...

İstasyonun biraz ilerisinde boş, yeşillik bir arazi vardı. Mecbur, gözümüze bir ağaç kestirdik, gittik altına eşyalarımızı koyduk, oturduk. Bir saat geçti, iki saat geçti... Bayram'la benim umurumuzda değil tabii, etrafta koşturup duruyoruz. Anamla babamsa gözlerini istasyona dikmiş, sanki birisi çıkıp gelecekmiş gibi konuşmadan oturuyorlar.

Aslında Anadolu'daki sürgünlükleri sona erip de geri dönenlerin çoğu bir yere yerleşmiş. Mesela bir kısmı Tatvan'ın köyü Soğurt'a, bir kısmı Siirt'in Beşiri kazasındaki Bimer köyüne... Bu arada Bimer'e yerleşenler de hep akrabalarımız, fakat ne onların bizden haberi var, ne de bizim onlardan.

Velhasıl istasyonda bir bekleyiş başladı. Geceyi orada, ağacın altında geçirdik. Ne anamın ne de babamın geceyi dışarıda ilk geçirişleri değildi bu.

1926'dan 38'e kadar yazın dağlardaki mağaralarda, kışın da yakılıp yıkılmış evlerini biraz içine girilir hale getirerek, köylerinde barınmaya çalışmış bütün bir ahali.

Sırası geldiğinde herkes kendi evinin duvar dibine bir sap yaprakla, ağaç dallarıyla yatacak yer yapmış.

"On iki senemiz bu şekilde geçti," derdi anam. Dile kolay, on iki sene. Fakat toprağın üstünde geçirdiği o ilk gece, kendisinden defalarca dinlediğim o ilk uğursuz günün anısı, 90 yıllık ömrünün son anına kadar hep hatırında kaldı:

Ben daha bir yıllık gelin idim...

Haziran ayı idi. Sitilleri alıp hayvanları sağmaya gitmiştim. Keçilerimiz çoktu o zaman; belki yüz tane keçisi vardı kayınbabamın.

Bizim oralarda hayvanlar yaz akşamları eve gelmez; çoban yaylalarda yayar onları. Güneş biraz ısınır ısınmaz da köye yakın bir yere getirir. Bizim keçiler de dağdan gelmişlerdi.

Kaynanam hastaydı o gün. "Yavrum," demişti "keçileri bugün sen sağ."

Hepimiz 10-15 kadın vardık; keçi sağıyoruz. Öğle olunca dağın başına, bir iki saat dinlenmeye gidilir. Geri geldik; hayvanın birini sağdım, ikisini sağdım... Üçüncüsünü sağdım ki ne göreyim! Köyden bir ses geliyor. Bağırıyorlar: "Geliiin, geliiin, geliiin!"

Elimde süt sitilleri, hayvanları bıraktığım gibi köye koştum. Askerler köyü çevirmişlerdi. Baktım kaynanam, kayınbabam kapıya çıkmışlar.

"Haydi," dediler, "haydi, gidiyoruz."

"Nereye gideceğiz?" dedim.

"Bilmiyorum," dedi kayınbabam, "bizi götürüyorlar, Silind'e yazdırıyorlar, sonra geri çevirecekler."

Dedim "Suçumuz nedir?"

"Suçumuz yoktur," dedi.

Üç keçi sağmıştım. "Bunları ne yapayım?" diye sordum.

"Koy oraya, ayvanın önüne," dedi. "Kalsınlar orada; akşama kadar bir şey olmaz..."

Bizim köyün altında Silind köyü vardı. "Sizi Silind'e götüreceğiz, akşam da bırakacağız," demiş askerler. Asker düştü köyün içerisine, düştü dağa... Topladı birer birer köyden, ordan burdan, bütün Kerho'yu; Kürt'ü, Ermeni'yi...

Yanımıza hiçbir şey almadan, ekmek bile almadan yola çıktık. Götürdüler bizi Silind'e. Meğer yalandan götürüyor...

Vardığımızda gördük ki tek bizi değil, üç dört köyü toplamışlar. Belki beş yüz kişi olmuşuz. Kerho yedi mahalle idi, az değil. Köyün bir meydanında toplanmışız. Etraf bütün süngülü asker. Her yanımızı tuttu jandarma...

Akşam oldu, baktım iki jandarma, bir de onların büyüğü, subaydı, geldiler.

"Ambarê Pıçino kimdir?" dediler. Sonra da Bedoyê Ferhan'ı, bir de Gencoyê Parseğ'i sordular.

Ambarê Pıçino kayınbabamgilin ağasıydı. Bedoyê Ferhan köyün büyüklerindendi. Gencoyê Parseğ de Hasan'ın babası oluyor; bu üçünü aldılar.

"Haydi," dediler askerler, "köye gidiyoruz."

Onları aldılar gittiler.

Gece yarısı oldu olmadı, kara bir bulut çıktı Kerho'nun üstüne.

Meğer köyü yakmaya götürmüşler. Evleri ateşe verdirmişler; kimse barınamasın diye. Ağaçlar bile kesilmiş... Arıları, mesela... Kayınbabamm arıları o kadar çoktu ki, kaç yüz kovan! Kovanları yakınca içindeki bal, su gibi dereden aşağı akmış gitmiş...

Sabah güneşi vurur vurmaz, Genco, Bedo, Ambarê birkaç askerle geri döndüler. Kayınbabam koştu Genco'nun yanına:

"Genco ne oldu, nereye gittiniz?"

"Sorma," dedi, "Elim kırılsaydı. Kendi elimle evimi yaktım."

Akşam karanlıkta, geç vakitte bizi aldılar yola. Dört yüz, beş yüz kişi... Sağımızda solumuzda asker, yürüyoruz. Ay ışığı var ama nereye gittiğimizi, nereye varacağımızı bilmiyoruz. Uzunca zaman yürüdük; aç susuz, perişan olmuşuz. Bir köy vardı; Irışdi Mermend derler. Mermend'in arkasında da bir dere; ortadan su gidiyor. Sonunda oraya vardık; derenin içine kurulduk. İki taraftan da jandarma çıkıyordu tepeye. Ondan sonra, bilmem artık nasıl olduysa, dışarıdaki mahkûmlara, hükümete karşı olanlara haber vermişler meğer. Sason'un, Mutki'nin dağlarında dolaşan isyancılar bunlar; elli kişi mi, yüz kişi mi... Köylülerin toplandığını öğrenmişler. "Biz bu askerlerin önünü kesip sizi kurtaracağız," diye haber yollamışlar. Fakat bunu aramızdan birkaç kişinin dışında kimse bilmiyor.

Sabahleyin güneş vurdu vurmadı, "Allahım," dedim, "ne silahtır bu!" Yağmur gibi... Bir tabur asker birden gitti! Öldürdüler! Tepenin üstünden yuvarlanan iniyor dereye! Yuvarlanan iniyor dereye! Meğer dağdaki eşkıyalar askerlerin önünü kesmiş. Biz de o patırtıda darmaduman olduk, çünkü askere atılan kurşunlar bize de isabet ediyordu. Yanımızdaki askeri vuracaklarına bizi vuruyorlar! Boyuna birileri ölüyor. Karmakarışık oldu her yer, toz duman... Bu beş yüz kişinin her biri bir tarafa kaçtı çil yavrusu gibi. Kimsenin kimseden haberi yok; herkes kendi başına. Kayınbabam nereye gitti bilmiyorum. Kaynanam nerededir bilmiyorum. Xazo nerededir bilmiyorum.

Köyden iki Kürt karısıyla karşılaştım, Şemdi'nin karısıyla gelini; onlardan büyüktüm. Beraber düştük yola. Akşam güneş batmadan vardık, Toro mahallesinden çıktık köye; ortalık duman tütüyor daha... Evler çökmüş, çatıların ağaçları toprağın dibinde. Ateş soğumamış, hâlâ yanıyor.

Çıktım bir taşın üstüne oturdum. Ne gelen var, ne giden...

Gece yarısına yakın, baktım, Xazo geldi.

"Hani baban, anan?" dedim.

"Bilmiyorum, haberim yok," dedi.

Çaresiz sabahı bekleyecektik. Orada, toprağın üstüne serilip yattık. İlk geceyi öyle geçirdik.

Sabah güneş doğarken uyandığımızda, bir kadının Toro mahallesinin az aşağısındaki yokuştan çıkarak bize doğru geldiğini gördüm.

Kaynanamdı.

Ağlıyordu.

Babamın babası, yani Manuk dedem çatışmada dizinden vurulmuş. Mermend'in arkasındaki bağlıkta, bir çalılığın dibinde üç gün, aç susuz yaralı yatmış. Üçüncü gün köylüler dedemi fark edip jandarmaya haber vermişler, "Burada kaçak var," demişler. Üç kurşun da jandarmadan yiyen dedemin ölüsü, çalılığın dibinde, akrabaları kendisini bulup oracığa gömene kadar sinek tutmuş. Anam her anlatışında "Nasıl bir köpekse o Mermend'in ahalisi!" derdi, hırsından gözleri dolarak.

Kurtalan'da beklemekle, istasyon memurlarına sorulan nafile suallerle, babamın azarları, anamın tesellileriyle geçen birkaç günün ardından, babam yine ip alıp hamallık yapmakta buldu çareyi. Elimize geçen iki kuruşla ekmek alıyoruz, götürüp ağacın dibinde yiyoruz. İstasyonun çeşmesinden su içiyoruz; istasyonun tuvaletini kullanıyoruz. Zaten en başta o ağacı da hususi seçmişiz. Maksat geleni geçeni, özellikle de trenden inenleri gözlemek.

Demiryolu geleli daha birkaç sene olmuş olacak, etrafındaki birkaç hanı, dükkânı saymazsak, oranın en başta gelen yeri bu istasyon binası. Satıcısı, yolcusu, ahalisi, hep orada.

Velhasıl bizim o gölgede geçirdiğimiz belki on, belki on beşinci gündü. Öğle vakti, güneş tam tepemizde, babam birden ayağa fırladı. Elini kasketinin kenarına koyup dikkatli bir şekilde gara doğru baktı. Sonra tek söz etmeden, istasyondan çıkan bir adamın yanına koşturdu. Durup birbirlerini süzdüler, sonra sıkı sıkı sarılıp bir müddet konuştular. Babam bir ara bizi işaret etti eliyle. Adam bize şöyle bir göz attı, bir şeyler söyledi, babam sevincinden tutup kasketini havaya attı. Hiçbir şey anlamamış, biz de anamızla birlikte bakıyorduk. Sonradan öğrendik, babamın köylüsüymüş o adam. Kerho'dan kimse yok mu diye sorunca Hasan'ı söylemiş; "Genco'nun oğlu burada," demiş. Babamın sevinmesi ondanmış.

"Nerede bulurum Hasan'ı?" diye sormuş babam.

"Bitlis-Kurtalan posta arabasında şoför muavinidir," demiş adam. "Her gün buraya gelir, nasıl oldu da görmediniz birbirinizi!"

Söylediğine göre Bitlisli bir kamyon sahibi, arabasının üstünü kapatmış, posta arabası yapmış. Bir mektup da değil taşıdıkları: Paketler, koliler, zarflar... Her şey bu posta arabasıyla gidiyormuş Muş'a, Van'a, Bitlis'e... Hasan da arabanın muavini olmuş.

Bu sefer babam postanın gelişini kollamaya başladı. Bir sonraki araba geldiğinde hakikaten de buldu Hasan'ı. Nasıl sevinmişti! Yine kucaklaşmalar, öpüşmeler, sorgu sual derken, Genco'nun oğlu aksatmadan yanımıza gelip gitmeye başladı. Biz de trenin gelişini yeni bir heyecanla bekler olduk. Hasan o saat gelip postaları alıyor. Ama önce babamın yanına uğrayıp soluklanıyor. Zaten trenin gecikmediği gün yok. İkisi, bir de anam, başlıyorlar sürgünle geçen yılların sohbetine. Ve ille de bu konuşmaların en baş kişisini, Hasan'ın babası Genco'yu yâd etmeye:

"Çok yiğit adamdı oğlum senin baban. Bahar geldi mi Ermeni, Kürt... Hep beraber kaçar dağlara saklanırdık. Herkes canının derdine düşmüş. Herkes çaresiz kalmış, güç arıyor kendine. Ama senin baban, silahıyla hem kendini koruyor, hem yanı başındaki arkadaşını. Sırası geldiğinde arkadaşı da onu koruyacak muhakkak."

Yarı ağlamakla, yarı gülmekle geçen bu tuhaf sohbet onlara zevk mi verirdi, acı mı bilmiyorum. Ben şaşkınlıktan soru sormaya korkar, dinlediğimi anlayıp kızacaklar endişesiyle oyun oynamaya devam ediyormuş gibi yapar, Çorum'da çektiğimiz yoksulluğun, oradan Gümüşhacıköy'e, şimdi de Kurtalan'a gelişimizin sırrını bir bir çözmeye başlardım. Zira anamın deyişiyle "On sene harp ettiklerini, askerin senede üç defa gelir olduğunu, on seneden sonra artık ölenin öldüğünü, kalanın kaldığını,

çoğunun da vurulduğunu," ben ilk bu konuşmalarda öğrenmiştim:

Kışın asker gelmezdi. Kışın kar çoktu...

Lakin bahar yüzünü gösterdi mi, üç ayda bir gelirdi asker; ilkbaharda, yazın ortasında, bir de sonbaharda...

Mesela biraz gilgil, fasulye, nohut mu ekmişsin... Asker gelir, bunu hep söker, yakar, dağıtır ki buralarda kimse barınamasın. Hayvanlarımız zaten gitmiş... Belki 150-200 hayvanımız vardı. O gün askerler bizi Silind'e götürdü ya, döndüğümüzde hayvanlarımızdan bir tanesini bile görmedik. Hepsini, diğer köylülerinkiyle beraber yüzlerce hayvanı götürmüşler. Artık sattılar mı, ne yaptılar bilmiyorum.

1937 yılıydı veyahut da 36'nın yazı... Bir mağaradaydık. "Asker geliyor, kaçın!" diye haber geldi.

Yasak olmayan köylerden akrabalardı bu haberi verenler. Nasıl ki bir kısmı askere yardım ediyorsa, bir kısmı da bizden yana.

Geceydi. Herkes toplandı. Kaçmaya başladık. Nice sonra yorulduk. Ormanda bir derenin kenarında dinlenirken, bir de baktım biri geldi koşarak.

"Bu gece asker azmış," dedi nefes nefese. "Herork'ta, Tenes'te... Tuttuğunu vurmuş, kalanlar kaçmış. Köy telef olmuş."

Herpi'nin dağında oturmuşuz, Ferman da kucağımda, daha küçücük... Erkekler kendi aralarında konuşuyorlar, ben de köşede dinliyorum.

"Kimler öldü?" diye sordular gelenlere.

Birkaç isim saydıktan sonra "Bir de Selim öldü," dedi içlerinden biri.

"Hangi Selim?" diye sordular.

"Selimô Kırdo'dur vurulan."

Selimô Kırdo babamdı...
Dondum kaldım, ne ağlayabildim, ne hareket edebildim... Gözümden yaş dahi akmadı.

Tenes ana tarafımın köyüdür; arkası olduğu gibi taşlık, ormanlık. Köyde "Asker geliyor!" feryadı kopunca herkes ormana doğru kaçmaya başlamış. Yalnız, köyle ormanın arası da biraz düzlüktür. Ağaçsız, çıplak bir arazi... Dedemle karısı yaşlılar tabii, kaçamamışlar. Oğulları yardıma koşmuş, götürsün çalıların arasına soksun diye bunları; olmamış. Daha ormana giremeden vurulmuşlar. Biraz hızlı gidebilseler, iki üç adım daha atabilseler, ağaçların arasında gözden kaybolacak, ölmeyeceklermiş...

"Gelinle çocuğu yakaladılar, götürdüler," demişler. Anamın üvey kardeşinin karısıyla kızı yani. Geriye kalan herkes ölmüş.

"Otuz beş nüfus kaybettim o gece, birinin bile ölüsünü göremeden..." derdi anam.

Önce düdüğü, sonra dumanı, en son da tekerlerinin gürültüsü duyulan trene doğru koştururduk.

Her birimiz başka bir şey bekliyorduk. Hasan, postaları; anamla babam, bir tanıdık veya bir akraba ya da Anadolu'ya sürülüp de bizim gibi daha yeni dönmüş birileri... Biz çocuklar içinse vagonların dar merdivenlerinden inecek her şey kabuldü. Ama nerede! Hasan postalarını alıp gidiyor, biz ise ağacımızın altına dönüyorduk.

İşte o zaman, babam istasyon duvarının kenarında ayağıyla yerleri eşeler, Hasan'ın kamyonu artık gözden kaybolmuş olsa da arkasından boş yola bakarken, anama sormak istediğim onlarca sorudan aklımda kalanları sıralardım. Çoğuna cevap vermez, "Daha zamanı değil," deyip lafı geçiştirir, hatta çıkışırdı. Fakat bir gün, doğru düzgün cevap alabildiğim bir soru oldu:

"Ana ben nerede doğdum?"

"Kerho'da, yıkılmış bir duvarın dibinde..."

Sonra gözlerini uzağa dikip devam etmişti:

"Gilgil sapları vardır. Uzun mısır saplarına benzer. O yıkılmış duvarın dibine üç dört tane ağaç koymuşuz. Su akarsa içeri girmesin diye de ağaçların üzerine meşe yaprakları yerleştirmişiz. Üzerine de gilgil saplarını... Kendimize öyle bir ev yapmışız. Onun altında üç kişi yaşardık. Fakat yiyecek hiçbir şey yok. Baban bir şeyler yiyebilelim diye her gece ayrı bir çare arıyor. Bir yerden bir şey çalacak, talan getirecek ki bizim karnımız doysun."

Ben dünyaya gelmeden bir önceki gün, babam, tanıdık bir köye gitmiş. Oradan bir hayvan çalıp getirecek. Gittiği köy de yasak değil, serbest bir köy. Babam köyü iyi

biliyormuş; bir iki defa basmaya gittiklerinde ahırını gözüne kestirmiş meğer.

"Bir gün sıkışırsam buradan gelir bir hayvan çalarım," diyormuş. Zaten çalmaktan başka çare yok. Gitmiş köye; ahıra yaklaşmış; bakmış köpek havlıyor. Köpek havlayınca da sahibi çıkıyor. Babam bir kayanın dibine saklanıyor hemen. Sonra biraz daha yaklaşıyor; köpek tekrar havlıyor. Sahibi habire köpeğe bağırıp çağırıyor. Arada da bayağı bir mesafe olduğundan köpek babama doğru gelemiyormuş.

Sabaha kadar aynı terane. Babam başını çıkartınca köpek havlıyor, sahibi çıkıyor, "Orada kim var!" diye bağırıp çağırıyor, bekliyor biraz, sonra gidip yatıyor. Köpek de susuyor. Biraz sonra gene başını dışarı çıkarıyor. İstiyor ki köpek de sahibi de yorulsun; vazgeçsinler.

Sabaha kadar uğraşmış. Köpeği yoramamış. Hayvanı da çalamamış.

Eli boş dönüyor, bakıyor ki ben dünyaya gelmişim!

Çalıların dibinde... Ne su var, ne de bir bez parçası... Anam üstündeki elbisesiyle kurutmuş beni, yatırmış yanına. Babam desen açlığını unutmuş, bayram yapıyor, bir oğlu oldu diye.

Babama sevgi duyduğum nadir anlardan olurdu bu hikâyeleri dinlediğim zamanlar. Durmadan bağırıp çağıran, durmadan dövüp azarlayan bu adam, sanki o değilmiş, bir başkasıymış gibi gelirdi. Gerçi anamın buna da bir açıklaması vardı. Anlattığına göre, o eşkıyalık zamanında, köy bastıkları vakitlerden birinde, büyük bir korku geçirmiş babam.

On günde bir, üç haftada bir, ayda bir, et bitti mi gidiyorlar. Köyleri basıyorlar. Sürü köyün dışındaysa iş

daha kolay, çobanı bağlayıp ne kadar hayvan varsa götürüyorlar. Kerho'ya varır varmaz hiç beklemeden kesecekler; yoksa asker geldiği vakit el koyuyor. Tuzlayıp, kayaların üzerinde pastırma gibi kurutup muhafaza ediyor, askerin geleceği vakit ihtiyaç kadarını yanlarına alıp, kalanı saklıyorlarmış. Yalnız hayvan da değil, misal, buğday da getiriyorlar. Ne bulurlarsa artık...

Gene bir gün gitmişler bir köyü basmaya; Beşiri kısmına. Önce silahsızları köyün içine bırakmışlar: "Gidin ahırların kapısını açın, hayvanları çıkarın," demişler.

Silahlılar da köyün etrafını sarmış. Daha evvel bir iki el ateş ediliyor. Köyün erkekleri ne oluyor diyerek dışarı fırlıyor ki eli silahlı eşkıyalar karşılarında!

Babam ve iki arkadaşı bir evi basıp içeri girmişler. Ellerinde sopa ve bıçak. Evde erkek kalmamış; yalnız kadınlar... Babam da birkaç gündür bir şey yememiş. Dizlerinin bağı çözülmüş artık; titriyor.

Hayvandan evvel yiyecek bir şey aramaya koyulmuş. Ocağın başında topraktan bir güveç görmüş. İçi bulgur dolu! Kaşla göz arasında kapıvermiş. Yanında bir çul varmış. Onun altına saklamış ki ötekiler görüp almasın, yemesinler...

Bu arada kadınların şaşkınlığı geçmiş, birkaçı birden üstüne çullanmışlar. Babam elinde güveç kabı, kurtulmaya çalışıyor. Bir ara kadınlardan biri eline bıçak alıp babama doğru hamle yapacak olmuş, kolunu sıyırıp geçmiş. Kendini zar zor dışarı atmış.

Başlamış elini kabın içine daldırıp yemeye.

Yanındaki arkadaşları o an bir şey soracak olmuşlar; bir de bakmışlar Xazo'nun ağzında yemek var.

"Xazo sen bir şey yiyorsun!" diyerek bir anda üç dört

kişi birden üzerine çullanmış; elinden almışlar bulguru; bir anda silip süpürmüşler.

"Oğlum babanız huysuz ama onun da bir sebebi var," derdi anam yalvarır gibi. O an babama duyduğum öfke, korku artık her ne ise geçer, fakat bir sonraki fiskede yeniden başlardı.

Hasan bu esnada sorup soruşturmuş sağ olsun. Bir gün bir haberle çıkageldi:

"Amca, bizim Kerholulara Ahlat'ta bir Ermeni köyü vermişler: Soğurt. Yasaklı köylerin ahalisini hep oraya iskân etmişler. Gel sen de oraya, onların yanında kal."

Babamla anam fazla düşünmediler. Hem neyi düşünecekler? Madem akrabalarımızı bulamadık, madem memleketteki dostlarımız, komşularımız orada, "Hele bir gidelim," dediler. Fakat gitmek için araba lazım; dediği yer belki yüz kilometre uzakta. Bu sefer postanın boş gününü beklemeye başladık. Öyle kamyonun bir kenarına kıvrılmak mümkün değil. Hele bazı günler o kadar doluyor ki, kalanı başka arabaya koyup götürüyorlar.

Belki yirmi günden fazla zaman geçmişti, bir gün posta arabası boş dönecek oldu. Hasan patronunu razı edip bizi postadan arta kalan bir köşeye oturttu.

Yolumuz uzun; önce Bitlis'e gideceğiz. Birkaç gün orada konaklayıp, Soğurt'a daha sonra geçecekmişiz. Yola çıktığımıza birkaç saat olmuştu ki, sağ olsun Hasan bizi dere kenarında bir lokantaya götürdü. Üstü asma yapraklarıyla örtülü bir yer. Birer kuru fasulye söyledik; haftalardır midemize kuru ekmekten başka bir şey girmemişken o yemekle midemiz vallahi bayram etmişti!

Karnımızı bir güzel doyurup, yine arabaya bindik.

Aşağı yukarı yüz metre gitmiştik ki anamla babam bir çığlık attılar. Artık Arapça mı, Kürtçe mi, benim anlayamadığım bir dille başladılar bağırmaya. Öyle bir kıyamet koptu ki çocuklardan biri arabadan düşmüş sanırsın!

Meğer Gümüşhacıköy'de biriktirdikleri birkaç kuruş parayı babamın cebinden çalınmasın diye en küçüğümüz Maryam'ın yastığının içine koymuşlar; ağzını da dikmişler. Yemek yerken onu da cüzdan gibi yanlarında taşımışlar; aşağıya, lokantaya beraber indirmişler ama orada unutmuşlar!

Babam kamyonu durdurdu, indi aşağı, nasıl gidiyor koşa koşa! Biraz sonra elinde yastıkla geldi. Şükür kendilerine geldiler. Bize de bir şey demediler; sonradan öğrendim olanları. Ben de kendi kendime diyorum ki bir yastık için bu kadar kıyamet koparılır mı? Bir çocuk yastığı altı üstü, bir bez parçası. Ama işin sırrı orada zaten, gizli saklını kimsenin aklına gelmeyecek yere koymakta. Bazen de öyle bir yer olur ki bu, arasan da bulamaz, çileden çıkarsın! Nitekim yolda Hasan'a anlattığına göre, bir keresinde babama da öyle olmuş.

Dedemle nenem daha sağken, büyük dedelerimizden kalma altınları yayık yapılan *meşk*in içine tıkmışlar. Yalnız, çoluk çocuğun ağzından olur da ağalarının kulağına giderse kendilerini tövbe rahat bırakmayacaklarını bildiklerinden, evde değil de köyün aşağısındaki derenin kenarına, büyükçe bir taşın altına saklamışlar. Hatta bir defasında güçlü bir sel basmış ortalığı, dere taşmış; haliyle, bunlar perişan olmuşlar, "Gitti ağzına kadar altın gümüş dolu çuval," diye. Babamla anamın o vakit haberleri olmuş paradan. Şans bu ya, ertesi sabah ortalık durulunca koşup bakmış dedem, her şey yerli yerinde. Gel gör

ki Kerho'yu asker basıp ortalık darmaduman olunca, üstüne bir de Manuk dedem vurulunca, çuvalın yerini bilen bir Zümrüt nenem kalmış. Babamın bütün ısrarlarına rağmen sakladıkları yeri söylemeye yanaşmamış, "Biricik oğlumsun, o para zaten senin, hele bir ortalık durulsun," diye diye oyalamış. Gel gör ki bizim ağalardan biri dul nenemi ille de kendine ikinci karı yapmak isteyince, dedemin ölümünden üç yıl sonra, Genco'nun hizmetkârlarından Norig adında bir Ermeni'yle evlenmek zorunda kalmış nenem. Evlenir evlenmez de Norig'in köyüne, Guskit'e gitmişler.

Evet, nenemin dediği doğru çıkmış. Ortalık gerçekten de bir zaman gelmiş durulmuş. Gel gör ki kendisi o günü göremeden, askere teslim olmaya götürüldüklerini sandıkları bir dağ başında, kurşuna dizilen onlarca Guskitli Ermeni'den biri olmuş. Anlattıklarına göre, "Kendiliğinden teslim olanlara asker dokunmuyor," diye haber gelince, bunlar da inanıp haberi getirenin peşinden gitmişler. Bir aya yakın Tınket köyü civarında bir evde kalmışlar. Sonra bir sabah, artık asker mi sivil mi bilinmez, birileri gelip almış bunları o evden. Sözde birliğe teslim edilecekler... Herpi Dağı civarında, Hor Mor Tepesi dedikleri yerde, çoluk çocuk hepsi vurulmuş. Altınların sırrı da, o kırk kişinin cesetleri gibi dağın tozunda toprağında kaybolup gitmiş.

Hikâye bittiğinde Bitlis'e varmıştık. Karanlıktı. Hasan bizi bir hana yerleştirdi; Şerefe Han'dı adı.

Soğurt'a vardığımız ilk günler, ne yalan söyleyeyim, rüya gibi güzeldi. Bir hürmet, bir sevinçle karşılandık ki sormayın! Geldiğimiz yer Soğurt değil de Kerho'ydu san-

ki. On beş yirmi hane varsa hepsi de babamın köylüleri, tanıdıkları, dağda gezdikleri günlerden arkadaşları. Bizi gören "Xazo hoş geldin!" diyerek sarılıp sarılıp öpüyor. Ne de olsa yılların hasreti...

İzzet ikram, hele de Bitlis'te, Hasan'ın bizi yerleştirdiği Şerefe Han'da geçen üç çetin haftadan sonra ancak bu kadar tatlı gelebilir! Köylünün depo olarak kullandığı, baldan tereyağından tut, derisine peynirine kadar, satacak ne varsa hepsinin yığıldığı, çul çaput dolu bir yerdi handa kaldığımız oda. Verecek beş kuruşun yoksa buna da şükür elbet. Lakin, Bitlis'ten Soğurt köyüne gitmek için Hasan'ın arabasının boş olacağı günü beklerken, onca yiyeceğin arasında kuru ekmeğe talim ettik ya, benim en çok ona canım sıkılmıştı. Gerçi, hepsinin kokusu birbirine karışınca, hele de o küçücük odada o kadar zaman bekleyince, öyle iç bulandırıcı bir hale geliyordu ki, insanın ağzına koyası gelmez. Hoş bizim de insana benzer halimiz kalmamıştı ya! Üst baş yırtılmış, kafalar bitlenmiş, su zaten yok, yıkanmayı unutmuşuz... Bir de üstüne üstlük Tatvan'dan sonra yol yokmuş, mecburen yürüdük mü Soğurt'a! Sırtımızda kap kacak yorgan, iki bebek, bir allahın ağacının bitmediği kumlu nalet bir yolda, saatlerce...

Fakat köye adımımızı atar atmaz derdi tasayı unuttuk, dedik "Tamam! Hemşerilerimizi bulduk, birbirimizi bulduk!"

Anlaşılan sevinmekte acele etmişiz...

Bir gün, iki gün, üç gün, derken başladılar surat yapmaya. Neticede adamlar aylar evvel gelmişler, karınca kararınca yerleşmişler fakat onlar da muhacir. Bize bakacak güçleri mi var?

İlk geldiklerinde asker çadırı verilmiş bunlara. Aşağı doğru genişleyip üstü sivri kalan, ortası delikli çadırlardan. Sonradan evlerini yapmışlar; çadırın biri de ellerinde kalmış. Bize onu verdiler; uzağa, köyün kenarına, harman meydanının ortasına kurduk. Başladık orada yatıp kalkmaya. Dertler de başladı tabii...

Sonbaharda Bitlis, Kurtalan'a göre daha soğuk olur. Hem de ne soğuk! Isınmak için bir şey yakmaya mecburuz. Geven denilen bir ot vardı; onda bulduk çareyi. Yükselmeyen, alçakta dağılan, kalın kalın, uçları hep dikenli. Görsen, bir şeye benzetmezsin ama içinden kemik iliği gibi yağ çıkar. Kışın, ilkbahara yakın, samanı otu biten köylü onu yakar. Yalnız o mereti sökmek kolay değildir, geven aleti diye bir şey kullanırlar. Köküyle çıksın diye çatalı koyarlar, iki tane ağaç, gevenin köküne sokar, kaldırırlar. İki yetişkin insan ancak başarır. Bunca zahmete değecek bir iyi özelliği daha vardır gevenin: Yanık dikenleri yere vura vura çıkarır, temizlenmiş dalları da ufak bir baltayla, kazmayla veya *dara*yla doğrayıp hayvanların önüne koyarsan pek bir kuvvetlenirler. Evvela yemezler, en azından aç değillerse... Fakat hele bir acıkıp da yedi mi sütü nasıl bereketlenir!

Velhasıl köyde zaten odun olmadığından herkes kendi hayvanının gübresinden tezek yapmış, onu yakıyordu. Bizde hayvan mı var? Kışlık tezeğini kim verir? Çaresiz, akşamları, binbir emekle söktüğümüz gevenleri yakmaya başladık. İçerde de yakamıyoruz, çadırın önünde! Gevenin köklerinden öyle bir yağ çıkıyor ki, yandıkça kesilmiş kısmından atıyor. Bu sefer başladık mı gevenin yağını yemeye! Hem de ne iştahla! Çiklete benzer, sıcakken yumuşaktır, aynı lokum gibi, fakat biraz acı bir lokum...

Bir de köyde bir iki defa ekmek pişirdik; parayla un almıştık. Bütün yediğimiz bundan ibaret.

Sonunda babam dayanamadı, soluğu kaymakamda aldı:

"Ben de muhacir geldim kaymakam bey; bu köye yerleştim. Lakin halimiz hal değil. Bir çaresine baksak?"

"Ben şimdi senin için ne yapabilirim ki? Başının çaresine bak. Ötekileri yerleştireli iki sene oluyor. Yaza kadar bekle; havalar ısınınca sana da bir yer veririz."

"Yahu ben ayı mıyım? Burada altı ay kar kalkmıyor. Bunca zaman ne yiyip ne içeriz?"

Nafile. Tekrar köye geldi babam, köylülerle görüştü. Kimseden ses çıkmıyor, herkes ancak kendi derdine derman oluyor. Babam "Ben buradan gideceğim," demeye başladı.

Tuhaf bir yerdi Soğurt. Bir çocuk için keşfedecek şeyler bitmiyordu bir defa. Mesela köyün arka kısmında bir köşk vardı, yukarıda, iki üç katlı taştan bir ev. "Antranik Paşa'nın köşküdür," derlerdi. Biz de çoluk çocuk gider, sanki o evde hâlâ birileri yaşıyormuş gibi otların arasından gizlice seyrederdik Antranik Paşa'nın meçhul evini. Şüphelerimizi daha da kamçılayan bir de yıkık kilise vardı köyün yakınında. Etrafa saçılmış taşlara gider bakardık, üstlerinde tuhaf şekiller. Ermeniceymiş, aklımız sonradan erdi. O vakit "gâvurun yazısı" deyip geçiyoruz, tam nedir bilmiyoruz. Zaten kendi Ermeniliğimizin de ne kadar farkındaydık bilmem. Bir tek Hıristiyanlık biliyoruz. Haç'a tapanız. Anam babam "*Khaçparız*," derdi.

Gel zaman git zaman, sonunda Soğurt'tan ayrılmaya kesin karar verdi babam. Bir sabah yine kabı kaşığı sırtımıza vurduk; anamın sırtında Maryam, ablamın sırtında

Nuritza, kumluk yol boyunca yürüye yürüye Tatvan'a, oradan da Kurtalan'a; hâlâ aklımız akraba bulmakta.

Köyden çıkarken yanımıza ekmek almamıştık. Yolda giderken acıktık, ama ne açlık! Baktık ağaçlarda alıç var. İstanbul'da bir zaman alıçları tespih gibi ipe dizer satarlardı hani. Mübarek, o Soğurt köyünden Tatvan'a inerken yolun üstünde sıra sıra! Karnımız aç ya, keçinin yaprağa saldırdığı gibi saldırıyoruz alıçlara.

Bir yandan yiyoruz, bir yandan da yürüyoruz. Hava kararmadan merkeze inmek için çabalıyoruz. Sonunda Tatvan'a, araba garajının yanına yanaştık. Araba bekliyoruz. Hasan'ı da beklemiyoruz artık; kimi bulsak paramızla gideceğiz. Fakat orada, araba beklerken bizi bir sancı tuttu mu! Ablamla o alıçlardan çok yemiş olacağız... Kıvranıyoruz. Meğer çekirdekleriyle yutmuşuz; hazmedememişiz; bağırsaklarımızda sıkışmış! Biz o sancıyla yaygarayı basıyoruz. Anam bizi bir kenara aldı; bulduğu bir dal parçasıyla "Eğil oğlum, eğil kızım," diye diye kıçımızdan çekirdekleri çıkardı. Onlar da yemişlerdi ama demek çekirdekleri yutmamışlar.

Binecek bir araba bulana kadar akşam oldu. Araba dediğim, yine üstü açık bir kamyon. Bitlis'te durmadan doğruca Kurtalan'a indik bu sefer. Gene geldik ağacımızın dibine oturduk.

Ağaç bizim artık!

Ertesi gün Bedo diye biri çıktı geldi. Babamın köylüsüymüş! Trenden yeni inmiş; o da yer arıyor. Geldi bizim ağacın yanında oturdu. Birkaç gün geçti, bir aile daha geldi, olduk üç. Sonra bir aile daha, ettik dört. Bu sefer tren istasyonunun etrafında dikkat çekmeye başladık.

İstasyon şefi, görevliler durmadan söyleniyor, "Kalkın gidin, ne işiniz var burada?" diyorlar. Öyle ya...

Biz de itiraz etmeden toparlandık, Kurtalan'ın ardına, kazanın dışına çıktık. Gittiğimiz yer karaçalı doluydu. Bir adam boyu yükselir; bahçe kıyılarlar onunla, hayvan girmesin diye diken niyetine kullanırlar. Onun dibine girdik. Etrafındaki toprak da sıcakta kurumuş, çimlik, sürülmemiş, güzel bir bahçelik yer. Dört aile oraya yerleştik.

Anam yorganın yüzünü söküp gölgelik yaptı ilk iş. Çok sıcaktı. Soğurt'ta üşüyorduk, Kurtalan'da yanmaya başladık. Biz güneşe de rüzgâra da dayanırdık dayanmasına ama altı aylık kız kardeşim Maryam ne yapsın? Hasta olacak çocuk.

O yıllarda, Türkiye Amerika'yla yeni anlaşmış, tohumluk buğday alıyorlar. Memlekette başaksız buğday yoktu o zaman; buğdayların ucunda sivri bir çıkıntı olur her zaman. Başaksız buğday tohumu vermiş Amerika, vagonlarla geliyor. Başaksızı daha mı verimliymiş ne, boyalı gibi, kıpkırmızı bir buğday! Her tarafa dağıtıyorlar.

Buğday vagonlarla geldi gelmesine, oradan boşaltıp kamyonlara yükleyecek adam lazım. Babam, Bedo, iki üç kişi anlaştılar, başladılar çuvalları sırtlamaya. Artık vagon başına üç lira mı, beş lira mı... Onlar kamyona yükledikçe, şoförler köylere dağılıyor.

Şansımıza, tam da asker dağıtımı zamanı oradaydık. Dağıtım senede bir defa olurdu, öyle birkaç tertip yoktu. Tren Kurtalan'a geliyor, Doğu'ya dağılacak bütün askerler burada iniyor. Otobüsle, kamyonla gelenler de var elbet, hepsi Kurtalan'da birikiyor. Sonra da artık Van'a, Muş'a, Siirt'e, her nereye gidilecekse birliklerine dağıtılıyorlar.

İstasyonun alt kısmında düz bir arazi vardı, oraya çadırlar kurulmuş; gelen askerler önce o çadırlara gidiyor, bekliyor bir müddet. Senede bir bir buçuk ay, bu çadır kalkmıyor. Yağmur yağınca askerlerin hepsi perişan. Her birinin sırtında bir asker çantası. Köyünden çıkmış gelmiş çoğu, evden börek çörek yapıp vermişler yanına. O zaman naylon yok ki koysun o yağlı böreği. Mecbur koyuyor amerikan bezinden bir torbaya. Onu da omzuna atıyor, işte meşhur asker torbası. Askere gidersen tezkere alana kadar bavulun o torbadır senin.

Türkiye'nin her yöresinden asker geliyordu. Bölükte giydirilmiş asker elbisesi üstünde, çantayı omzuna vurmuş, her tarafı yağ içinde. Üstüne bir de geliyor, o çadırda kalıyor! Perişanlık. Ben çadırlardaki askerlerin arasında dolaşıyordum; kimi börek veriyor, kimi ekmek...

Kurtalan'ın arkasında eski bir Ermeni köyü vardır: Beykend. Meyvesi bol, üzümü, narı meşhur, hatta "Narê Beykend" diyorlardı. Baktım köylüler altı dar, üstü geniş sepetleri ağzına kadar narla doldurup bağlamışlar eşeklerin semerine, istasyonun etrafında satıyorlar.

Aklıma nerden geldiyse babama dedim ki "Ben bu askerlere nar satacağım."

"Yok, satamazsın, yapamazsın!"

"Baba, sen bana beş lira ver hele..."

Güçbela aldım parayı, gittim bir sepet nar aldım o eşekçilerin birinden. Getirdim, kaldığımız yere koydum. Bir un eleği vardı yanımızda, narları da o eleğin içine döktüm. Başladım çadırların içinde askerlere tane ile satmaya. Hem de ne satış! Askerde meyve yok. Çarşıya da bırakmıyorlar ki gezsinler. Ancak o çadırların arasında dolaşabiliyorlar. Ben öyle bir nar satıyorum ki, babamın

iki üç misli para kazanıyorum! Babamın yevmiyesi 2,5 lira, ben kazanıyorum 7,5 lira. Düşünün ki köyde bir iki komşumuz vardı, kazada çalışırlardı, aylık 75 lira alırlardı ki bu büyük paraydı. Askerler orda bir ay kadar kaldılar; ben de epeyce para topladım.

Velhasıl bahçelik yerde biz olduk mu yedi sekiz aile. Erkekler gündüzleri buğday ya da un boşaltıyor, kadınlar çocukların başında, akşamları ise bir araya gelip eskiler yâd ediliyor. Daha ufak sayılırdım, aklım tam ermiyordu ama hissettiğim kadarıyla, herkesin hikâyesi birbirine benziyordu.

Çorum'dayken anlam veremediğim birçok şey, mesela neden öteki çocuklar gibi benim de bir dedemin, teyzemin, amcamın olmayışı, bana neden sürekli "gâvurun göbeli" dedikleri, anamın neden habire ağladığı, neden Gümüşhacıköy'e gittiğimiz, neden buraya geldiğimiz... Hepsi, hepsi Kurtalan'ın kenarındaki bahçelikte geçirdiğimiz o gecelerde aklıma kazındı.

Dağdan en son biz inmişiz, 1938'de. Anam dağdan inişlerini sanki bir kabahat işlemiş gibi anlatır, söze hep aynı hayıflanmayla başlardı:

Çaresiz kalmıştık, etraf hep gitmişti.

"Asker artık öldürmüyor," diye haber geldi. Kendin teslim olursan öldürmüyormuş. Devlet karışmıyor, Anadolu'ya gönderiyormuş.

Kararımız kesindi. Kerho'dan birkaç Kürt hanesiyle anlaşıp "Gidelim, devlete teslim olalım," dedik. Artık başka çaresi kalmamıştı.

"Ya askerler bizi öldürürse..." diyenler oldu.

"Yaz geliyor. Gene dağlara çıkacağız... Ne yapalım? Zaten böyle devam ederse de öleceğiz. Gidelim teslim olalım, öldürürse öldürsün," dedik.

Askerlerin kampı vardı Meydan köyünde, teslim olma yeri yani; hep beraber gidip teslim olduk. Bir Ermeni bizdik, Xazo'yla ben. Başka kimse yoktu.

On beş yirmi gün orada kaldık. Yiyeceğimizi hükümet veriyordu. Ayda beş lira da para koyuyordu cebimize. Ev de verdiler. Beş aileydik, beş gözlü bir ev vardı, herkese birer oda düştü. Kerholu Meşo vardı, Ahmet vardı, iki kişi daha vardı. Orada kaldık.

Mart'ın 20'sinde "Haydi gidiyoruz, sizi yazdıracağız," dediler. Apar topar kalktık gittik. Yayan... Saatlerce yürüdük. Korku da var içimizde ama sanki yorgunluktan öleceğiz.

Götürdüler bizi Bitlis'e. Bir cami vardı. Herhalde kullanmıyorlardı, neydi bilmiyorum, boştu. Tıktılar camiye, yatak matak bir şey yok. Kapısında asker bekliyor. Hep içerideyiz; bizi çıkarmıyorlar. Günde üç öğün yemeğimiz var; başka da bir şeyimiz yok. Yirmi gün kaldık orada, camide.

Köylerden birer birer topluyor, getiriyorlar habire... İçeride

belki 100-200 kişi varız. Her kafadan bir ses çıkıyor. Bir de kızamık düşmesin mi içeriye! Milletin yarısı yere serildi!

Bir gün, bir adam geldi, yanında iki jandarma. Emir verilmiş:

"Bitlis'ten Diyarbakır'a yol açıldı, sağ olan gitsin, hasta olanlar hastaneye."

Çok hasta vardı. Selimo'nun karısı da orada öldü, adı Xumar'dı. Hamileydi öldüğünde; kızamık çıkarttı öldü. Oğlu Ömer o zaman üç yaşındaydı.

Doktor da bir yandan geziyor, yazıyorlar:

"Bu hasta, hastaneye gitsin; bu iyidir kalsın."

Yazdı, yazdı... Sonunda geldi benim başıma. Ferman de ateşler içinde yanıyordu. Bir yaşında var yok...

Dedim "Benim oğlum da çok hasta."

"Oğlun küçüktür," dedi doktor. "Sar, al kucağına, güneşe çıkar, sıcağa. Mart kalkmak üzere; ondan sonrası bahar... Yolda çıkarırsa çıkarır..."

Aldım kucağıma oğlumu, sardım yüzünü başımdaki yazmanın ucuyla, ateşler içinde, çıktık yola, Diyarbakır'a. Üstü açık bir kamyonun içinde bütün gece yol aldık.

Sabah ışıyınca yüzünü açtım, baktım ne göreyim! Allahım! Bir kızamık çıkarmış ki... Kıpkırmızı, tane tane olmuş suratı!

Dedim "Ben bunu kaybettim!"

Hemen hemen bir ay bekledik Diyarbakır'da. Cemilê Çeto'nun eviydi kaldığımız yer. Çeto kaçmış. O da ağaymış, kaçmış.

Asker doldurdu milleti buraya! Ne çok gelen oldu! Çoğu da Muşlu'ydu; mahkûmlar... Akşam oluyordu, Muşlular tutuyordu bir *govand*! Sanki dersin düğündür; oynuyorlar ha oynuyorlar.

Sonra yine emir geldi, yine yol göründü bize. Fakat kimi gelmiş teslim olmuş, kimi daha köylerde, toplanmamış.

Kimi diyor "Kardeşim gelmedi," kimi diyor "Kocam gelmedi..." Yakınlarının dağdan gelmesini bekleyenler bunlar... Çoğu ayrı düşmüş; bazısı da topluca gelmiş.

Neticede 400-500 kişiyi bulunca nüfus, topladılar bizi kara vagonların içine.

Yanımıza da tenekeyle su getirip bıraktılar. Ekmek desen nüfus başına iki somun... Biraz peynir... Ondan da öyle bir koku geliyor ki kimse ağzına koymadı...

Bir de zeytin...

Şiroyô Nuriye vardı, "Keçilerin pisliğini veriyorlar!" dediği gibi, fırlattı attı zeytinleri.

Bilmezdi ki zeytin nedir! Ne bilsin zavallı? Biz de bilmiyorduk...

Tuvalet desen yeri geldiğinde vagonların içine... İki üç saatte bir indirirlerdi. Böyle dikilirdi millet, dökülürlerdi dışarı... Kimse kimseden utanmazdı. Bir kadın trenin içinde karnı bozulmuş, tutamadı, ne yapsın? Mecburiyet...

Ağzına kadar insan dolu, sıra sıra vagonlar...

Kimse nereye gideceğini bilmiyor. Kimini indirdiler Sivas'ta, kimini Kayseri'de, kimini Amasya'da; trenden döke döke geliyorlar...

Bizim durağımız Çorum oldu...

Kızıltepe, 1938

Çorum'a varınca beş haneye ayırmışlar bizi; arabaya bindirip Osmancık'a götürmüşler. Her köye tek sürgün hanesi düşüyormuş. Yani bir köye iki hane vermek yok. Mısegiller varmış bizden başka, Ahmetler, bir de Gencogiller. Her birini ayrı köye vermişler.

Bizim de yanımıza bir jandarma katmışlar: "Bunları götür Kızıltepe'ye!" demişler.

Kalacağımız köyün bekçisini de çağırtıp bir güzel tembihlemişler: "Söyle muhtara, bunlara bir oda versin. Her öğün bir evindir. Sabahleyin bir evden, öğlen bir evden, akşam bir evden..."

Ormanların içinde birkaç saat yürüdükten sonra, köyün öteki evlerinden az daha büyükçe bir yerin önünde durmuşuz. Köyün misafirhanesiymiş; üstte biri küçük, öteki büyük iki odalı bir yer, altta ise gelen misafirlerin hayvanları için ahır. Köye gelenler, yanında kalacak kimi



Kızıltepe köyünde kaldığımız misafirhane.

kimseleri yoksa şayet, hayvanlarını, atlarını, eşeklerini oraya bağlar, yukarı çıkıp yatarlarmış.

Odalardan küçük olanı kapatıp bize vermişler. Gerçi biz varken öteki odada yatan olmamış. Gelen olursa, hayvanını getirip aşağıdaki ahıra bağlıyor, kendisi de caminin altında bir oda vardı, uyumaya oraya gidiyormuş.

Tabii ilk zamanlar ne ekecek toprağımız var, ne yiyecek ekmeğimiz. Başlarda köylü bakmış bize. Her akşam yiyecek getiriyorlarmış. Sabah olunca kadınlar gelip topluyor boşalan kabı kacağı, sıra başka bir eve geliyor... Derken on beş gün sürmüş bu.

On beş günün sonunda "Hükümet muhacirlere para verecekmiş," lafı çıkınca yemek faslı da bitivermiş. Başlamışız kendi başımızın çaresine bakmaya. İki üç ay hükümetin verdiği parayla idare etmişiz. Çok geçmeden o da kesilmiş.

Çorum'a geldiğimizde iki üç yaşındaymışım. O günlere dair anılarım anamla babamın anlattıklarından ibaret. Fakat sonrasını biliyorum. Babamın askere gidişini... Ve bu gidişin üzerinden çok az vakit geçmişken, bir sabah muhtarın kapımıza dayandığını; iki senemizi geçirdiğimiz o odadan bizi apar topar çıkardığını...

Hatırlıyorum.

Alman Harbi zamanıydı. Babamı askere çağırdılar. İkinci kardeşim yeni doğmuştu, bir buçuk iki aylıktı. Dört kardeş olmuştuk artık. Üç oğlan, bir de ablam...

Bir sabah anam odada hamur yoğuruyor. Buğday değil ama... arpa! Buğday yok ki yufka ekmeği açsın... Çok da zordur arpadan hamur açmak, dağılır, tutmaz. Ama anam alışmış artık. El çabukluğuyla açıyor, bir tahta parçasının üstüne koyup sacın üstüne atıyor.

Bir de başını çeviriyor ki köyün muhtarı Mehmet, yanında birkaç kişiyle kapıda:

"Kehni, topla eşyalarını. Bu odadan çıkacaksın."

Anamın ismi Kayane'ydi ama Kehni diyorlardı.

"Nereye çıkacağım?"

"Satılmış'ın buğday ambarının dibine gideceksiniz."

Orada her köylünün tahtadan yaptığı bir buğday deposu vardır. Üstten kapısı olur. Onu da dörde bölerler, bir tarafa çavdarını yığar, buğdayını istifler, bir tarafa da arpasını atar, parça parçadır. İşte o kapının altına koyacaklar bizi! Lakin insanın yaşayacağı yer değil. Bir buçuk iki metrelik ufacık oda; kafanı kaldırdın mı tavana çarpıyorsun. Üstü buğday ambarı. Burası da buğday alttan çürümesin diye bırakılmış bir boşluk.

Anam başladı bağırıp çırpınmaya, "Ben dört çocukla

o ambarın dibinde nasıl yaşarım?" diye ağlamaya. Lakin muhtar nuh diyor peygamber demiyor.

"Yaşayacaksın. Gelen misafirlere odamız yetmiyor."

Artık anam ne diyeceğini bilmediğinden mi, yoksa zaten diyebileceği başka bir şey olmadığından mı, "Hamurum ekşimiş, taşıyor; ekmeğimi pişireyim hele... Sonra götür götüreceksen," dedi.

Muhtarın ona da cevabı aynı:

"Olmaz! Al hamurunu koltuğunun altına; gittiğin yerde yap ne yapacaksan."

Apar topar toplandık. Yardıma gelenlerle birlikte, kap, kaşık, yorgan, neyimiz varsa elimize aldık. En son hamur teknesini kucakladı anam.

Bizi oraya attılar... Rutubetli, pislik içinde bir yer.

Anam hırsından başındaki yazmayı sıyırıp beddua etti Mehmet muhtara:

"Biz böyle adam değildik. Bizim de bağımız bahçemiz, tarlamız, sürüyle hayvanımız vardı. Ama bugün sizlere muhtaç olduk. Allah bu akıbeti sana da uğratsın!"

Ambarın altı yaş. Yağmur yağmış, kapısı da yok, su taşmış içeri! Küçücük bir oda. Orada kaldık yedi sene.

O ilk gün anam iki taş koydu yere; bir sacı vardı, onu da taşların üzerine... İlk ekmeğini zoraki öyle pişirdi. Pişiremediği ekmeğin acısını ise asla unutmadı.

Ambarın altına çıktığımız sene kıtlık oldu. Köylüde de yok ki bize versin... Hayrettin'in oğlu Abdullah muhtar olmuştu yeni yeni. Bizim için kimin kapısına gitse aldığı cevap aynı:

"Benim çocuğum açlıktan ölüyor, sürgün çocuğuna mı bakacağım!"

Muhtar çaresiz söyleniyor:

"Ya ben ne yapayım? Bir teneke arpa 30 liraya çıkmış!"

Babam asker. Hükümet desen "Köylü baksın bunlara," diyor bizim için.

"Kaymakama başvuralım," diye akıl verdi muhtar, "bir çare bulur elbet."

Anam kaymakam nerede, yanına nasıl gidilir bilmiyor ya, "Bekçiyi de katacağım yanınıza," dedi muhtar. "Sen köprüye kadar git, bekçi orada bekleyecek. O seni götürür Osmancık'a, ama yukarı, kaymakamın yanına çıkmasın, ha!" Sıkı sıkı tembihlemişti, bekçiyle gittiğini kimseye söylememesini. Anam da beni sıkıştırmıştı, "Sakın ha, nereye gittiğimizi söylemeyesin kimseye!" Bu kadar temkinli olmalarının nedeni köylünün tepkisini çekmemek içindi herhalde.

Sabahın karanlığında kalktık ertesi gün. Anam üzerine komşumuz Tenzile'den aldığı benekli çarşafı geçirdi. O zaman şehre köy elbisesiyle gidilmiyor. Benekli, lacivert beyaz kumaş vardır; önlük yaparlar; köylü kadınlar hep ondan yapılmış çarşaf giyerlerdi. Köyden köye geçerken, düğüne giderken veyahut şehre inerken o çarşaf giyilirdi. Giymeyenleri de kınarlardı.

Kucağında dört aylık kardeşim, bir elinde de ben... Kızıltepe'den Osmancık'a, yürüyerek neredeyse üç saat... Yanımıza bir parça ekmek alıp çıktık yola. Az ileride köprüye vardık; baktık bekçi orada, dikiliyor. Düştük önüne.

Sonunda kaymakamın binasına vardık. Bekçi uzaktan gösterdi; üç daire vardı, kaymakam üçüncüsünde. Merdivenden çıktık, anam kapıcıya derdini anlattı, adam hık mık dediyse de anam zor etti, beklemeye başladık.

Kapı açılıyor, kapanıyor, giren çıkan bize bakıyor, biz heyecan ve korku içinde bekliyoruz. Sonunda baktık bir adam bizi gördü kapının ağzında:

"Niye geldin kadın, ne işin var burada?"

Anam başladı diyeceklerini sıralamaya:

"Biz sürgündeyiz. Kimsemiz yok. Çalışanımız yok. Kocam askerde. Dört çocukla açlıktan öleceğiz. Dedim bulursa kaymakam beg bir çare bulur..."

"Niye? Köylü bakmıyor mu size?"

"Yok!"

"Demek bakmıyor... Peki git bak bakalım, burada sizin köyden kimse var mı? Bulursan yanıma gelsin."

Osmancık'ta ara ki köylümüzü bulasın. Bekçiyi zaten söyleyemeyiz, muhtarın tembihi var. Şansa bak ki, biz beklerken köyün muhtar yardımcısı çıkmış odadan dışarı, anam görünce tanımış adamı. Onu söyledi. Kaymakam kapıcısına "Git, bu kadının dediği kişiyi bul," dedi. Birkaç dakika geçti geçmedi, geldiler. Kapıcının getirdiği adam önce bir ters ters baktı bize, bir yandan da ceketinin düğmelerini ilikleyerek bir şey söyleyecek oldu kaymakama, laf ağzından çıkamadan kaymakam başladı bir güzel azarlamaya adamı.

"Siz bu aileye nasıl bakmazsınız? Perişan haldelermiş!"

"Aman efendim..."

Kaymakam esip gürledi:

"Kocası askerden gelene kadar siz bakacaksınız bunlara. Defol, gözüm görmesin!"

Adamla beraber biz de azarı yemiş gibi kaçıştık odadan. Tabii kapıdan azıcık uzaklaşır uzaklaşmaz bu sefer adam başladı anama çıkışmaya:

"Sen kimsin ki gelip bizi buraya şikâyet ediyorsun!"

Dönüşte anam yine tuttu beni kolumdan, sürükleye sürükleye, kardeşim kucağında...

Sabahın şafağıydı köyden çıkmıştık, akşam karanlıkta köye vardık.

Ertesi gün, kaymakamın azarından dolayı olacak, köyün heyeti toplandı. Bekçisi, muhtarı, azası... Ne yapalım, ne yapalım...

"Erzak toplayalım," dediler.

Üç dört kişi birleşti, birkaç tane de torba aldılar ellerine, "Hasan'ın çocuklarına erzak topluyoruz," diyerek kapı kapı dolaşıyorlar. Köylü arpa veriyorsa arpa, buğdaysa buğday, bulgur, nohut, tarhana... Hepsini ayrı torbalara koydular.

O gün kaymakamın zoruyla bize üç dört torba erzak toplandı. O birkaç ayı öyle geçirdik.

Elden gelen öğün olmaz derler ya, anam da bizi doyurmak için boş durmaz, çalışır, köylünün çapa işleriyle uğraşırdı. Yazları pamuk çapasına, oradan da pirinç otu toplamaya giderdi. Delikli Kaya derlerdi, Osmancık'la Tosya yolunun arasında...

Sabahın karanlığında düşerdi yola. Güneş doğarken başlardı çalışmaya, batana kadar durmazdı. Hele yazın! Günler uzun, ortalık sabahın beşinde ışıyor, tarla da biraz uzaktı; herkesin merkebi vardı, biner öyle giderlerdi. Anamsa, o bir saatlik yolu, arkalarından koştura koştura... Ekmeye gittiği de kendi tarlası değil ya, başkasının. Misal, adam tarlasını ekmiş o sene, fakat çapalamaya, pamuk toplamaya vakti ya da gücü yok. "Alın, işleri bitirin, yarı size yarı bize," diyor, ortak veriyor.

Çok da zordur pirinç tarlasının işçiliği. Göbeğine kadar su içindesin, çamurun içinde ot topluyorsun. O yüzden eve dönmeden çamaşırını değiştirirmiş millet. Anamınsa değiştirecek çamaşırı yok; zavallı kadın çok zaman orada sıkardı üstünü, o yaş elbiseleriyle koşturarak gelirdi akşamları.

En kötüsü de çapa yapmaya gittiğinde kardeşimi yanında götüremiyordu. Tarla sahibi "Buraya çocuk avutmaya mı geliyorsun," diye kızmış bir seferinde.

O yüzden yeni doğan kardeşim onca saat ablamla bana emanet.

Gel gör ki biz de çocuk emanet edilecek yaşta değiliz ki! Yetmezmiş gibi Bayram da var başımızda; iki üç yaşında da o...

Bebek ağlar sızlardı, evvel bir su içirirdik, varsa bir çorba ısıtırdık. Ekmek zaten vermezdik. Birkaç aylık çocuğa ne yedirebilirsin? Anasının memesini istiyor, belli. O yüzden mi bilmem, akşam sekiz dokuz olup da anam kapıdan içeri girdi mi, sanki tanımış gibi daha bir kuvvetle basardı çığlığı. Fakat o hemen emzirmez, kardeşimin minik kafasını kucağına bastırıp beş on dakika beklerdi. Koştura koştura gelmiş ya, sütü ateşliymiş, soğuması gerekirmiş.

Gel zaman git zaman, çocuk hastalanmaya başladı. İkide bir doktor yolunda buluyorduk kendimizi. Gitmek istemiyor, ağlıyor, tepiniyor ama yine de anamı ikna edemiyordum. Üç saatlik yolu onunla yürümeye nedense mecburdum.

O günlerde hastalık dendiği zaman ekseri sıtma anlaşılırdı. Yediden yetmişe herkes sıtmaya tutulurdu. O da sıtma mıydı, bilmiyorum. Fakat hastalıkların ardı arkası

kesilmiyor, anamın bu musibet karşısında bütün yapabildiği, bakır kazanın altındaki yağlı isi çocuğun alnına haç şeklinde sürüp anlamadığım bir dilde dua mırıldanmak oluyordu. Bir de köyün hocasına dua okutmak tabii.

İki sene dayanabildi kardeşim... Babam oğlunu bir daha göremedi.

Kardeşimin ölümünden ancak bir hafta sonra izne gelebildi; iki ay kaldı yanımızda. Askerliğini bitirmesine daha koskoca iki sene vardı! Acı haberi alınca bölük komutanına müracaat etmiş, "Ben sürgünlerdenim, muhacirim, aileme bakan yok," deyince, ona iki katı mühlet vermişler. Sağ olsunlar...

Babamın gelmesi iyi mi oldu kötü mü bilmem. Elbet varlığıyla anama destekti; üstelik ucundan tutacak bir iş bulamasa da kışlık odunumuzu hazır ediyordu hiç olmazsa. Az iş değil. Kötü taraf nerede diyeceksiniz... Anam gene gebeydi. Babam gene askerdeydi. Ve biz gene yoksulduk. İşte bu yüzden yeni doğan kardeşim de hastalandı. Doktorun yolu gene gözüktü. Hoca gene okuyup üfürdü. Gene hiçbir şey işe yaramadı. Ve anam gene daha iki yaşına basmamış bebesini kaybetti.

Mezarlık, kaldığımız odanın tam karşısındaydı. İlk kardeşim öldüyse, anam, "Ne olursunuz," demişti köylüye, "çocuğumu mezarın kenarına bir yere gömün." Anamın bu arzusu çocuğunu ötekilerden ayrı tuttuğundan, Müslüman mezarlarının arasında kaybolup gitmesini istemediğinden miydi, kim bilir?

İkinci kardeşimi de aynı yere, tam onun yanına gömdüler. İki kardeş yan yana.

"Ne sıtmadan ne hastalıktan, kardeşleriniz hep açlıktan, yoksulluktan öldü," derdi anam.

İkisinin de adı Selim'di. Selim, anamın babasının ismi, isyanda öldürülmüştü...

Kızıltepe köyüyle ilgili anılarımda hep açlık vardır. Yılları sayarken kendince önemli olayları aklına getirir ya insan, ben o sene en çok ne yemiştik diye düşünürüm. Yoksulluk, kıtlık hayatımızı yönetiyordu. Ne yiyeceğimizden daha önemli bir mevzu sanırım ki yoktu. Hatta kimi zaman buna bir de susuzluk ekleniyordu.

Köyün altından Kızılırmak geçiyordu ama neye yarar! Suyunu iç içebilirsen, çamur deryası! Gerçi o suyun yıkadığı pirinç çok iyi olur, o yüzden de her evin bir pirinç



Kızıltepe'de, kardeşlerimin mezarı başındayım. Solumda çocuklarım Zümrüt, Gülbenk ve arkalarında baldızım Sevim. 1978.

tarlası vardır. Belki yüz tane teneke bağlı, tahtadan bir dolap düşünün. Su dolabı çeviriyor; döndükçe tenekeler doluyor; yukarı çıkıyor; inerken oluğun içine boşalıyor. Yukarıdaki, yüksek yerlerdeki tarlalara su götürüyor. Pirinç çıkrığı derlerdi buna...

Velhasıl pirince su boldu ama ondan ötesi noksandı, yani içmeye suyumuz olmazdı. Dere de yok. Kızılırmak'ın kenarından birkaç metre öteye çukur kazıp süzülmesini bekleyeceksin ki temiz su içesin. Yine de çamur kokardı.

Bir bizim derdimiz değildi ya susuzluk; bütün köy muzdarip. O sebeple, yağmur yağmadıkça köylü yağmur duasına çıkardı. Fındıklı diye bir tekke vardı, bir çeşme; başında *bıttım*a benzer iki üç ufak ağaç; altına gidip ateş yakar, üzerine kazanları yerleştirir, herkesten birer tabak topladıkları pirinci pişirirlerdi. Bu işin yapılacağı vakit bütün köylü işini bırakır, çoluk çocuk kazanların başında toplanırdı. Hep beraber bir tepenin üstüne çıkar, hoca önde onlar arkada, yağmur duası ederlerdi.

Bir gün ben de gittim. Köylü gidiyor ya, biz de ayak uyduruyoruz. Hoca ellerini açmış, duasını okudu, sonra millet başladı ağlamaya. Herkesin iki gözü iki çeşme, bir ben susuyorum. Kafamı tam kaldırmadan, yan gözle sağımdaki solumdaki adamlara göz atıyorum. Olacak gibi değil, tık yok! Bir türlü ağlayamıyorum.

Birden hatırıma bir şey geldi! Babam bizi çok döverdi; her işin başında, evvel bir tokat atardı. Anam de ne yapsın, hep müdafaa ederdi. "Çocukları dövme!" diye kavgaya tutuşurdu babamla. O an "Anam ölürse biz ne yaparız, babam bizi her gün döver," diye düşünmeye başladım. Anamı yatağında, gözleri kapalı, suratı bembeyaz hayal etmemle içimin kararıp gözlerimden yaşlar boşal-

ması bir oldu. Ben bir ağlamaya başlamışım! Nasıl ama! Hıçkırıyorum! Bir de baktım birkaç kişi geldi, sırtımı sıvazlayıp "Bak ne güzel ağlıyor bu göbel!" dediler.

Ben o gün çok ağladım diye pilavı bol bol verdiler.

"Ulan bu göbel çok iyi ağladı," deyip durdular.

Sözde ben içten ağlamışım. Yalan da değil hani, içten ağlamıştım...



Sürgün gittiğimiz Kızıltepe'de, bir zamanlar yaşadığımız buğday ambarının önünde, eşim Baydzar, baldızım Sevim ve kızım Zümrüt köylülerle...

Baydzar ve kızım Zümrüt'le birlikte, ambarın içinde, o yıllarda anamın bizleri doyurmak için çırpınıp durduğu ocaklığın önündeyim. 1978.

Babam askerden dönünce ziraat bekçiliği yapmaya başlamış, bu da bizi az da olsa rahatlatmıştı. Köyün yakınında Dikili Kaya diye çok yüksek bir yer vardı. Üstüne çıkınca her köşe ayaklarının altına serilir, en ücra deliği görürsün, ta köyün altında kalan, herkesin kendine göre sebze meyve ektiği bağlara bahçelere kadar... Babamın dört beş sene boyunca bekçilik yaptığı yer işte orasıydı.

Bu iş sayesinde yiyecek hiçbir şey bulamasak bile arpamız olurdu. Zira babam arpa karşılığı anlaşırdı köylüyle. Ev başına ya bir teneke ya yarım teneke arpa verirlerdi. Zaten toplandığı 25-30 teneke... Onu da götürür, değirmende öğütüp getirir; bitmesin diye uğraşır dururduk. Buğday ekmeğini ancak komşularda görürdük.

Gerçi Alman Harbi zamanıda köylü de bulamaz olmuştu buğdayı, kıtlık baş göstermişti. O seneler Kızılırmak'ın kenarına havuç ektiler bol bol. Hatta babamın askerden yeni döndüğü vakit, ekenlerden biri çapasını ona yaptırmış, "Hasan, bu havucu sen çapala, getir, ortak olalım," demişti. Payımıza düşeni köyün kenarında kumlu bir yere gömmüştük. Patates gibi gömersin. Kışın lazım oldukça çıkarıp yıkar, yersin.

Yani bir kış boyu açlığımızı havuçla gidermiştik.

Hiçbir şey bulamadığımız zaman anam suyu kaynatıp içine arpa ekmeğini doğrar, yanına da sarımsağı katık ederdi. Sonradan Kurtalan'da da perhiz zamanı en çok yediğimiz şey bu olacaktı.

Geceleri, babam, köylünün haberi olmadan gizli gizli karpuzla üzüm getirirdi bize... Bilseler bunu yaptığını, üzerine çöreklenirler; o yüzden kimse görmesin diye de çok dikkat ederdi. Biz de ne getirirse saklardık. En ufak

bir kırıntıyı dahi değerlendirmeye uğraşırdık. Mesela anam karpuz kabuğunu bile kuruturdu. Üstelik sırf bizim yediğimiz karpuzların kabuğunu değil, köylülerinkini de toplatırdı. Kabukları bıçakla ufak ufak doğrar, bir bezin içine yayar, çevire çevire kurutur, bir torbada saklardı. Kışın yiyecek bir şey bulamadığımız günlerde, son çare olarak yediğimiz bir şeydi kurutulmuş karpuz kabuğu yemeği. Haşlarsın bir güzel, içine de bir parça tane atarsın... Hiç sevemedik ama o yemeği. Çünkü karpuzun kabuğunu ne kadar pişirirsen pişir, gene kart kalırdı.

Bekçilik olsun, çapalama olsun bu işler ekseri yazları yapılır. Kış geldi mi babam bazı değirmenlerde, bazı dinklerde, bazı da taş ocaklarında alırdı soluğu...

Ama her mevsim yaptığı asıl işi urgancılıktı. Hayvanları veyahut da kağnı arabalarını bağlamak için ayrı bir ip vardır. Doğuda keçi kılından yapılır, Çorum'da kendirden. Köylü bu kendiri de ekerdi. Ekerdi amma işçiliği çoktu. O yüzden, yükte ağır pahada hafif her işte olduğu gibi kendirin de ortakçısı bizdik:

"Ben uğraşamıyorum Hasan; sen çapala, biç, getir; yarı sana yarı bana."

Toprakta, kendir bağlarının sapını alacak derinlikte, kuyu şeklinde derin çukurlar kazardık. Biçtiğimiz kendirleri sırtımızda getirir, bağ bağ sarıp kazdığımız oyuğa yerleştirirdik. Çukuru suyla doldurur, kendirler suyun üstüne çıkmasın diye üzerlerine taş koyar, çürümelerini beklerdik. Kendir, ağacından, kökünden ayrılsın diye yapardık bu işi. Suyun içinde kararmaya başladığı zaman artık bilirdik ki ağacından ayrılmış. Başka türlü, kırdığın vakit misal, bırakmıyor ağacını. Bilemedin, yarı yarıya çürümeden kopmuyor.

Sonra anam payımıza düşen kendirleri kirmanla eğirirdi. En son köyün harman meydanına kazığı çakardık; babam, anam, ben, ailece, dört kat, beş kat, kalınlığa göre, o ağaçtan bu ağaca, bu ağaçtan o ağaca kat yapardık. Babam kendirin bir ucunu keser, eliyle çevire çevire iyice büker, büktüğü o ucu bize verirdi. Bizim bükmeye gücümüz yetmezdi. Sonradan hepsinin ucunu düğümler bırakırdı. İşte bu, yular yapımında kullanılan ip olurdu.

Babam bunları yapar, kışın da satardı. Bunca emeğe elimize ne mi geçer? Belki bir aylık aşımız...

Bir de hayvan başlıkları yapardı babam. Hani şu hayvanın başına geçirilen, ineklerin sırtına konan... Köyde göre göre, köylülerin yanında dura dura öğrenmiş, kendi de yapmaya başlamıştı.

Az uğraşmadı babam... Fakat ne yapsak nafile, yetmiyordu. Hele bir senesinde Tosya'ya taş ocağına gitmişti gene. Çalışırken üstüne taş yuvarlanmış, gelmiş ayak topuğuna çok kötü vurmuş. Topuğunda büyük bir yara açılmış. Döndüğünde babamın bir elinde baston! Ayağı topal... Yarası çok büyüktü. Devamlı "Ne olur oğlum, ocağı yakın!" derdi. Ateşin önünden ayrılmaz, yarasını sıcak tutmaya gayret ederdi ki azmasın. Yarayı sıcak su ve külden yapılma sabunumuzla devamlı yıkar, sarardık. Yıkadıkça görürdük, içi bembeyaz; yara açılmış iyice, bacak şişmiş... Tahmini bir buçuk iki ay sürmüştü bu. Yara kapanacak diye bekliyoruz. Gerçekten de ufala ufala kapandı, ama o şişler inmek bilmedi.

Babam, işte o sene, ne çobanlık yapabildi, ne bekçilik...

Öyle uzağa gitme imkânı da yok. Devlet sana o şansı vermiyor. "Sürgünler köyden dışarı bile izinsiz çıkma-

yacak," diye tembihlenmiş muhtara. Yani seni hapse atmıyor belki ama, olduğun yere hapsediyor. Babam da Kızıltepe'ye hapisti bir anlamda...

Gerçi Sason'dan, Mutki'den Anadolu içlerine sürülen isyancılardan bazıları, çoluğunu çocuğunu bırakıp tekrar trenle, kamyonlarla köylerine geri dönmüşler gizliden. Dağlarda eşkıyalık yapmaya diyorlar... Bana kalırsa bizim gibi yoksulluktan bitap düşüp çareyi eşkıyalıkta bulanlardı onlar. Hani biz de aynı onlar gibi kaçsak yeriydi ya...neme lazım! Tınketli Arfo'ya olduğu gibi ucunda yakalanmak da var. Bunlar dağda üç kişi pusuya düşmüşler. Biri vurulmuş; Arfo'yla arkadaşını sürmüşler tekrar. Ancak bir karakoldan diğerine, süründüre süründüre... Adamlar Mutki'den Uşak'a altı ayda varmışlar!

"Geldikleri zaman saç sakal birbirine karışmış, yalın ayak, baş açık..." diye anlatmışlardı sonradan...

Beri yandan senin dikili bir ağacın yok. Bir karış toprağın yok. Ufacık, kendine ancak yeten bir köyden ne alabilirsin? Şehir değil ki burası, biri seni götürsün de yevmiyeyle çalışasın.

O yüzden babam kadar bana da iş düşerdi. En baş işim de belli...

Çobanlık!

İlkbaharda sığır, koyun ve dana çobanlığı için ihale açıldı. İhale diyorsam, bildiklerinizden başka bu! "Sığır bekçisi hayvan başına kaç teneke buğday alacak?" diye soruyorlar. Biri diyor "Yarım teneke," diğeri diyor "Bir tenekenin dörtte biri," kim ucuz fiyat verirse bekçi o oluyor. İşte ihaleden bize düşen dana çobanlığı oldu o sene.

Köyde dört sürü vardır: Öküz ve sığır bir sürü olur, keçi ve koyun ayrı bir sürü, beygir, eşek bir sürü, bir de dördüncüsü ki en kötüsüdür, bize o düşmüştü, hem manda, hem eşek, hem dana!

Üzerimizde yaz kış giydiğimiz incecik bir entari, şeritli bir bez. Keçin yoksa, koyunun, sığırın, hayvanın yoksa, o zaman dokuyup kıyafet yapacak bir şeyin de yok demektir. Herkes çocuğuna kazak örerdi. Kimse kazak almasını bilmezdi; hoş, satın alacak yer de yoktu ki! Belki çok zenginlerin... Zaten köyün zenginleri giyimlerinden belliydi. Onların çocuklarının sırtında ceket olurdu. Fakat bizim ne kazağımız, ne ceketimiz, ne de pantolonumuz vardı. Olamazdı da... Hayvanımız yoktu çünkü!

Çamaşır yıkandığı gün evden çıkamazdık. Zira üstümüze giyecek ikinci bir eşyamız yok! Anam gider yıkardı hemen; yaz ise çabuk kururdu, bir iki saatte, ama kışın mecbur yorganın dibinde beklerdik.

Ama elbisesizlik değil de en çok çarıksızlık canımı sıkardı benim. Hele de çobanlık yaparken... Ayağında ayakkabısı olmayana çobanlık ancak ilkbaharda rahat, her yer yeşilken, toprak henüz ıslakken... Otlar daha diken olmamış; ayağına bir şey batmıyor... Ama buğdayı biçmeyegörsünler, anız derler, sapları kesilmiş olur, hayvan otlarken ayağına batar. Yalnız hayvanın mı? O yüzden adım atacağımız yeri evvela ayağımızla yoklar, dikenleri sağa sola iter, öyle basardık. O buğday saplarının, devedikenlerinin, iğdelerin içinde yürürsen illa ki bir şeyler girer etine.

Bir defasında iğde batmıştı ayağıma. Kızılırmak'ın kenarında olurdu bunlardan bolca. İğnesi çuvaldız gibi, çok kalındır. Yetmezmiş gibi batınca zehirler de. Topuğumun

iyileşmesi birkaç ay sürmüştü. Habire irin çıkıyordu. Ağlıyorsun, sızlıyorsun, ayağın habire dank dank atıyor. Babama anama "Ayağım ağrıyor," diyorum. "Oğlum bekle, sabırlı ol. İrin çoğalsın ki o diken çıksın," diyorlar.

Yani ayağımız ekseri topaldı!

Bir diken değil ya, daha beter illetler de gelirdi başımıza.

Bir kere düşüp düşüp sıtma olurduk. Çobanlık yaptığım o sene ben de tutuldum bu belaya. Herhalde içtiğimiz o kirli sulardan olacak. Öğle saatinde giderdik, akşama kadar çöldesin, hayvan otlatıyorsun. Şimdiki gibi naylon şişe de yok, testi var. Lakin o da taşınmaz ki bütün gün, eziyet! Durumu iyi olanların askerlerinki gibi bir matarası olurdu; onu taşırdı çobanlar, ama bizde yoktu. Birkaç yerde de küçük su kaynakları vardı, hayvanlar gider oralardan içerdi. Hayvanların bastıkları yerlerde de ufak çukurlar açılırdı. Hele de mandanın ayakları! İşte biz de içmeye su bulamadığımızdan, o mandaların bastığı yerdeki birikmiş suyla idare ederdik. Gel gör ki çoğu zaman kurt olurdu o birikintilerde. Kurtlar boğazımıza gitmesin diye sözde dikkat ede ede içerdik. Ama sıtmadan gene de kaçış yok!

Sıtma da mübarek, geldi mi gitmez! Bir de gece değil de, sabah saatlerinde, hava ısınırken tutar. Benim hayvanları otlatacağım zaman yani! Babam halime acır, "Hadi oğlum sen git," derdi. Ben yollarda yata kalka, yata kalka eve dönerdim. Titreyerek, ateşler içinde... Ateş yapar bu illet ama aslında üşürsün, hiç ısınmazsın, sanki kar içinde yatıyorsun!

İlaç desen bizde ne gezer! Bir sarı hapı vardı var olmasına da, biz ona da hasrettik. Ortasında bir çizgi vardır;

oradan kırar, çocuklara yarım verirlerdi. Bir ay durmadan yutarsın, sonunda sapsarı olur çıkarsın. O hapı yutanı yolda görsen, suratının renginden anlarsın, sıtma olmuş. Zengini de fakiri de bunda arar devayı. Lakin bu müba-reği yutmak bizim kadar yoksula nasip değildi. Aylarca hasta yatmışlığım vardır ilaçsızlıktan. Bir de üstüne soğuk suyla yıkanırsan iyi olur demişlerdi. Halbuki soğuk su daha kötü yaparmış...

Bu hastalıklardan yaka silkmiş olacağım ki, o vakitlerde kafayı köydeki çocuklardan birinin çarıklarına takmıştım. Çarığın köyde yapılanı ayrıdır, şehirde yapılanı ayrı. Şeklinin düzgünlüğünden, temizliğinden belli, onunki şehirde yapılmış.

O çarıkları almamın tek bir yolu vardı: Çöplüklerini gözleyecektim.

Her köyde olduğu gibi bizimkinde de her evin çöplüğü ayrı. Herkes evine en yakın bir yeri beller, çöpünü hep oraya atar. Hasan'ın çöplüğü, Hüseyin'in çöplüğü... Artık köylü çöpünü senelerce aynı yere ata ata orası yükselir. Çöp dediğim de evden çıkan toz toprak, bir de yaktığımız kül.

Lakin zenginin çöplüğü biraz daha yüksek olurdu. Onlarınki de yükseklerden... "Olur ya," diyorum içimden, "belki çarığını atar, ben de alır giyerim." Kafama koymuşum. Eskimiş de olsa alacağım! Hem üstelik eskimiş çarıkları onarmanın da bir yolu var nasılsa. Çarığın topuk veya taban kısmı eskimişse, başka bir eski çarığı alırsın; ip gibi etrafından kese kese, ince sırım derler, sırım elde edersin. Eskimiş çarığın dibinde delik mi açılmış? O deliğin etrafını sırımın geçeceği incelikte delersin, buralardan sırımı geçire geçire tabandaki deliği örer ka-

patırsın; buna derler çarık sırım, çarığın yaması bir anlamda.

Bir sabah elimde sopa, gene ırmağın yolunu tutmuşum. Yolumu da illa oradan geçiriyorum; bir umut, belki o gün ayağımda çarıkla giderim hayvanları otlatmaya diye. Meğer çarığı benden evvel bir köpek kapmış! Ağzında geveleyip duruyor...

Ablamla beraber mandaları sulamaya Kızılırmak kenarına götürmüştük.

Lakin hayvana laf dinletmek ne mümkün! Zaten ufak tefeğim, zayıfım... Kıçına sopayı indiririrdim; sanki sinek kovalıyormuş gibi döner şöyle bir bakar, aldırış bile etmezdi.

O gün de ne yaptıysam durduramadım. Bu meretler suyu çok severler. Üç tanesi tuttu kendini suya attı; yüzerek karşıya geçtiler. Karşı taraf da Kürt köyü...

Ah! Bizi verselermiş ya o Kürt köylerine... Onların meralarında öyle bir ot var ki, yemyeşil! Bizim taraftaysa hiç yok, hayvan otlatmak zor.

Neyse, mandalar kaçtı geçti karşıya. Biz de bekliyoruz ki dönsünler, lakin bir türlü gelmiyorlar! Daha evvel de olmuştu aynısı. Görmüştüm. Mandalardan biri aynı bu şekilde karşıya geçmişti. Babam da soyunup eline bir sopa almış, başka bir mandanın kuyruğunu tutarak suya girmişti. Mandaya vura vura yüzerek karşıya geçmişti. Manda da yüzebiliyor babam da! Ama kolunu atmadan, kurbağa gibi; herhalde Mutki'de öğrenmiş olacak böyle yüzmeyi.

Gel gör ki o gün babam yok.

Ben daha dokuz on yaşlarında çocuğum.

Hayvan karşı kıyıdan gelmiyor.

Geri getiremezsem köye dönemem. Diğer hayvanlar desen ırmağın kenarında kaldı, otlatamıyoruz, karşıya da gidemiyoruz.

İlkbahar olduğundan dağlarda karlar erimiş, Kızılırmak nasıl köpürüyor! Çamur gibi akıyor. İki üç adam boyu derinlikte, can alacak bir ırmak olmuş.

"Ben de babamın yaptığı gibi, mandanın kuyruğunu tutup karşıya geçeyim," dedim ablama. "Geçebilir misin ki? Olur mu?" dedi önce. Sonra "Yok, geçme!" diye ağlamaya başladı.

Ben dinlemedim, soyundum. Gözüme kestirdiğim bir tanesinin kuyruğunu yakaladım, suya ittim. Güya hayvana tutunmuşum ama nafile! Boyum kısa bir defa! Sırtında, kürek kemiklerinin arasında boşluk vardır mandaların; bir elimin parmaklarını o boşluğa soktum. Gel gör ki hayvan ayaklarını ileri geri hareket ettirmeye başlayınca benim parmaklar kaburgalarının arasından kayıyor. Bir parmağım çıkıyorsa öbürüyle tutunmaya çalışıyorum. Böylelikle bir elimle kuyruğuna, diğer elimle kaburgalarına yapışmışım, düşmemeye uğraşıyorum ama olacak gibi değil.

Hayvan suyu seviyor! Onun umurunda mı dünya! Arada bir kafasını suya batırıyor. Ohh! Bir zevkleniyor ki! Ama ben can çekişiyorum!

Neyse ki ırmağın karşı kıyısına geçtik sonunda. O üç mandayı getirdim suyun kenarına. Tekrar aynı hayvanın kuyruğunu tuttum, dört manda, bir de ben, suya girdik. Lakin bu namussuz mandaların karnı da doymuş; suya girince bunlar zevke geldiler mi! Kendilerini akıntıya verdiler, bir türlü karşıya geçmiyorlar.

Kuyruğunu tuttuğum hayvana vuruyorum. Vuruyorum ama, benim manda da öbürlerine ayak uydurmuş, gitmiyor. Üstelik de ileride, tahmini 100-150 metre aşağıda su kayaya vuruyor, o kayadan dönüyor, döndüğü yerde de girdap oluşuyor! Nitekim orası her zaman köpürürdü. Irmağa giren olursa "Aman dikkat! Girdaba giren kurtulamaz, ölür," derlerdi.

Bu mendeburlar da oraya yaklaştıkça yaklaştı. Ben korkumdan var gücümle vuruyorum, ama nafile. Tam girdabın yakınındaydık ki herhalde hayvanlar hissettiler tehlikeyi; aniden geri dönüp karşı kıyıya geçtiler. Mandaları sonunda geçirmiş oldum ama bir de bana sorun o hayvanlar karşıya nasıl geçti diye! Zaten biz kıyıya varana kadar akşam olmuştu. Bunları sürükleye sürükleye eve götürdük. Haliyle kıyıda bekleyen öteki hayvanlar aç kaldı. Bir de köylüden azar işittik.

Bu dana çobanlığının bir zor yanı daha vardır: Bükelekler! Kürtçesi *moz*dur. Bir sinek çeşididir bu meret. Daha çok ilkbaharda olur; ille de sığırlara dadanır.

Bükelek danayı ısırdı mı hayvan can havliyle alıp başını gider! On tane, yirmi tane bükelek tutuyor; dana koşuyor da koşuyor! Merkep olsa yerinde durur, manda da öyle, oralı olmaz; ama dana... Şimdi mandanın başında mı durasın, merkebi mi bekleyesin, yoksa koşan dananın arkasından mı gidesin?

Zaten mera ufak... Hayvan kaçtığı zaman ya suya girecek ya bir ağacın dibine ki kendini kaşısın.

Bir ara hayvanlar darmaduman oldu gene. Ablamla yalnızdık. Danaların her biri ayrı yere gitmiş, toplayamıyoruz bir türlü. Hırsımızdan ağlıyoruz. Ablam bir yandan mandayla eşekleri oldukları yerde çeviriyor, ben danaları toplamaya gidiyorum. Lakin birini bulsan öteki kayıp...

Bizim dana çobanlığı, ilkbaharda, o bükeleklerin olduğu iki üç ay boyunca, böyle ıstıraplı geçerdi.

Ama her şeyden daha büyük bir ıstırap vardı ki, beni çocukluğumdan asıl o etti: Gâvurluk.

O zamanlar ezan Türkçe okunurdu; "Tanrı uludur" diye başlardı. Lakin hatırladığım kadarıyla bizim köyün hocası bazen "Tanrı uludur" bazen de "Allahuekber" diye okurdu bu ezanı. Kuran kursu ise hepten yasaktı. Bu yüzden Kızıltepe'nin kursu gece yapılırdı!

Bir de ilkokulu vardı köyün; yanlış değilsem üçüncü sınıfa kadardı sadece! Ablam ve öteki çocuklar gündüz bu okula gidiyorlardı... Hatta köyün talebeleri, okula giderken, soba yansın diye beraberlerinde bir iki tane de odun götürürlerdi. Gel gör ki bizim evde odun yok, çalı çırpı yakıyoruz ancak... Ablam, eli boş geldiği için hep azar işitirmiş öğretmenden. Sonunda bir gün bu sebepten dayak da yemiş. Anam da bunu duyunca toplamış çalı çırpıyı, tutmuş öğretmene götürmüş.

"Madem odun istiyorsun, al sana odun!" diye önüne atmış.

Bense okuldan mahrumdum, daha doğrusu benim okulum hayvan otlatmaktı. Komşularımızdan bazıları, ekseri ileri gelenler, diyelim ki iki tane sağılı hayvanı varsa, iyi süt versin diye onları sürüden ayırır, ayrı otlatırlardı. Hayvan sürüden ayrı otlatılırsa daha bakımlı olurdu, daha iyi süt verirdi. İşte herkesin okula gittiği vakitlerde benim otlattığım hayvanlar bunlardı.

Sabah oldu mu anam komşumuz Tenzile Hanım'a seslenir, "Benim çocuğa bir şeyler hazırla da gitsin hayvanını otlatsın," derdi.

O da sabahtan, ince yassı bir ekmek pişirir, içine ya erik pekmezi ya dut pekmezi sürer, başlarına bağladıkları bir yazma vardır, cember derler, bunları eskimiş cemberin içine koyup bana verirdi. Ben de cemberi belime

bağlar, elimde sopa, gider otlak alanda saatlerce o iki hayvanı otlatırdım.

En yakın komşumuzdu Tenzile. O da başka bir köyden, Kavaklı'dan gelin gelmişti. Ara sıra anasına, kardeşlerine bir şey gönderecek ya da eve bir haber yollayacak olsa, köyün boşu benim, işim gücüm yok ya, anama "Kehni, şu oğlun bir koşu babamgile gidiversin," derdi. Kavaklı da uzak, üç saatlik yol! O dağları taşları nasıl geçerdim? Nasıl giderdim onca yolu? Bazen da geri dönmez, Kavaklı'da kalırdım. Geç kalmayı gerektirecek bir durum olsa, "Kehni, oğlun bu gece babamgilde misafir kalsın, ertesi gün gelsin," derdi Tenzile Hanım.

Bense sıkılır, üzülürdüm. Çünkü bizim yatacak yatağımız dahi yoktu o vakitlerde. Yattığımız yer samandı. Oraya gidince bana hazırladıkları yünden yatak cennet gibi gelirdi. Misafir gittiğin o aile ile yemek yiyorsun; mesela kabak dolması, yanında sarımsaklı yoğurt, güzel, çeşit çeşit yemek... Halbuki biz kabağı bulsak yoğurdu bulamazdık, yoğurdu bulurduk kabak olmazdı.

Yani ben postacısıydım köyün, boş adamı... Çobanlığım da bundan ileri geliyordu!

Daha on yaşında yoktum...

O yüzdendir ki Kuran kursuna öyle pek de sıkılarak gitmezdim. Öbür çocuklardan ayrı olmadığım tek yer burasıydı çünkü. Nihayetinde gittiğim başka bir okul yoktu! Olmadı da... Dört sene... Az şey öğrenmedim orada!

Dersler akşamları, hocanın evinde olurdu. Daha evvel camide olurmuş. Alt katında bodrum gibi bir yer vardı, önceleri çocuklara Kuran kursu orada verilirmiş. Yasak ya, köy de dinci; ikide bir jandarma, kolcu orayı basıyor kurs yapılıyor mu diye.

Bu yüzden hoca kendi evinde veriyordu dersi. Bu iş için hususi bir oda ayırmıştı, epey de büyükçe hani, altmış yetmiş çocuk rahatlıkla sığıyorduk.

Sayımız çoktu, çünkü 6 yaşındaki de geliyordu 15 yaşındaki de... Orada sınıf aranmıyordu. Ben de akşam olunca ablamla birlikte gidiyordum. Anam gitmemizi istemedi aslında; fakat bütün köylü gönderiyorsa sen de mecbursun ayak uydurmaya. "Altı yaşından on beş yaşına kadar her çocuk Kuran kursuna gidecek!" diye köyde tellal bağırıyordu; hatta ev ev dolaşılıyordu. Gitmesen kınanıyordun. Ben zaten Ermeni olduğumu bilmiyorum; anam da biz buyuz diye bir şey söyleyemiyor, gitme diyemiyor. Dese bile bir şey değişir miydi ki sanki?

Yanımızda amerikan bezinden bir torba, ince bir iple boynumuza bağlardık. İçine de kitabımızı koyar, akşam oldu mu yolu tutardık.

Hocanın odasında halı yoktu, yere hasır seriliydi. Hoca duvar dibinde oturmuş, önünde Kuran'ı koyduğu sehpası, bütün köy çocukları önünde toplanmış, ders veriyor.

Bizim için de tahta sehpa, masa, sedir falan yok; diz çökmüşüz, kitaplarımız dizlerimizin üstünde.

Bir gün hoca çocuğun tekine bir soru sordu, cevap alamadı. İkincisine sordu, o da bir şey diyemedi. Üçüncüsüne sordu, gene ses yok. Bana şöyle ters ters bakarak, "Sen söyle bakalım!" dedi.

Artık o gün nasıl olduysa bilmiyorum, ben hocanın sorusuna cevap verdim!

Galiba Müslümanlığın şartlarından birini sormuştu, ya da onun gibi bir şey... Ben cevap verince hoca hırsla kalktı. Elinde ince bir yün çırpma çubuğu; çok da uzun,

iki üç metre neredeyse, her çocuğun kafasına yetişiyor. Hoca aldı sopayı, başladı cevap veremeyenlere vurmaya.

"Ulan gâvurun göbeli biliyor da siz nasıl bilmiyorsunuz!" diyerek dövüyor çocukları!

Ben bir yandan korkuyorum, bir yandan da bana ne diye gâvur diyor, anlayamıyorum. Zoruma giden de hem soruyu bilmişim, hem de gâvur olmuşum.

Biz o dersten çıktık, çantalarımız boynumuzda, karanlık, elektrik falan yok o zaman, attığın adımı bile göremiyorsun... Ben "Ana, ana!" diye bağıra bağıra gidiyorum.

Haceplilerin bir çocuğu vardı. Ailesi köyün zenginlerindendi. Bu çocuk beni hor görmekle kalmaz, neredeyse her gün döverdi. Acımasız bir çocuktu. Anam ağlamaklı sesimi duyunca, "Ferman! Gene Haceplinin çocuğu mu dövdü seni?" diye seslendi.

Hazmedememişim ya, bağırdım:

"Yok ana yok! Hoca bana gâvurun göbeli dedi!"

Aramızda da bayağı mesafe vardı.

Anamın cevabı hâlâ kulaklarımda:

"Dessin oğul! Dessin!"

Köyde Ermeni olduğumuzu bilen yoktu. Daha doğrusu anamla babam kimseye söylememişti. Bize bile... Ama eloğlu bilir derler ya, işte öyle; en çok duyduğumuz laf "gâvur"du.

Çok zorumuza giderdi bu gâvurluk.

Biz gâvuru bayağı bilirdik çünkü. Kâfir bilirdik, canavar bilirdik. Çocukları da "gâvur"la korkuturlardı. Neler demezlerdi ki!

"Şuraya gitmeyin gâvur gelir sizi çalar, götürür."

"Çivili sandıkları vardır bu gâvurların; çocukları içine koyuyorlar; akan kanlarını içiyorlar."

O yüzden bize gâvur denmesini hazmedemiyorduk.

Gâvurluğumuzu bilmeden, acısını çekiyorduk.

Gerçi, dedim ya, anamla babam hiç açık etmezlerdi. Kızıltepe de dindar, namazında orucunda bir köy. Artık köylüden nasıl korkmuşlarsa... Sadece, bazı bazı, aralarında anlamadığımız bir lisanla konuşurlardı. Arapça mı, Kürtçe mi, Ermenice mi, Zazaca mı... Bilmiyorduk.

"Ana ne diyorsunuz?" diye soracak olsam, "Oğlum anlamazsın, bırak sen," diye azarlardı. Azar da değil ya hani, geçiştirirdi.

Gariptir, bize en çok "gâvur, gâvur" diye saldıranlar da, o köye yerleşmiş muhacirlerdi.

Hemen evimizin yakınlarında bir çay vardı. Yağmur yağdığında sel gelir, çayın kenarlarına atar odunu. Ama su çamurlu aktığından odunların üstü hep çamur olur. Biz de odunlar kuruyunca gider, ablamla birlikte toplar, getirirdik. İşte biz ne zaman o odunları toplamaya gitsek, Hasan'ın oğlu, beni "Vay gâvur!" diyerek dövüyordu. Bulgaristan'dan gelen muhacirlerden birinin çocuğuydu.

Sene 1945 olacak...

Bir gün anam dayanamadı, kalktı gitti o muhacirin kapısına, bağırdı çağırdı:

"Sen çocuğuma nasıl gâvur dersin! Gâvur sizsiniz. Siz daha dün geldiniz gâvuristandan! Biz buralıyız!"

Hoş, muhaciri ayrı gelirdi üstümüze, yerlisi ayrı...

Mesela köyün öğretmeninin karısı bir gün anamı alıp çapaya götürmüş. Bir süre sonra "Kehni," demiş, "ben artık gelmeyeyim, başka da çapacı bulmama gerek yok. Sen burayı çapala bitir, ben senin yevmiyeni vereyim."

Anam da üç beş gün çalışmış; çapayı bitirdikten sonra da kalkmış gitmiş öğretmenin kapısına. İçeri almak yok! Hor görülüyor ya, "Gel otur," diyen yok. Kapının önünde...

"Ayşe Hanım, çapanı bitirdim," diyor. Ayşe Hanım da "Eline sağlık. Allah razı olsun," diyor. Yalnız öğretmenin bir karısı daha varmış. İşte bu ikincisi "Sen buna nasıl allah razı olsun dersin!" diye tutturmuş. "Onlar gâvurdur. Gâvura allah razı olsun denmez!"

Anam da hırsından "Lanet gelsin size de, paranıza da!" deyip, çıkıp gitmiş. Kadın sonradan getirip zorla vermiş parayı...

Diyeceğim, köyde Ermeni olarak değil, gâvur olarak bilinirdik.

Gel zaman git zaman, Ermeni olduğumuzu galiba ilk muhtar öğrendi. Babam askere gidince mi, yoksa kardeşlerimiz doğunca kütüğe o mu kaydediyordu, artık nereden icap etmişse kütüğümüzü karıştırmış. Kaydımız Mutki'den, Ermeni Manuk oğlu Ğazar olarak gelmiş; fakat arada kütüğe Müslüman olarak geçmişler.

Muhtar bir gün anama açık etmiş:

"Kehni, Kehni! Ben senin Kürt olmadığını biliyorum ama kimseye söylemiyorum."

"Nereden biliyorsun muhtar?"

"Nereden olacak? Kütüğünüzü karıştırdım, hep Ermeni çıktı; kocanın adı Hasan değil, Manuk oğlu Ğazar çıktı!"

Anam boynunu bükünce, muhtar "Merak etme kimseye söylemem," deyip savuşuyor.

Bana soracak olursanız köylü de biliyordu. Namazdır, oruçtur, üstümüze bunca düşmeleri ondandı.

Bayram geldi mi dayanırlardı kapımıza. İlla "Hasan sen de namaz kılacaksın," diye ısrara başlarlardı.

Babam Ğazar iken Xazo olmuştu ya Mutki'de; Kızıltepe köyünde Xazo da geçmiyordu, Hasan diyorlardı.

Her defasında bir bahane uydururdu; yine de vazgeçiremezdi milleti. Bayram namazı sabah erken kılınırdı. Bir iki kişi eve gelirler, biri sağ koluna, öteki sol koluna girer, zoraki çeşmeye götürürlerdi adamı. Abdesti çeşmede alırlardı. Babamın arkasından bakınca gülesim gelirdi! Yürümüyordu sanki! İki adamın kolunda, ayakları bir yerde, bir havada gidiyordu çeşmeye kadar. Sonra da zoraki namaza tutarlardı.

Anam çok kızar, illa da "Gitmeyeceksin! Namaz kılmayacaksın!" derdi ama nafile...

Hele o kurban bayramları...

Köylülerin hemen hepsi kurban keserdi. Biz ise on iki aydır et görmemişiz. Senede bir Kurban Bayramı'nda ancak!

Bizim kapının önü bağırsak, kelle, paça dolardı. Herkes bize getirirdi, köyün yoksulusun ya... Saklayacak tahta dolabımız bile yok! Hele yaz günüyse... Kelleyi bir gün, bilemedin iki gün saklarsın. Sonra? Kurban kesilirken başka hayvanlar gelip yemesin, köpekler kanından yalamasın diye çukur kazar, kalanları kanın içine gömerlerdi. Bağırsaklar, yenilmeyen kısımlar...

"Günahtır," derlerdi.

Bize sürüyle kelle geliyordu, bağırsak geliyordu, hayvanın ayağı geliyordu. Ancak birini, ikisini yiyebiliyorduk. Kalanı bozulacak. Bu sefer ne yapardık? "Verdiğimizi yemiyorlar," demesinler diye, ya babam ya anam, ya da babam askerdeyken onun yerine ben, çukur kazar, köylüden gizli, gece karanlıkta bir yere gömerdik.

Bir defasında, babam yoktu galiba, çukuru anam kazmış. Hayvanların bir kısmını da içine gömmüş. Gel gör ki çok derin kazamamış. Köyün köpeklerinden biri de tutmuş bir kelle çıkarmış oradan. Halbuki köpeğin ağzında görseler gömdüklerimizi, onları da günaha sokmuş olacağız. Köylü de hayvanı yerken görmüş nitekim.

Kalkıp geldiler:

"Sana bir daha baş mı vereceğiz sanıyorsun? Ne diye götürüp köpeğe veriyorsun!" diye anamı azarladılar.

Kadıncağız ne kadar "Köpeğe vermedim," dese de ağzında kelleyi görmüşler bir defa.

Ramazan desen ayrı dert... Gizli gizli yer içerdi anam oruç zamanı. Biz de görürdük bu yaptığını, merak da

ederdik, fakat sesimizi çıkaramazdık. İlkin bize de tutturmuyordu oruç. Fakat ablam büyüyünce köylü zorlamaya başladı. "Artık bu kıza namaz kıldır, oruç tuttur," diye ısrar eder oldular.

Herhalde o ısrarlar üzerine babam, bir gün almış karşısına ablamı, söylemiş gerçeği, yani Ermeniliğini...

Bana daha bir şey demiyor ama Aznif büyümüş... Kızının elinden tutuyor, oturduğumuz ambarın aşağısında, biraz gözlerden uzak bir bahçe vardı, oraya götürüyor.

"Kızım biz Müslüman değiliz, biz buyuz, biz şuyuz," diye anlatıyor...

Ablamın sonradan söylediğine göre, ilkin hiçbir şey anlamamış. Yani babam "Biz Ermeni'yiz," demiş, ama ablam Ermeni'nin ne olduğunu nereden bilsin? Gâvuru biliyor o. "Burada eskiden Rumlar oturuyor," derlerdi; Rumları da biliyor o yüzden... Ama Ermeni'nin ne olduğunu bilmiyor. On dört, on beş yaşlarında ablam o zaman...

Galiba o yıllarda bir ben bilmiyordum Ermeniliğimi!

Bilmek ister miydim, bilinsin ister miydim, onu da bilmiyorum...

Çocukken ikide bir duyduğumuz bir laf vardı. Bir şey olsa hemen onu yapıştırırlardı suratımıza:

"Kürdo keklik pırrr! Kürdo keklik pırrr!"

Keklik uçunca Kürt korkar demekmiş...

Yani bize bir kısmı Kürt diye hakaret ederdi. Bir kısmı gâvur diye... Bir de yoksulluğun en alt tabakasındasın ya; horsun yani; her yerde taşlanıyorsun, dışlanıyorsun... Nasıl diyeyim, hani bir evde öksüz olur da herkes yeter ya, yetilen bir çocuksun. Biz öyleydik. Zaten en büyük ezikliği orada hissederdik. Oynatmazlardı bizi. Her

çocuk gibi bir düğünde, bir bayramda, rahatça giyinip çoluk çocuğun içine katılmazdık.

İster Kürt, ister gâvur, ister başka şey...

Biz çocukluğumuzu hiç yaşayamadık.

Babam sürgünlere bir gün af çıkacak diye bekledi hep... Mahpushanede affını beklermiş gibi...

Ben de beklemek gibi, tuhaf bir his içindeydim kaç zamandır. Benimki babamınkinden başkaydı tabii, çocuktum belki ama, hasretlik gibi bir şeydi. Köyde, o iki metrekarelik ambarın dibinde, bizim niye ağacımız yok, niye tarlamız yok diye düşünür dururdum... Ambarın önünde, herkesin bağını bahçesini suladığı bir su yolu geçerdi; ark derlerdi. Oraya birkaç ağaç dikmiştim, meyve vermelerini bekliyordum. Oldu da... Tam o ağaçların meyvesini yiyecektim ki... Bize af çıktı.

Bir gün bir jandarma geliyor köye; sorup babamı buluyor, "Gözün aydın, affınız çıktı," deyip elindeki pusulayı babama veriyor.

Babam inanmıyor.

Kâğıdı açıyor, askerde öğrendiği kadarıyla okuyor. Kendine güvenmeyip bir de başka birine okutuyor. Sonra da koşuyor anama haber vermeye.

"Kurtulduk buralardan, gidiyoruz!" diye kucaklaşıyorlar.

O gece babam sabahı iple çekiyor. Erkenden yola düşüp Osmancık'a gidiyor. Kaymakam "Sizin affınız çıktı, artık gidebilirsiniz. Ne zaman istersen çoluğunu çocuğunu al gel buraya. Kâğıdınızı, yol paranızı vereceğim," diyor. Yani tren bedava, otobüs bedava, ekmek parası da verecekmiş, asker usulü...

"Olur," diyor babam. Hemen köye geliyor. Bağımız, bahçemiz, hayvanımız zaten yok. Köyde neyimiz varsa toparladık birkaç günde. Köylülerle on senelik komşuluk hatırı var ya, onlardan hatır alıyoruz.

Velhasıl 1947'nin dokuzuncu ayında bıraktık orayı, odayı da, köyü de...

Kotibexırap, 1949

Bir gece yağmur başladı. Yağmur da değil, dolu! Fırtına! Gecenin karanlığında üstümüz başımız sırılsıklam oldu, çamur içinde kaldık. Öyle bir rüzgâr vuruyor ki, çocuklar soğuktan can verecek neredeyse! Allahın bir çölündeyiz!

Kurtalan daha yeni gelişiyordu. Köy desen köy değil, kaza desen kaza değil. Trenin geldiğine daha birkaç sene olmuş. Camisi bile yok. Zaten doğudaki köylerin çoğunda cami olmazdı. Ya evde ibadet edilir ya da köyün bir evi, bir odası seçilip camiye çevrilirdi. O da hepsinde değil. Hatta çoğu köyde hoca da bulunmadığından cenazelerin günlerce sıra beklediği olurdu. Kurtalan-Beşiri arası trenle bir saatte gidilen yolu on iki saat taban tepe-rek az yürümedim, biliyorum. Tek bir minare gördüğümü hatırlamıyorum. Taş yok ki minare olsun! Haydi evleri topraktan, kerpiçten yapıyorlar, camileri de mi?

Kurtalan'da da yenilerde bir cami yapılsın diye teşebbüs etmişler, öncülüğünü de Ermeni'den dönme bir kasap yapmış. Caminin duvarlarını örmüşler, üstünü kapamışlar. Gel gör ki ne çerçevesi var ne camı, ne çeşmesi. Bir çatı, dört duvar!

Ama iyi ki de yapmışlar! Kendimizi oraya atmakta bulduk kurtuluşu. Sonuçta sığınacak iki yer vardı, ya cami ya tren istasyonu.

Camiyi seçtik.

Lafın doğrusu, camiyi resmen zaptettik.

İçeri adımını atan, caminin boş gördüğü bir köşesine koştu, başladı suya batmış tavuk gibi çırpınmaya. İkinci bir çamaşırı yok ki kimsenin. İlk girenler köşeleri kapınca bize ortalar kaldı. Ona da şükür, o yağmurda fırtınada, tepemizdeki dam üzerimize serili battaniye gibi geldi.

Gel gör ki gün ağarmadan içeri bizden olmayan, yabancı birileri girmeye başladı. Gelen feryat edip dışarı kaçıyor, gelen kaçıyor! Meğer Ramazan'mış! Camiyi yapanlar ilk namazı kılmak üzere akşamdan anlaşmışlar; sabah erken evde abdest alınacak, oradan camiye, bayram namazını kılmaya. Adamlar caminin ilk namazını kılacağım, misliyle sevaba gireceğim diye sevinirken karşılarında bizi görüyorlar. Bir şey de diyemiyorlar, çünkü bizimkiler meşhur, "mahkûm" diye adları çıkmış. Kimi de *nefî* diyor, sürgün demekmiş.

Baktılar ki aradan beş gün geçti, on gün geçti, yerinden kıpırdayan yok, çareyi bizi karakola, kaymakama şikâyet etmekte bulmuşlar. Lakin onlar da ses çıkaramıyor. Asıl kaymakamın bize yer göstermesi gerekiyor çünkü. Hepimizin elinde kapı gibi yasak bölge halkı karnesi var.

O sürede beş altı aile daha geldi mi! Olduk mu içeride on beş hane!

Cami döndü panayır yerine!

Sonunda validen haber çıktı. Jandarma gelip Kurtalan civarındaki boş köylerden birine iskân edileceğimizi haber verdi. Birkaç güne kalmadı, kendimizi yeni evimizde bulduk.

Kotibexırap...

Hiç böyle isim olur mu? Hiç bir köyün adı "yıkık" konur mu? Konurmuş. Kotib köyünün adı hep mi buydu bilmiyorum ama artık kim bilir kaç zamandır sürülmemiş tarlalardan ve yıkılmış evlerden başka bir şey yoktu gerçekten de. Sahibi kimlerdi o taşların, neredelerdi? Onlar da bizim gibi yabancı bir yere muhacir mi gitmişlerdi acaba? Biz Kotibexırap'ın yeni sakinleri için bunların bir önemi yoktu o an. Senelerdir ilk defa bir eve sahip olacağımızı bilmenin sarhoşluğundayız. Varsın Kotib'in hayaletleri tepemizde dolanıp dursunlar.

Köyün toprağını elli parsele ayırdılar. Her birine kazmanın ucuyla sınır çekip kireçle numara koydular. Torbaya da aynı numaraları attılar. Kaymakam caminin önünde, elinde numara dolu torba, hepimiz karşısında asker gibi hizadayız.

Listeden adı okunan kişi öne çıkıp kaymakamın yanına koşuyor, elini torbaya daldırıp besmele eşliğinde bir numara çekiyor, sanki nasıl bir parsele düştüğünü kendisine söyleyecekmiş gibi dikkatle sayıya bakıyor, bir sonrakinin adı okununca kendine gelip yerine geçiyor. Esasında kaç nüfus olursa olsun herkese eşit büyüklükte yer düşüyordu.

Ertesi gün temeli kazmaya başladık. Üç metreye üç metre bir oda yapacağız altı üstü ama on iki sene Anadolu'da yokluk içinde yaşadıktan sonra kendi evine sahip olma düşüncesi bizi nasıl sevindiriyor!

Ev yapmayı hiç bilmiyor değiliz, Anadolu'da çok görmüşüz. Fakat artık sonbahar gelmiş, çamuru kurutacak, kerpiç yapacak zaman kalmamış, mecburen evleri taştan yapacaktık. Hem malzeme de hazır, yıkılmış köyün yıkılmış evlerinden kalma taşlarla doluydu etrafımız. Ayakta kalan tek yapı az ilerideki kilisenin altı yedi metre yüksekliğindeki, dört köşeli çan kulesi. Aslında kilise de kendiliğinden yıkılmamış, yıkmışlar belli ki, içini altüst etmişler, herhalde altın aramak için. Kiliseyi horasandan yapmışlardı, kendi evlerini topraktan.

Sağlam yapılar horasandır; çimento zamanla zayıflar fakat horasan boyuna kuvvetlenir. Ne kadar zaman geçerse o kadar sağlamlaşır ve devamlı kabarır.

Zamanın yıkamadığını insan evladı gelmiş bir gecede ateşe verip yıkmışsa taşlar ne yapsın? Yağmura fırtınaya çözüm vardı, fakat insana? Kısacık hayatımda bu sorunun olumlu bir cevabının olmadığını öğrenmiştim. Ama öğrendiğim bir şey daha vardı: Bir gün ellerinle yaptıklarını gelip birinin bozacağını, çabalarının boşa gideceğini düşünerek de yaşanmıyordu. O yüzden Kurtalan'dan aldığımız kazmayı küreği toprağa daldırıp çıkardıkça, yorulmak şöyle dursun, daha da dinçleşiyor, güçleniyorduk sanki.

Toprağı iki karış kadar kazıp, babama çamuru hazırlaması için kovayla su getirdikten sonra sıra en zor kısma, taş taşımaya geldi. Ablam, ben ve anam daldık yıkık evlerin arasına. Bulabildiğimiz bütün iri, işe yarar taşları

topladık. Ellerimizi arkada kilitliyoruz, anam sırtımıza taşları koyuyor, götürüp evi yaptığımız yere yığıyoruz. Ablamla bir gidiyor bir geliyoruz. Kardeşlerim dahil hepimiz çalışıyor, çırpınıyoruz ki daha iyisini yapalım, daha çabuk bitirelim. Duvar örme işi babama aitti. Bir müddet uğraştıktan sonra kafamızı vurmayacak yükseklikte dört duvar çıktı ortaya; her biri iki metre boyunda ancak var. Ortalarında sabit birer pencere, ne açılır ne kapanır, ufacık bir delik. Orada usul böyle, kavga olursa kırıp içeri giren olmasın diye iç kısmını geniş, ağız kısmını dar yaparlar pencerelerin. Babam da öyle yapmıştı.

Pencereydi, duvardı, sıvaydı derken gece oldu. Duvarları bitirmesine bitirdik de nerede kalacağız? Aceleci davranıp eşyaları camiden evi diktiğimiz yere taşımıştık bile. Bize yine toprak gözüktü. Fakat ne sabaha kadar üzerimize yağan kırağı ne de ayaz üşüttü bizi o gece...



Kurtalan'da taşlarını sırtımızda taşıyıp ellerimizle inşa ettiğimiz evin son gördüğüm hali. 2008.

Sabah gözümü açar açmaz en fazla bir kilometre ötedeki Kurtalan'a, ekmek almaya gitme işi bana ait. Bulunduğumuz yer yukarıda, tepenin üstünde kalıyor; istasyonu seyrederek karnımızı doyurup, başlıyoruz çalışmaya.

Bugün sıra çatıda. Çatı dediğim düz toprak dam, ama ona da ağaç lazım. Öteki ailelerden soruşturduk, Beykend'den bulabilirmişiz aradığımızı. Tepeyi aşıp dağın eteğinde bizi karşılayan bu yer, bağı bahçesi, sebzesi meyvesiyle onlarca köye bedel. Kavaklarla çevrili, sessiz, ıssız bir cennet. Uzun uzun bakındık, birlikte taşıyabileceğimiz kalınlıkta bir kavak aradık. Hepsi çok kalın, yerden kaldırmak ne mümkün! Sonunda götürebileceğimiz büyüklükteki bir tanesi için pazarlık edip üç liraya anlaştık. Onu da ortadan ikiye bölüp kalın kısmını babamın omzuna, ince tarafını bana yükledik.

Dinlene dinlene gidiyoruz. Yol yok; durmadan yokuş çıkıyoruz. Bütün günümüz öyle geçti. İşe koyulmak için sabahı bekleyeceğiz, çaresi yok. Aslında yapmamız gereken fırıncıların kullandığı, kürek uzunluğundaki odunlardan alıp o ağaçların üstüne yerleştirmek, sonra onun da üstüne meşe ağaçlarının yapraklarını kesip yaymaktı. En üste de toprak dökmeli, fakat altına, toprağı meşe yapraklarından daha iyi tuttuğu için ot döşemeliydik.

Oysa biz ne yaptık? Köyün arkasında meşeler vardı ince ince, kısa boylu; toprağı da gevşek neyse ki, baltasız da olsan çektin mi köküyle beraber geliyor. İki merkep yüküyle getirip ağaçların üstüne sırayla koyduk; etraftan topladığımız otları da üstüne. Toprağı da tarladan alıp en üste attık. Oldu mu sana çatı!

Bir kapı kaldı. Baktık kimsenin kapısı yok. Onu da etraftan bulacak değiliz ya, kaymakama müracaat ettik

topluca. Her aileye dört beş adet kalınca kereste verildi. Babam kesti biçti, evin her tarafı gibi kapıyı da uyduruktan yaptı. Arasından feci soğuk giriyordu içeri. Açıklıkları çulla doldurarak çözdük meseleyi sözde.

Evin içindeki ilk gecemizde, sabaha karşı yağmaya başlayan yağmurun kafamızdan aşağı boşalmasıyla uyandık. Bütün ev su içindeydi. Bir biz değil, hemen herkes, evinin en gencini omuzlayıp fazla ağırlığa dayanamayacak olan dama çıkarmış, toprağı düzelttiriyor. Meğer toprak güneşten çatlayıp üstüne bir de yağmuru yiyince aralardan su sızıyormuş içeri. Önlemek için de saman atmak gerekirmiş. Yoktu. Haydi, toprağını düzelte düzelte idare ettik diyelim. İkide bir dama çıkıyoruz diye ince ağaçtan bir merdiven yapmışız, o da habire kırılır. Ayaklarının çamur içinde kalması yetmezmiş gibi bir de yaralanırsın, temizlenecek su da yok.

Evin duvarlarını da saman kullanmadan, sırf çamurdan yapmak zorunda kalmıştık. Rüzgâr yağmuru getirip de duvara vurunca içindeki toprak ıslanıyor. Birkaç gün sonra, toprak daha yaşken bir don vuruyor, bu sefer o çamur da donuyor. Duvar birkaç defa güneş yüzü görse donan çamur çözülüp un gibi dağılıyor!

Gece uyuyoruz... ğııırr!

Kalkıyoruz ki duvarın bir tarafı yıkılmış bir tarafı ayakta! "Aman çökecek mi, dur yanına bir ağaç koyalım, bir direk dayayalım," derken sabah oluyor, bu sefer akşama kadar yıkılan duvarı örme faslı başlıyor.

Babamı suçlamıyorum, elinden pek iş gelmezdi, evet. O kadar rençperlik yaptık, hâlâ bilmez merkep nasıl yüklenir. Bir gün buğday sapı taşımamıştır, bilmez. Varsa yoksa bekçilik ya da çobanlık.

Ötekilerin de evi bizimkinden pek farklı değildi. Bazısı daha usta, tecrübeli, daha az sıkıntı yaşıyor, ama illa yaşıyor. Çünkü saman yoksa kimseye yok, odun yoksa kimseye yok.

Yok da... Bu kadar olmaz ki! Baca da unutulmaz ki!

Bütün iş bittikten sonra hatırladık! Çaresiz, odanın yan tarafından uydurma bir baca çıkarttık. Altına da "kündük" denen bir tandır vardır, ufak, onu yaptık. Üstüne demir yerleştirip boşluğa kazanımızı koyacağız ki yemek pişirelim. Diyelim hamur mu yoğurdun, üç tane ekmek koyarsın oraya, bir arkaya, birer tane de yanlara. Tabii önce odunlar yanmalı ama nerede! Hepsi su içinde! Köyün arkasından, meşe ağaçlarının olduğu yerden sırtlayıp getirdiğimiz çalı çırpıyı yakıyoruz. Gövdesi kesilmiş ağaçların kalın köklerini kazmayla çıkarıyoruz ama yaş olduğundan tutuşmuyor ki! Yakıyorsun, evin içini duman sarıyor. Gözlerimiz yanmasın diye iki büklüm oturuyoruz içeride. Evin yarıdan yukarısında göz gözü görmüyor. Dışarıya da çıkılmaz, hava her geçen gün daha da soğuyor.

Tam damı, duvarı hallettik derken bir gece yine sular içinde uyandık. Bu sefer tepeden değil yerden fışkırıyor! Üstümüzdeki yorgan bile sırılsıklam olmuş. Evin tam ortasında kocaman bir delik, sanki çeşme peydah olmuş, su fokurdaya fokurdaya saçılıyor! Önce gide gele köstebek yuvasının üzerine ev yaptık da ondan oldu sandık. Komşular dink yapmamızı salık verdiler. Evin içine otuz kırk santim yükseklikte bir duvar örer, içini doldurur, çamurla sıvarsın. Koltuk gibi, masa gibi veya topraktan yapılmış bir sedir gibi olur. Onun üstünde yatacağız artık, çare yok. Lakin kış günü çamur kurur mu? Evin içinde dur-

madan dere akıyor. Kabımız, yatağımız, ekmeğimiz, her şeyimiz bu dört duvarın içinde. Perişan olduk...

Evin ortasına bir yarık açıp yanlarına taş, üstünü de toprakla kapadık. Böylece suyun yolunu evden dışarı atmış olduk ama yine de etraf hiç kurumuyor, hep yaş. Bu beladan da ancak ertesi sene, evin iki metre ilerisine kuyu kazıp suyu oraya çekince kurtulabildik. Dört beş metre kazıp etrafını taşlarla ördük. Hakikaten de işe yaradı. Demek köstebek değilmiş. Köyde tek bizim kuyumuz oldu olmasına ama o kış da bize zehir oldu.

Varsın olsun! Varsın içinden dere aksın! Kimse çık git demiyor ya...

Önce ev parası, sonra hayvan parası, bir de yemek parası. İşte o kış devlet bize bunları verdi. Hepsi tek tek karnede yazar, 300 lira, 300 kilo buğday... Gel gör ki o 300 kilo buğdayı öğütecek bir değirmenimiz yoktu. Ekmeği hâlâ Kurtalan'dan taneyle alıyorduk. Taneyle aldığın ekmek karın doyurur mu?

Dağın ardında bir değirmen olduğunu öğrenince eve koşup anamdan iki teneke buğday hazırlamasını istedim. Ayak diredi önce, "Götüremezsin," dedi. Babam zaten kılını kıpırdatmıyor. Çaresiz boyun eğdi, akşamdan buğdayları torbaya doldurdu. Her bir teneke on sekiz kilodan otuz altı kilo eder. Bense on üç yaşında ufak tefek bir çocuğum. Gece ayaz olmuş, otların üzeri bembeyaz kırağı kaplı. Kış yeni yeni kendini hissettiriyor. Üzerimde amerikan bezinden, uçkurlu bir pantolon; dizime kadar kıvırdım. Torbayı sırtladım, bir elimde sopa, ayağımsa çıplak, karç kurç gidiyorum. Öldürmeyen allah öldürmüyor!

Yolda bir sürüye rastladım. Çobana değirmeni soracağım. Lakin adam Türkçe bilmiyor, bense Kürtçe konuşamıyorum. Sırtımdaki torbadan anladı değirmene gideceğimi. El kol hareketleriyle tarif etti. Tepeyi inince değirmen karşıma çıktı. Beykend'in altında ayrı bir köy; civar köylerin hepsi buğdayını oraya götürüyormuş.

Gittiğimde dokuz on kişi sıra bekliyordu. Karanlığa kalmadan yola çıkıp dönmek istiyordum ama derdimi nasıl anlatayım? Değirmenci halimden anlamış olacak, birkaç kişiden sonra bana sıra verdi. İki teneke buğdayımı öğütme ambarına attı. Değirmen taşı dönerken alttaki taş sabit kalıyor, etrafında da epeyce boşluk var, un oraya birikip kabarıyor.

Adam eline bir kap aldı, üç kere una daldırıp çuvala koydu, dördüncüyü kenara ayırdı. Kendi hakkını alıyor; her tenekenin dörtte biri yani. Hazmedemedim. İtiraz da edemedim. Nereden aklıma geldiyse, şeytanlık, dışarı fırlayıp değirmene gelen suyun aktığı kanala kimse görmeden bir tekme savurdum. İşe yaradı, su kesildi.

Dört beş metre yukarıdan geliyordu su, kaya boşluğundan. Aşağıya doğru hızla iner, değirmenin çarkını çevirir. Çark değirmenin alt katında, gözükmüyor ama sesi geliyor. O kadar ki taşların dönerken çıkardığı gürültüden içeride ne konuştuğun anlaşılmıyor. Geri döndüm. Bekliyorum ne olacak diye... Değirmen gır gır dönerken yavaşladı, yavaşladı, durdu. Adam bağıra çağıra dışarı çıktı; suyun neden kesildiğini bulmaya gitti. Fırsattan istifade elime bir sopa aldım, o geri gelene kadar kenarda birikmiş unları kendi unuma kattım. Bir taraftan da korkuyorum, adam yaptığımı anlarsa kızar mı diye.

Döndü, baktı şöyle bir yüzüme, ses etmedi. Ancak kaybeden yine ben oldum; döktüğüm unun yerine, buğdayı öğütürken yenisi birikti.

Hava kararmadan yükümü sırtıma vurmuş, yola koyulmuştum. Sıcacık un, taşların arasından yeni çıkmış, o soğukta öyle güzel oldu ki... Döner dönmez anam bir hamur yoğurdu. Sonunda kendi ekmeğimizi kendi evimizde pişirebildik. Altı ay sonra... Yoksa ömrümde ilk defa mı demeliyim?

İlkbaharda sıra arazi dağıtımlarına geldi. Yine aynı usul, bütün araziler iskân memurlarının eliyle 10-15 dönümlük parsellere bölündü, kireçle sınırları çizilip numaralandı. Ve de parsellerin numaraları bir torbaya atılıp

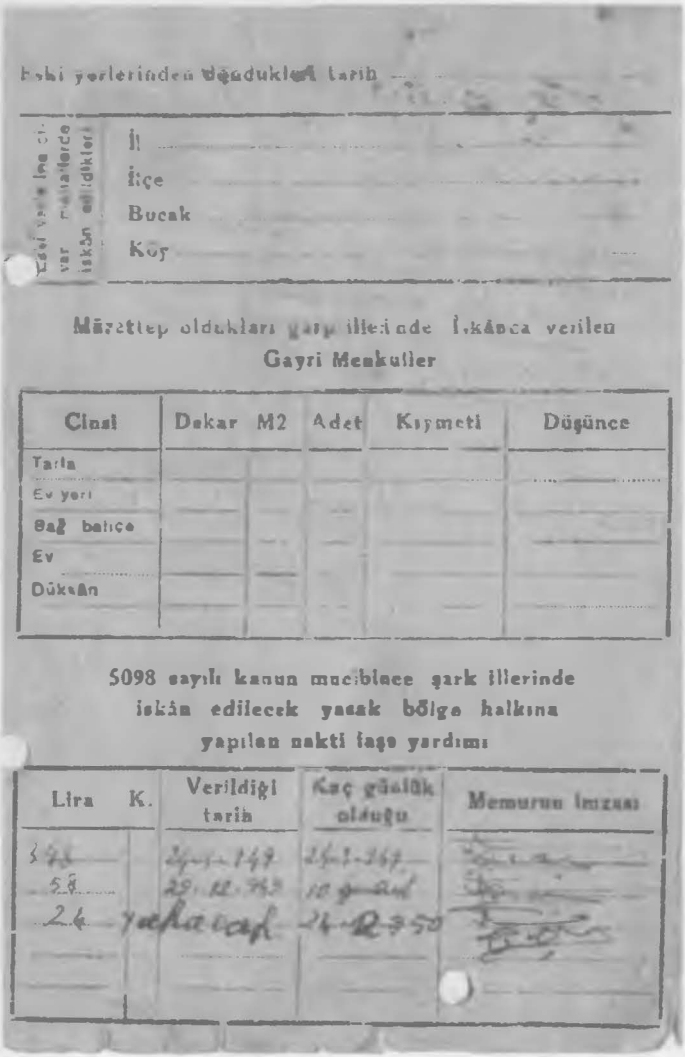
çekiliş yapıldı. Fakat bu sefer ilkinden farklı olarak kaç nüfussan o kadar çekiliş hakkı verildi. İki nüfussan iki çekiliş, beş nüfussan beş. Hal böyle olunca çıkan arazilerin biri bir yerde, öteki ta köyün öbür ucunda oldu. İyi yer düşer, kötü ya da uzak yer düşer... Yani bu defa herkesinki eşit olmadı. Oldu da olmadı!

Hele de bizim gibi yedi nüfuslu *Fılla*lara düşen 90 dönüm arazi tutup da köyün en bereketli, en güzel yerinde çıkarsa, eşitlik iki defa bozulmaz mı?

Payımıza düşen arazilerden 20 dönümlük olanı sabah güneşinin ilk vurduğu, hafif yokuş bir yer. İlkbahardan sonbahara kadar, hayvanlar üşümediği müddetçe koyununu, keçisini dışarıda bırakır, akşam eve getirmez ya köylü, işte burası çobanın tam hayvanını yatıracağı yer. Bir taraftan kendisi de tepeden etrafı gözleyebiliyor. Hayvanlar yattıkça da toprak gübreleniyor. Böylece sen hiç para harcamadan, uğraşmadan, tarlan gübrelenmiş oluyor. Hele bir de yağmur yağmayagörsün, o gübre arazinin her tarafına dağılıyor.

Herkes burnunun ucundan "Ulan gâvura böyle güzel bir yer düşer mi?" diyor. Ama torbadan öyle çıktı, ne yapalım?

Toprağı kazıp köşelere birer taş koyduk, maksat sınırı kaybetmeyelim. Ne var ki komşularımızla sürtüşmemiz çoktan başlamıştı, taş koymak nafile. İyi bir şey onların değil de bizim başımıza gelmişse gâvurluğumuz akıllarına düşüyordu. Üstelik hiçbir şeyden çekinmelerine gerek olmadığını pek de iyi biliyorlardı. Öyle olmasa bir sabah yan arazinin sahibini bizim sınırdan on metre içeri girip kendi arazisini büyütmüş bulabilir miydik? Koyduğumuz sınır taşları yerinde değildi. Babam itiraz edecek, hesap



Eski yerlerinden çıkdıkları tarih ....

Eski yerlerine ne dair varmalarınca iskân edildikleri

İl .....

İlçe .....

Bucak .....

Köy .....

Müzetteb oldukları şark illerinde İskânca verilen Gayri Menkuller

Cinsi	Dekar	M2	Adet	Kıymeti	Düşünce
Tarla					
Ev yeri					
Bağ bahçe					
Ev					
Dükkân					

5098 sayılı kanun mucibince şark illerinde iskân edilecek yasak bölge halkına yapılan nakti taşe yardımı

Lira	K.	Verildiği tarih	Kaç günlük olduğu	Memurun imzası
3		24-1-949	25-1-949	
58		29-12-949	10 günlük	
24		Yekûn	24-2-950	

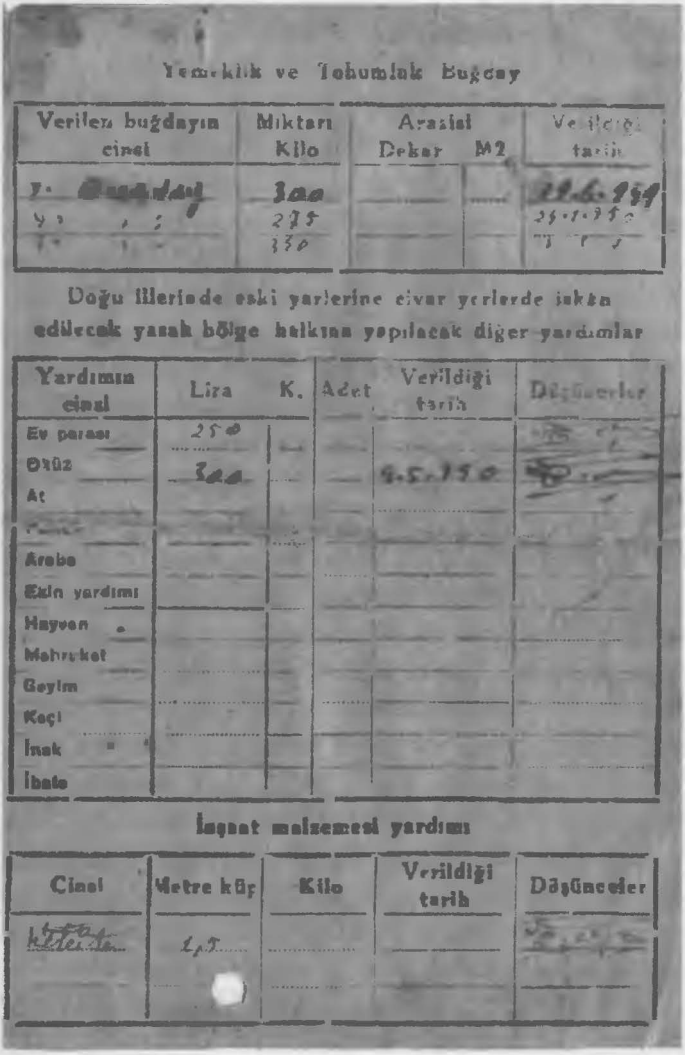
Sürgün dönüşü aile reisi olarak babamın adına düzenlenen karnede 1949-1950 yılında aldığımız nakti yardımlar...

soracak olduysa da adam "Ben zaten oradaydım!" diye kestirip attı. Orasıydı burasıydı derken babam başa çıkamayacağını anlayıp ağaya gitti. Sözde ağa bizi koruyacak, haksızlık olmasını engelleyecek ya, nedendir bilinmez, "Bir şey olmaz, öyle kalsın," deyip diğerinin tarafını tuttu o da. Halbuki bacamızın tüttüğünü gördüğü gibi bastonuna asılıp topallaya topallaya evimizin yolunu tutan; illa da baş köşeye kurulan; koskoca kazana pek pek iki avuç atılmış taneden kendi payına düşeceklerin hayalini kuran biz çocuklara bakmadan, tanesi en bol kepçeyi bir çırpıda yutan; saygıda hürmette kusur edilmeyen kendisi değildi sanki!

Eh, sana yapılan bir haksızlığı konuşarak halledemiyorsan, ağan da çözemiyor, çözmüyorsa, geriye hükümete şikâyetten başka çare kalmaz. Babam, Kurtalan'da adliyenin önündeki arzuhalciye derdini yazdırıp, verdi hâkime. On beş güne kalmadı keşif için geldiler. Yazıcısı var, kâtibi var, bir sürü insan yazdı, çizdi; bir bizim araziyi, bir de adamınkini ölçtüler. Haklıydık, haklı çıktık.

"Burası yanlış, bu sınır daha önce buradaymış," deyip eski haline getirdiler. Kazanmış olduk fakat bu işin bir de mahkeme parası var; kaybeden verecek. Adam tutturdu "Ben para vermem!" diye. Babama da düşman kesilince düşünecek fazla bir şey kalmadı. Hakkımızı almıştık nasıl olsa, fazla bir şey değildi ama o parayı da adama ödetsek bize ömür boyu diş bileyecek. Sense yalnız bir Ermeni'sin, *Fılla*'sın, fazladan düşmana ihtiyacın yok...

Beykend'in kıyısında *madrap* denen bir yer vardı. Vaktiyle sebze ekilen sulak bir alan. Bizim arazilerse kurak, su bulmak zor. Devlet orayı da parselleyip paylaştırdı



Yemeklik ve Tohumluk Buğday

Verilen buğdayın cinsi	Miktarı Kilo	Arazisi Dekar	M2	Verildiği tarih
[illegible]	300			29.6.954
[illegible]	275			25.1.950
[illegible]	350			[illegible]

Doğu illerinde eski yerlerine civar yerlerde iskân edilecek yasak bölge halkına yapılacak diğer yardımlar

Yardımın cinsi	Lira	K.	Adet	Verildiği tarih	Düşünceler
Ev parası	250				
Öküz	300			9.5.950	
At					
[illegible]					
Arabo					
Ekin yardımı					
Hayvan					
Mahrukat					
Geyim					
Keçi					
İnek					
İbate					

İnşaat malzemesi yardımı

Cinsi	Metre küp	Kilo	Verildiği tarih	Düşünceler
[illegible]	1,5			

Sürgün dönüşü aile reisi olarak babamın adına düzenlenen karnede 1949-1950 yılında aldığımız ayni yardımlar...

aramızda. Herkese sebzesini ekebilmesi için epeyce yer verdi. Bize düşen parsel belki otuz beş senedir hiç sürülmemiş, çayır bağlamış, sert bir toprak. Çivi çakılmıyor! Göz dikecek, diş bileyecek hiçbir şey yok dersiniz değil mi?

Dinleyin...

Sonbahara doğru hükümetin verdiği parayla ilk iş bir inek aldık. Aldık ama hayvanın yemesi için samanımız yok, ot yok, ne yapacağız?

Aynik diye bir köy daha vardı civarda; oranın da bir kısım toprağını sürgünlere vermişlerdi. Meğer payımıza düşen toprağı süren biri zaten varmış Aynik'te. Adamla saman karşılığında anlaştık. Tarlayı o sene kendi ekecek; bize de ihtiyacımız olan samanı verecek. Tabii gidip samanı alma işi bana kalıyordu genellikle. Hafif olduğundan fazla zorlanmıyordum; yanıma bir çuval, bir de ip almam kâfi.

Adamın evinde oturmuş, samanı getirmesini bekliyorum. Çocuklar etrafımı sardı. Yetmiyor, koşup gidiyor, başka çocukları getiriyorlar çekiştirerek, beni işaret edip gülüyorlar. Bir de sürekli "*Xalo, xalo*!" diyorlar. Görünüşüm, kıyafetim de onlarınkinden farklı değil ki, gülünç görünüyorum diyeyim. Fakat zaten gözle görünen bir şeye gülmüyorlamış, eve gidince anamdan öğrendim.

Aynik'in yeni gelinleri arasında Seferberlik'te babaları, kardeşleri öldürülen Ermeniler varmış. O gördüklerim de onların çocukları. Eh, haliyle ben de ana tarafından akrabaları, *xalo*ları, yani dayıları oluyorum. Demek Ermeniliğimizin haberi Aynik'e kadar gitmiş. Hayırlısı...

İkinci sene komşumuzla bir olduk, öküz aldık. Senelerdir sürülmemiş o tarlaları bir şekilde adam etmemiz

lazım. Bu işi karasaban aklar dedik ama toprak o kadar sertleşmiş ki saban işlemiyor. Bu sefer babamla ben, elde kazma, onca arazinin yarısından çoğunu ellerimizle söktük. Sabahın karanlığından akşamın karanlığına, ter içinde, boyuna kazma salla, bel vur. Sabana geçit vermeyen taşları tek tek temizle. Kardeşim Bayram taşları sırtıma verir, tarlanın sınırına götürür yığarım. Aman ha, komşunun sınırına koyma, bir toprak kavgası da burada çıkmasın! Hoş, ne kadar çabalasan nafile; taşları kendi tarafımıza yığıp toprağımızı yarım metre daralttıysak da laf işitmekten kurtulamadık. Varsın olsun...

Velhasıl bizim toprak sonunda elekle elenmiş gibi pırıl pırıl oldu mu!

Öyle bir verim başladı ki! Hele babamın aklına uyup gilgil ektiğimiz sene! Kerho'da çok ekilirmiş, çok verimliymiş, "Oğlum bu sefer sebze ekmeyelim, gilgil ekelim, bereket getirir," dedi. Ektik! Ve 35 sene sürülmeyen o tarla bir bereketli çıktı, bir gilgil çıktı... Boyuna suluyoruz. Bakımı var, çapası var. Anam seve seve yapıyor, daha evvel de yaptığından iyi biliyor. Gilgiller uzadı, iki adam boyuna geldi. İçine girince kayboluyoruz. Meğer serçeler, kuşlar onu yerlermiş. Bu sefer babam Bayram'la elimize birer teneke verdi; bahçenin içinde dan dan vuruyoruz, bir yandan da "Ha, he!" diye bağırıyor, kuşları kovalıyoruz. Hayvan aç, gilgili bulmuş, durur mu? Bir ucundan kaçıyor, öbür ucundan tekrar giriyor. Bütün gün işimiz kuş peşinde koşmak. Üç dört ayın yiyeceğini o gilgilden çıkardık. Taştan bir el değirmeni alıp gilgilleri orada öğüttük. O kış baş aşımız *gebol* oldu.

Bir inek almıştık, zamanla on oldu. Başta iki keçimiz vardı, otuz oldu. Öyle ki hepsini ayırmamız gerekti; ta-

vuklara ayrı kümes, sığırlara ayrı, keçi ve koyunlara ayrı ahır. Ben en çok keçilerinkini seviyordum; sıcacıktı çünkü. Hayvan kışın üşümesin diye tavanı alçak yapmıştık; ancak kafanı eğip girebiliyordun içeri. Ben de ufak tefeğim zaten, kar kış oldu mu aralarına girip biraz otursan için ısınır.

Velhasıl bizim mera koca bir bahçeye dönmüştü. Meyve ağaçları, şeftali, erik, armut, dut... Kurtalan'dan yukarı, köye doğru bakınca bahçemiz seçilir oldu.

Tuvalet bile yaptık! İlk gittiğimizde yoktu; çalılık, dere, artık ne varsa oraya giderdi erkekler. Kadınlar ise ahıra. Fakat biz Anadolu'dan öğrendiğimiz bir şekil deneyelim dedik; eve yakın bir yere, meşe yapraklarından, otlardan bir tuvalet çevirdik. İlk yaptığımızda kıştı. Yaz olunca başladı kokmaya. Babam da tuttu üzerine dut ekti. O dut öyle bir verimli oldu, öyle bir azdı ki! Evin duvarına kadar geldi zamanla.

Kimse ilk geldiği zamanki gibi değildi elbette, ama bizim kadar çok hayvanı olan da yoktu. Anlayacağınız, birkaç senede köyün varlıklısı olup çıkmıştık. Başkaları kendi hayvanını köyün sürüsüyle çıkarırken biz ancak kendimizinkileri otlatabiliyorduk. Onlarda iki koyun, üç keçi varsa, bizde elli küçükbaş, yirmi büyükbaş... Onlar çoban tutmak yerine otlatma işini sıraya koymuş, her defasında bir eve vermişlerdi görevi, biri keçiyi götürür, diğeri sığırı. Bizde ise çoban belliydi, ya Bayram ya Ferman!

En önemlisi de artık Hıristiyan olmuştuk. Anam nasıl yapar ederdi bilmem ama oruç zamanlarını günü gününe bilir, bize de mutlaka tuttururdu.

Büyük orucun başlayacağı gün evde ne kadar kap kaşık varsa yıkardı ilk iş. İyi meşenin külünü büyük ka-

zanda kaynatır, dinlendirir, durulup da temiz su üste çıkınca, tabakla alıp başka yere aktarır, kapları o suyla yıkardı.

Tam da hayvanların en çok yavruladığı zaman. İlkbahara doğru ilkin keçiler başlar yavrulamaya, sonra sığırlar. Yavrularken üç gün sütleri kesiktir. O sütle yoğurt çalınmaz ama kaynatırsan peynir gibi kesik bir şey olur, süt kesiği derler, çok lezzetlidir. Keçinin, sığırın yavrularına da çok emzirtmez, ayrı tutardık; hayvanın midesinde o süt kesilir, hayvan ölürmüş.

O bolluğa rağmen oruç zamanı tek yediğimiz kuru ekmekle toz biber. İri tuz olurdu, çekilmemiş, topraktan çıkmış haliyle. Toz biberle karıştırır ekmeğimizin ortasına koyar yerdik. Bir de sıcak havalarda anam su kaynatır, sarımsağı ezip içine atardı. Biraz da toz biber, acı acı, ekmeği doğradığın zaman o kadar lezzetli olurdu ki, çorba gibi. Ara sıra da helva yerdik, bizim için görülmemiş ziyafet!

Baktım yumurta da, süt de ziyan oluyor, sabahları kazadaki memur evlerine satmak geldi aklıma. Bir torba yaptık. Rakı şişelerine doldurduğum on beş yirmi, artık ne kadar taşıyabilirsem o kadar şişe sütü o torbaya yerleştirir, yumurtaları da bir sepete doldurur, erkenden yola koyulurdum. Sütü şişeyle verir, boş şişeyi geri alırsın; şişe kolay bulunmaz çünkü, kıymetlidir. Evin tuzu, gazyağı, sabunu, dikiş iğnesi, ipliği, kısaca çarşıdan alınacaklara yeterdi topladığım para. Hatta bir süre sonra ayağıma kara lastik bile alabildim Kurtalan'dan. Ben dönene kadar anam *gebo*lu pişirmiş olur. Öküzlerin önüne yemlerini koymuşum gitmeden, karınları doymuştur. Çorbamı içer, öküzleri çıkarıp çifte giderim bu kez.

Hele orucun son zamanlarında, martın sonlarına doğru, sütün en bol zamanı. Anam sağdığı sütü hissettirmeden, bahçemizdeki kavak ağaçlarının dibine dökerdi. Komşular biliyor, anlıyorlardı aslında oruç olduğumuzu ama o yine de açık etmek istemezdi. Süt çoğaldıkça yoğurdunu mayalar, yayıkta yayardı. Yayık da erkek keçinin derisinden yapılan *meşk*le olur yalnız. Hayvanın derisini tulum halinde çıkarır, kıç kısmından dikerdi. Boyun tarafını ağız yapıp yoğurdu içine doldurur, üzerine biraz su ilave ederdi. Havanın soğuk olduğu günler ahırla evin arasındaki aralığa asar, yazınsa birkaç ağaç dalını yayığı asabileceği şekilde bağlar, dışarıda yapardı. Yayıktaki ayranı yayar, üzerinde toplanan yağını alır, tenekeye basardı. Geriye kalan yağı alınmış ayranı da dökerdi ki yemeyelim. Bazen de komşular görür, "Kehni niye döküyorsun, bize versene!" derlerdi. Hiç geri çevirmezdi anam.

Ayran almak için 20-30 sitil birden evin önünde sıraya girerlerdi. Kimsenin doğru düzgün hayvanı yoktu. Millet içine ekmek doğrar yerdi, zebil ayran!

Biz dersen, takatsiz kalmışız artık, gözlerimiz kararmaya başlamış, uzağı göremez olmuşuz! Kolay mı? Elli gün oruç!

Tenes'te de Kerho'da da yumurta boyarlarmış oruç bitince. Keçinin *meşk*ini karaçalının köküyle kaynatıp, iyice kızarınca yumurtaları ona sürerlermiş. Neme lazım, Kotibexırap'ta öyle şeyler hiç yapmadık.

Velhasıl hayvan bollaşınca her şey bollaştı, en başta da gübre. Sonbahara doğru, daha ilk yağmurlar düşmeden köylü sırtına vurur çuvalı, hayvanlar en çok nerede otluyor, nerede yatıyorlarsa oraya gider, yaz boyu bir

güzel kurumuş, kümelenmiş pisliği toplar. Ama bir de yakacak niyetine kullananlar var, zira çokları oduna gitmez, sabah oldu mu tezek yakar. Herkesin elinde bir teneke, gübre kovalıyor. Çoğunun da hayvanı yok, başkasının hayvanının pislediğini topluyor. Hayvan sabahleyin evinden çıkıp sürüsüne gidene kadar yolda pisler ya, "Gübreyi sen alacaksın, ben alacağım!" kavgası başlar bu sefer.

Biz de Bayram'la iki ağacın yanlarına tahta çakmıştık; ortasına girer, o önden ben arkadan gübreyi doldurur, götürüp bizim tarlalara atardık. Aslında komşulara da yetecek kadar boldu gübremiz ama hiçbiri yapmazdı. Tembelliklerinden elbet; biz ise hiç durmazdık, zaten duracak olsak babam başımıza ekşir, illa bir iş verirdi. Asla ses etmezdik. Kışın kar yağmış, rençper çalışmıyor. O zaman bile sokardı ahıra bizi, hayvanları tımar edin derdi. Elimizde birer tarak, tara babam tara, merkep taranmaya doyar mı? Eşeği günde kırk defa tara, öküzü boyuna tara, doymaz. Babamın bizi boş bırakmaması belki de diğer çocuklarla aramızda hır çıkacak korkusundandı.

Köyde biçerdöver yoktu. Çorum'da tırpanla biçerlerdi, biz burada orakla. Orada kağnıyla getirirlerdi buğday sapını harmana, şimdi biz eşekle. Buğday kaymazdı eşeğin sırtında; ama arpanın sapı kayar, dengelemezsen yüz metre gitmeden dökülür, uğraşır dursun.

Sonuçta rençperliği ben yapardım. Babam yalnız orak biçmeye gelirdi. Gel gör ki ben körük çekmişim, çobanlık yapmışım ama tohum atmasını bilmem. Baka baka öğrenmeye çalışıyorum.

Olur ya, tohum atarken bir yeri fazla kaçırmışım veya tam tersi, az atmışım, tohumlar yeşermeye başlayınca ba-

bamın kötekli terbiyesi de başlar, "Ulan köpek, gene eşit dağıtmamışsın!" der der vurur.

Oduna gidersin. Zamanında sırtında taşıdığını hayvana yüklersin, ama bazen de yükün fazla kaçtığı olur, "Ulan hayvanları yükten öldüreceksin. Sen bundan daha mı kıymetlisin!" der sopayı basar.

Dağa gidersin, az odun yüklersin, "Ulan dağa boş gittin, boş geldin!" der, yine dayak.

Anamla her gün bu yüzden kavga ederler, "Çocuklara karışma, ya sen de yap ya da karışma," der kadıncağız ama babama laf anlatamaz.

Uzunca bir süre böyle devam etti. Tam baba dayağı azaldı derken sıra *Fılla* dayağına gelmiş meğer...

Az mı sopa yedim oduna giderken? Sebep ne? "Şahadet getir!" diyorlar, yanaşmıyorum. Ama allah için haklarını yemeyeyim, dövenler bizim köylüler değil, başka köylerden gelen, tanımadığım kişiler. Fakat görünen o ki ben onlara yabancı değilmişim. Gâvur olduğumu bildiklerine göre...

Köyün arkasında Çiyê Derik dediğimiz bir dağ vardı; Suriye'ye kadar devam eder. Kayalarına oyulmuş ufak ufak mağaralar görürdük. Belki yüzlerce... Üç dört metre derinliğinde, bir insan boyu yüksekliğinde mağaralar. Kürtler bunların papaz yetiştirme yeri olduğunu söylerlerdi. Az ilerisinde de bir Süryani kilisesi vardı. Dağın eteğine gömülü halde, tek bir taşı bile düşmemiş, sapasağlam duruyor. Deli kilisesi derlerdi; Kürt'ü, Ermeni'yi delirdi mi oraya götürürler. Yalnız deli kişinin yakını, hatta aklı başında hiçbir kul, katiyen ayak basmaz tersi düz eden bu kudretli yığına. Deli de kendi gidecek değil;

gidebilse deli olmaz. Akıllı adam zaten gitmez! O iş Ayınkasır köyünden Süryani Yusufâ Ako'nundu. Zira kilisenin anahtarı onlardaymış; ucunda bir deste anahtarın sallandığı zincirli koca bir halka.

Bir de bakarsın Ako'nun elinde anahtarlar, delinin birini çekiştire çekiştire götürüyor altmış gözlü tımarhaneye. Oda içinde oda, oda içinde oda varmış. Öyle duymuştuk. Deliyi atıyormuş Ako o odalardan birine, zincirin boştaki ucunu da odada bir yere kenetliyormuş. Ya akıllı çıkıyor deli, ya da büsbütün deli. O kilisenin delisiyse iyileşirmiş. İyi olmamışsa, o kilisenin delisi değilmiş. Hatta bir seferinde şeyhin oğlunu getirmişler, adam inanmazken bakmış oğlu sağlam çıktı kiliseden, "Aman," demiş, "taşına dokunulmasın ha!"

Çiyê Derik'in alıç odunu boldu. Hani şu Soğurt'tan çıktığımız gün yol boyunca yiyip de kıvrandığımız yemişin odunu... Yanmaya çok iyi yanmaz. Ne közü ne de külü meşeninki gibi olur, ama başka odun bulamadın mı mecbursun. İşte ben de Çiyê Derik'e o alıçları kesmeye giderdim.

Yakın sayılmadığından eşeği de alırdım. Geri dönerken onca yükü sırtımda nasıl taşıyayım? Üstelik köyde çoğunun eşeği yokken bizde iki tane birden var. Hem de biri Bismil eşeği, "Qerê Bismilê" derler. Çok meşhurdur mübarek. Diyarbakır'ın bir kazasıymış Bismil; herhalde orada yetişen bir cins. Babam da nereden bulmuşsa, yavruyken alıp getirmiş. Büyüdü, katır gibi iri yarı bir şey oldu.

Gün doğarken yola düşerim. Gideceksin, keseceksin, yükleyeceksin, döneceksin; erken yol almazsan akşamı bulursun. Bir de bakarsın dağda üç beş kişi seni çevirmiş.

Selam sabah derken nereden aklına düşmüşse artık, içlerinden biri soruyu yapıştırıverir:

"Lan sen Ermeni misin?"

"Yok yahu, ne Ermenisi?"

"Buralarda *Fılla*lar varmış. Ya sensen?"

"Ne *Fılla*sı!"

"*Fılla* değilsen şahadet getir!"

Ne ilk seferinde, ne de sonra karşıma çıktıklarında, şahadet getirmedim. Çok dayak yedim ama getirmedim. Müslüman olacağıma inandığımdan veya gururuma yediremediğimden değil. Ne gururu! Üç sene, belki dört, haftada bir dağa çıkıyor olsam, hesap edin kaç sopa yediğimi. Bari kuru odunla dövse! Onların da yanında eşek oluyor, ellerinde de hayvanı dürtüklemek için ince çubuk, yaş odundan, işte onunla vuruyor insafsız! Kuru odunla olsa üstümde kırılacak, yaş odunu basıyor sırtıma. Karşı da koymuyorum. Hem benden büyükler, hem yalnız değiller. Üstelik kendimde iki fiskeyle karşılık verecek gücü görsem, yine de yapmazdım. Çünkü ertesi gün o fiskelerin acısını misliyle çıkarırlar. Bugün birini dövsen, yarın sayıları ikiye katlanacak. Şahadet getirmemem de bu yüzden. Bugün o isteklerine boyun eğsem, yarın başka şeylere sıra gelecek. "La ilahe illallah..." desem, bu sefer oruç tut diyecekler. Oruç tutsam namaza götürecekler. Hep ellerinin altında olacağım. Beni istedikleri biçime sokacaklar...

Yapabileceğim tek şey vardı: Kaçmak. Ama nasıl?

Tuttuğumuz yol aynı, gittiğimiz dağ aynı. Onlar da benim gibi sabah güneş doğarken yola çıkıyor. Benden önce varmışlarsa balta sesleri ormanda yankılanıyor. Kararımı verdim. Biraz daha erken yatacak, gün ağarmadan,

karanlıkta yola vurulacak, onlarla karşılaşmadan ormandaki işime başlamış olacaktım. Ormana girince zaten mesele yok; her biri ayrı tarafa dağılıyor, iş bitince dağın eteğinde toplanıyorlar.

İşe yaradı!

Epey bir zaman kurtardım paçayı.

Gel gör ki bir dağdakiler değildi şahadet getirmemi isteyen. Köyün hocası da takmıştı bana kafayı.

Köyde tek bir çeşme vardı, tam evlerin ortasında. Suyu her sonbahar azalırdı, ama bir sene hepten kesildi. Suyun kaynaktan çeşmeye gelene kadar bir yere kaçtığına kanaat getirdi köylü. Karar verdiler; toprağı kazacağız, suyun akışına göre ilerleyip kaçağı bulacağız. Yalnız her gün suyun kaynağında iki kişi çalışabilir ancak. Biri toprağı kazacak, öteki çıkan toprağı ileri atacak.

Hane başına bir kişi, iki ev olarak sıraya girdik. Tesadüf bu ya, bana da hocanın yardımcısı düştü. *Fakı* derler, namazı kıldırır, ölüleri kaldırır. Yarım yamalak, bilir bilmez iki üç kelime Arapça konuşuyor.

Biz başladık kazmaya. Biraz zaman geçti, adam işi gücü bıraktı, "Ferman, gel şahadet getir, kızımı sana vereyim," dedi. Kızı da öyle güzel ki, köyün gözdesi! Tutturdu "Şahadet getir, gel benim damadım ol!" Adam haklı! Hoca efendi "Bir gâvuru Müslüman ederseniz on defa hacca gitmekten daha büyük sevap işlersiniz," diyor çünkü millete. Zaten dağdaki adamlar da beni onun için dövüyor. Sevap kazanmak için! Uçak yok, araba yok, nasıl gideceksin hacca? Deveyle mi, merkeple mi, yürüyerek mi? Adam bir ay hayvan sırtında yol mu tepecek? Kısa yoldan bana bir şahadet getirtse, on defa hacca gitmiş gibi olacak işte. Bilinçli dövüyor yani.

Bana öyle geliyor ki bizim hoca o *fakı*yla beni mahsus denk getirdi.

"Were, şahadeta xo bîne!" diye diye şahadet getirmemi isteyip kafamı şişiriyor. Şunun namaz saati gelse de gitse başımdan diyorum içimden. Bir o zaman kafa dinliyorum çünkü. Allahtan sabah namazı, öğlen namazı, ikindi namazı derken habire namazda. İşten kaçıyor böylece. Eğilip kalkıyor boyuna, tek ki çalışmasın, ben çalışıyorum nasıl olsa.

Varsın çalışayım. Beni çalışmak yormuyor. Artık ikide bir karşıma çıkan bu *Fıllalık* yoruyor...

Ne evimizin küçüklüğüne, ne üzerimize örtecek ikinci bir yorgan bulamayışımıza, ne de hayata yeniden tutunmak için 300 lira para ve 300 kilo buğdaydan başka bir şeyimizin olmayışına hayıflandık. Daha fazlasını istemedik; istemesini bilmedik. Ama değil Adem oğlu, dağda yaşayan köpek olsan adalet istersin. Sana haksızlık edildiğini anlar, isyan edersin. On beşine daha yeni basmış ablam Aznif'i hiç görmediği bir adamla evlenmeye mecbur eden, ne gelenekti, ne para pul.

Ablam da tarlamız, hayvanımız, evimiz gibi zorla el konulacak bir şeydi.

Üstelik bu sefer el koymak isteyen bir ağaysa kime gidersin? Tarla meselesinde ağzımızın payını almış, bizim ağanın kimden taraf olduğunu pek güzel anlamıştık. Zaten babamın Kerho'daki toprakların tapusunu üzerine aldırdığını duyduğundan beri düşman kesilmişti bize.

Kotibexırap'a yerleştikten bir müddet sonra yasaklı köylere dönüşün artık serbest olduğu haberini almıştık. Gel gör ki tam yerimizi bulduk, evimiz, tarlamız oldu derken, yeniden yollara düşmeyi, üçüncü kez sil baştan başlamayı ne babamın gözü yedi ne anamın. Kimi bizim gibi iskân edildiği yerde kalmış, kimi dönmüş, kimi de her iki mülküne birden sahip çıkmıştı. Gücün yeterse...

Babamın dönmeye o gün için niyeti yoktuysa da senelerdir gözünde tüten köyünü görmeye gitmeden edemedi. Lakin başka niyetleri de varmış ki, bu yolculuktan ağayı haberdar etmedi. Nitekim, sahipsiz arazilerin kadastroya geçeceğini öğrenince, Mutki'deki nüfus dairesine babasının öldüğünü bildirip, malını mülkünü kendi üzerine geçirmiş.

Köy yeri burası, böyle şey saklı kalır mı? Haber, neredeyse daha babam Kurtalan'a dönmeden, ağamızın kulağına gitmiş. Eve geldiğinin ertesi günü köylünün biri telaş içinde kapımıza geldi. Acele ağanın yanına gidecekmiş babam. Besbelli hayırlı bir iş için değil; ben de peşinden gittim.

Selimo'nun iki yanında köyün ileri gelenlerinden, yaşlılarından kim varsa yerdeki çulun üzerine dizilmiş; hepsi birden gözlerini babama dikmiş, sanki bir ayıp işlemiş gibi bakmaktalar. Bir tek ağanın gözleri elindeki tespihte. Ben ise kapının arkasında, dinliyorum.

Ne eksik ne fazla, başka tek laf atmeden, "Xazo, Xazo!" dedi ağa o titrek sesiyle, "beni 2,5 lira masrafa sokma!"

2,5 lira dediği mavzer kurşunu...

Hal böyleyken, babamın Hasan'a kız vermeyeceğini duyup, altmış yaşına bakmadan "Ona vermezse bana düşer!" diye tutturan kendi amcaoğlu Puşar'a mı karşı gelecek?

Bizim ağayla Puşar kardeş çocuklarıydı. Vaktiyle her kardeş kendine bir Ermeni almış ya, biz Selimo'ya düşmüşüz, Gencogiller Puşar'a. Kerho'nun üstünden yasak kalkar kalkmaz da ağası, Gencogilin Hasan'ı oraya, babasının toprağına sahip çıkması için yollamış. Zaten babam Kerho'ya gittiğinde Hasan misafir etmiş onu.

Velhasıl, garibim Hasan'ın kimsenin dediğine itirazı yoktu; fakat ağası Puşar'a karşı da boynu kıldan ince. Nitekim eniştesi Vartan, Sırxo ve Şabo'yla beraber Diyarbakır'da mahpusken, Puşar Ağa, bacısı Elmo'yu zorla karısının amcaoğlu Zozan'a verince de karşı gelememişti. Bu üçü, Vartan, Sırxo ve Şabo sürgün edilme-

miş; dağ başında öldürülen Guskitlilerin kanına girenin sülalesini katletmekten suçlu bulunup hapse atılmışlardı. Puşar Ağa da Vartan mahpustan sağ çıkamaz deyip, daha bir yıllık evli Elmo'yu tutup Zozan'a vermiş.

İçi çıksın, Puşar Ağa da ablam için direttikçe diretiyor.

Bizi bir telaş sardı. Bu işi çözmenin tek yolu, vakit kaybetmeden kızı baş göz etmek. Bimer'deki akrabaları da bulmuştuk bir müddet evvel; onlara haber saldık. Çok geçmeden babamın amcasının torunu Mıgırdiç'ten, yani Pusro Amca'dan cevap geldi. Yedi oğlu, iki kızı vardı. Meğer o da kız arıyormuş oğullarından Sarkis'e.

Esasında evlilik için yedi göbek saymak lazım gelir; bu hesapla Aznif, Pusro Amca'nın oğluna düşmüyordu. Anam itiraz edecek olduysa da başka çare olmadığından boyun eğdi. Pusro Amca'yla bacısı Mayro, beş metre pazen, bir kutu şekerle bir akşam çıkageldiler; Aznif'i, büyük oğulları Sarkis'e istediler. Nişan gizliden oldu bittiyse de ağaların kulağına gitmekte gecikmedi.

Babam, akşamlarını, suratı bir karış, her zamankinden daha sinirli bir halde, pencereyi kontrol ederek geçirir olmuştu. Ablama evden dışarı çıkmak yasak edildi. Kerho'dan haber gelmiş, kaçıracaklarmış kızı. Babam da boş durmamış elbet, o da Bimer'e haber yollamış. Nişanın üzerinden daha on beş gün geçmeden, bir akşam gelip Aznif'i apar topar, yanına bir çöp dahi almasına müsaade etmeden götürdüler. Ağalar kaçırmadan akrabalar kaçırmış oldu ablamı.

Neyse ki enişte Sarkis iyi huylu, yakışıklı bir gençmiş. Gider gitmez önce her ikisinin de vaftizleri yapılmış, ardından dini nikâhları kıyılmış. Yirmi gün sonra da

Diyarbakır'da devlet nikâhı. Evden gözü yaşlı ayrılan ablam ilk bayramda bize gözlerinin içi güler vaziyette gelince içimize su serpildi.

Damadın durumu bizimkinden iyi değilmiş, hatta üstü başı perişan, giyecek bir şeyi yok diye ablamı babamla yalnız göndermiş, bizimle bayramlaşmaya gelmemişti. Bütün niyeti İstanbul'a, akrabaların yanına gitmekmiş. Ablama hep "İstanbul'a gidelim, burada durmayalım," diyormuş fakat onun da babası, bizimki gibi bırakmıyormuş. İstasyonda babama da sorup izin isteyecek olmuş, babam cevabı yapıştırmış:

"İstanbul bize göre değil. Bu niyetinden de vazgeç, yoksa allahvekil kızımı geri göndermem!"

Babalarımız hangi düşüncelerle itiraz etti İstanbul işine bilmem ama bu Bimer sevdası, Mutki, Kerho sevdası bu sefer de Sarkis eniştemin canına maloldu. İstanbul'da bilemedin açlıktan ölürsün ama köy yerinde açlıktan başka bin türlü sebep olur seni öldürecek. Sarkis, anası ve kız kardeşi, on beş güne kalmadı zatürreden öldü.

Ablama evde üç hasta olduğunu haber veren kayınbabası oldu. Sabah, treni bile beklemeden apar topar yola çıktılar. Kurtalan'la Beşiri arası trenle bir saatte gidilecek yolu, seferin yapılacağı ertesi güne kalmamak için yayan gitmişler. Beşiri'ye çıkan kestirme yola varmak için sudan geçmişler. Az daha boğuluyorlarmış; karşı kıyıya kendilerini dar atmışlar. Lakin trene binmemek işe yaramamış. Hava karardığından geceyi civardaki tanıdık köylerden birinde geçirmişler.

Eve vardıklarında Sarkis eniştenin anası artık yaşamıyormuş.

Ablam ilkin kocasının yanına gidememiş. Evde bü-

yükler varsa karı kocanın yan yana gelmesi ayıptır. Hasta başında bekleyen aklıselim sahibi biri "Yahu adamcağız hasta, durmadan karısını sayıklıyor, bırakın kızı da yanına gitsin," demiş. Ablam elini başının üstüne koymuş Sarkis eniştemin, adamcağız o an can vermiş. Yalnız son bir cümle edecek gücü bulmuş kendinde:

"Çocuğum sana emanet."

Ablam altı ay sonra ikiz doğurdu; kendisi de habersizmiş gebeliğinden. Eniştem nereden bilmiş, hep sır kaldı...

"Xazo, Xazo! Ne olur beni karakola götür!"

Bir sabah, daha gün ışımadan, sırtında iki yaşlarında çocuk, kucağında anasının karnından çıkalı daha iki üç gün olmuş bir bebekle kapımızın önünde beliriveren bu gözlü yaşlı ihtiyarın, Hatun Ana'nın gelişi, elbette ki hayra alamet değildi. Hele daha bir ay önce kocası İbrahim'in cenazesini kaldırmaya giden babamın dönüşte söylediklerini düşününce. Cenazeyi yıkarken İbrahim eniştenin koca bedenini yüz üstü çevirince ağzından kan geldiğini gözleriyle görmemiş olsa, onun zehirlenerek öldürüldüğü söylentilerine elalemin hüsnükuruntusu denebilirdi belki. Ama olmayacak iş değildi. Tevekkeli değil, o sapasağlam adam, tam da tek oğlu Latif askerliğinin ikinci ayındayken, ansızın, anlaşılmaz bir şekilde ölüvermişti.

"Ne oldu Hatun Ana?"

"Gelinimi kaçırdılar!"

Latif'in Feride'yle baş göz edilmesine anamla babam aracılık etmiş, babası İbrahim "Oğlumu evereceğim, tanıdık var mı?" deyince bizimkilerin aklına hemen Feride gelmişti. Hem o kızcağız da kimsesiz sayılırdı. Babası isyanda ölmüş; kardeşleri Kirkor ve Esvedur'la yalnız kalmış. Üç kardeş, aftan sonra köye de dönemeyince, ablamı gelin verdiğimiz köye, Bimer'e sığınmışlar.

Latifler ise Ayınkasır'dan, Malê Faro vardı, onların köyünden. Ağaları isyandan sonra Suriye'ye kaçmış, bunlar Afyon'a sürülmüş, af çıkınca da geri dönmüşler. Akraba olmasak da birbirimizi bulduk bulalı, yolumuz düştükçe onlar bize biz onlara uğruyoruz. Onlar Süryani biz ise Ermeni, ama ayrım yok, hepimiz *khaçparız*.

Babamların teklifi İbrahim eniştenin de aklına yatmış olacak, nişandı düğündü, fazla uzatmadan Feride'yi Bimer'den Ayınkasır'a gelin götürdü oğluna. Latif daha askere bile gitmemişken ilk oğulları İshak doğdu. Çocuk iki yaşındayken hanımı ikinciye gebe kaldı. Latif'i o sıra askere aldılar. İşte ne olduysa o vakit oldu, babası İbrahim sessiz sedasız bu dünyadan göçtü gitti. Gelin kaynana kaldılar mı bir başlarına...

"Kim kaçırdı Hatun Ana Feride'yi?"

"Sorma! Gece eve girmişler. Yüzüme yorgan bastılar ki kim olduklarını anlamayayım. Gelinimi aldılar götürdüler!"

Babam Hatun Ana'nın suratına o yorganı bastıranların bizzat Malê Faro'lar olduğunu bilse yine de yaşlı kadını kolundan tuttuğu gibi jandarma karakoluna götürür müydü, bilmem. Hiç olmazsa Feride'nin Diyarbakır'daki amcalarına daha erken haber salar, allahın sabahı, daha gün doğmadan, yanında jandarmalarla Beykend'in, Çiyê Derik'in mağaralarla oyulmuş tepelerini gelin bulunacak diye altüst etmezdi. Ama oldu işte. Kızın akrabalarıyla kocası Latif gelinceye kadar iş bir güzel üstümüze kaldı.

Gelini bulamadıkça ev daha da kalabalıklaştı. İçerisi ana baba günü! Üstüne bir de Feride'nin yeni doğan çocuğu ölmesin mi! Evin içi yangın yerinden farksız, ağlayanlar, sızlananlar, kara kara düşünenler.

İşin kokusu çıktıkça o kara düşüncelere en çok da babam dalar oldu. Zira biliyordu, Malê Faro'lar bize düşman kesilecek. Feride'ye sahip çıkmak neymiş, onca adamı evinde barındırmak neymiş, davacı gibi dağ taş dolaşmak neymiş fitil fitil burnundan getirecek.

Gerçi iş oraya kadar varmadı, artık bizim ortalığı ayak-

landırmamızdan mı, yoksa jandarmanın işi sıkı tuttuğundan mı, kızı kaçırdıklarıyla kalıp salmak zorunda kaldılar.

Amcası aldı Feride'yle Hatun Ana'yı, Diyarbakır'a götürdü apar topar. Mal mülk ne varsa köyde öylece kaldı. Bize de işin belası... "Xazo'yla oğlunu bulduğumuz yerde öldüreceğiz," diye haber salmış Ayınkasır'ın ağaları. Karşılarında bizden başka kimse yok ya. Kadının kocası askerde, kardeşleri Bimer'de, amcaları Diyarbakır'da. En yakında biz bulunduğumuza ve ağamız sağ olsun, en sahipsiz biz olduğumuza göre düşman da biziz!

Hepimizi bir korku sardı. Hele anam, zavallının yüreği her an ağzında. Diyelim Bayram hayvan otlatıyorsa, devamlı karşıdan gözlüyor oğlunu. Kardeşim sürünün peşinden yürüyüp bir tepenin arkasında gözden kaybolacak olsa anamı bir telaş alıyor.

Babama "Kaçalım, başka yere gidelim," diyorum, razı gelmiyor. "Bimer'e, akrabaların yanına yerleşelim," diyorum, "Devlet bir daha arazi vermez," diye cevap veriyor. Haklı adam; onca hevesle ortaya getirdiklerimizi bırakıp gitmeye gönlü elvermiyor. Ama can bu! Yastığımızın altında Pusro Amca'nın Diyarbakır'a giderken emanet ettiği kırık tüfekle, her an yerimizden fırlarız düşüncesiyle üzerimizdeki kıyafetleri bile değiştirmeden yattığımız delik deşik uykularla geçiyordu gecelerimiz.

Şimdi eskisinden de beter başa döndük. On altı yaşındaki kız kardeşim, kucağında iki çocukla, on nüfuslu bir evin bütün yükünü omuzlamak zorunda kalmışken, kaçırılacağı söylentileri yine almıştı başını.

Bimer'de Kürtlerle Ermeniler aynı köyün içindeyse de

evler dağıtılırken iskân memuru iki tarafı birbirinden ayırmayı akıl etmiş; iki mahalleye bölüp aralarında birkaç yüz metre mesafe bırakmış. Artık iyi mi etmiş kötü mü bilmem, fakat zamanla bir taraf ötekinin mahallesine mecbur kalmadıkça girmez olmuş. Ermeni tarafı da dişli, Mutkili ne de olsa... Fakat değil mi ki ağanın elli metre bile ötesinden geçince boynunu eğip "*Khulamın, ez khulamın teme*," dedikten sonra, kul kölesin işte.

Bimer'de Ermeniler on beş hane vardı. Akrabalık da var ya, bizimkilerin de sırtı kuvvetli sayılırdı. Ablama yanaşmak öyle kolay değil yani. Önce biraz kan dökülmesi lazım, onlar da biliyor.

Eh, her yerde beterin beteri var. Mutkili'nin hakkından Koçero gelir demişler, o zamanın en meşhur eşkıyasına haber salıp, kaçırma işini para karşılığında ona havale etmişler. Koçero dedin mi akan sular durur, her kötülük gelir elinden.

Babam duyar duymaz ayaklandı. Sabah kapıdan çıkarken "Ya Mereto! Bu hayâsızlar kızımı kaçırmadan yetişirsem sana bir kurban keseceğim," deyip yollara düştü. Üç gün sonra yanında ablamla geri döndü. Çocukları Gülhan ve Mayram, Sarkis eniştemin kardeşlerinden Ferman'ın karısı Herendli Meyro'ya kaldı. Yan kapısında kocasının halası Meyro'yla, anamın amcakızı Eğso da var. Herkes akraba fakat ne yazar! Ablamı avutmak mümkün değildi.

Yetmedi, Hasan'ın ağası Puşar yine başladı "Kız bana düşer," laflarını dolaştırmaya.

Bizi bir korku sardı. Elimizde bir kırık tüfeğimiz var, o da neye yarar? Zaten Malê Faro'ların korkusuyla ne ben kapıdan dışarı çıkabiliyorum, ne babam. Birini bulmamız

lazım ki ablamı evlendirelim. Akrabalar var, fakat yedi göbek uzak olmayınca günah sayılıyor ya, Sarkis enişte-min ölümü bile neredeyse buna yoruldu, artık babam da istemiyor. Ablamsa ruh gibi olmuş, yemek bile yemiyor...

Sonunda iyi haber Barınç'tan geldi, Bayram Efendi'nin köyünden. Orada da on beş hane Ermeni var. İçlerinde de bir bekâr Ohannes. Bekâr dediysem... Dul. Biri yirmi üçünde, diğeri on sekizinde, boyunca kızları olan bir adam. Altmış yaşında. Ağanın bahçıvanıymış; Bayram Efendi çürük kâğıdı çıkarıp askere yollamamış. Onu tanıdığımda tek kelime Türkçe bilmiyordu. Ohannes'le anlaşmak için ya Kürtçe ya Arapça, olmadı Ermenice konuşmak gerekiyordu.

Bayram Efendi'nin köyüne gelin giderse ne Koçero girebilir içeri ne de bir başkası. Bayram Efendi dişli bir ağa. En mühimi Ermenisine sahip çıkıyor. Evlenenlerin nikâhı kıyılsın, çocuklar vaftiz edilsin diye Midyat'tan Yusuf adında Süryani bir papaz bile çağırtmışlardı.

Bimer'e, Herend'e, Ermenilerin yaşadığı bütün civar köylere haber salmışlardı. Bizimkiler de duracak değil ya, babam düştü ortaya. Lakin ağa duysa muhakkak ki izin vermez... Babam, kardeşim Bayram'la beni gece gizlice, odun kesmeye giderken kullandığımız yoldan saatlerce yürütüp götürdü Barınç'a. Sözde yola çıkmadan yıkanmış paklanmışız; anamız pantolonumuzu yeleğimizi tertemiz etmiş. Sen misin temizlenen! Barınç'a varana kadar pislik içinde kaldık. Olsun, iki gece bir gündüz sürmüş de olsa vaftiz olduk ya...

Bu esnada zavallı ablam, sessiz sedasız İstanbul'a kaçma planları yapıyor, evin içinde fellik fellik para arı-

yormuş meğer. Elinde akrabaların gönderdiği mektuplar, zarfın üzerindeki adrese gidecekmiş. Kardeşlerimin yastıklarına varana kadar aramış taramış, ne çare, bulamamış.

Üç beş güne kalmadı, yine ellerinde bir kutu şeker, beş on metre basmayla geldiler. On beş gün sonra da enişte Ohannes aldı ablamı, gittiler.

Babamın saçları bile onunkiler kadar beyaz değildi.

Bir akşam Bayram, sabah koyunlarla, keçilerle çıkıp gittiği evimize bir başına döndü.

"Hayırdır Bayram, hayvanlar nerede?" dedi anam hayretle.

"Babam hepsini sattı."

Kurtalan'dan kasap getirmiş, ne kadar koyun, keçi varsa hepsini elden çıkarmış.

Dayak neymiş, öleceğini de bilse lafını esirgemeyen, kavga etmekten çekinmeyen anam yine açtı ağzını yumdu gözünü. Gel gör ki babam da haklıydı. Bir zamanlar hevesle, canımızı dişimize takarak yaptığımız işleri bu kaçırılma meselesi yüzünden hep diken üstünde, gizli kapaklı yapar olmuştuk. Tek derdimiz karanlık basmadan kendimizi eve atmaktan ibaretti. Sığırınız, merkebimiz duruyordu hâlâ, ama koyunsuz keçisiz bize daha az iş düşer oldu. Tekinsiz ormanlar, kimsenin geçmediği çayırlar yerine, ekmeğimizi kazada aramak daha güvenliydi muhakkak.

Zaten ben de yaşımı aldıkça istasyon civarına daha çok iner olmuştum. Ufakken arada Laz bakkalın dükkânını düzeltmeye gidiyordum sadece. Çok severdim bu işi, çünkü gözünün, saçının rengi bize pek de benzemeyen, dükkâna gelen kimileriyle daha önce hiç duymadığım bir dilde konuşan bu adam, hem sattığı güzel şeylerden bir iki parça da benim elime tutuşturur, hem de diğer yetişkinlerin aksine, pek sevecen davranırdı. Başka yaşıtlarım da vardı bakkal rafı dizmek için sıraya giren ama o iş mutlaka benimdi. Belki de dedikleri doğruydu; belki de Rum'dan dönmeydi ve bana olan sevgisi bundandı, kim bilir...

Bir de oldum olası bavul taşımak... Trenden inen yolcuların bavullarını otobüse kadar taşır, 25-30 kuruş hamaliye alırdım. Beşiri'den sonra Garzan istasyonu gelir. Her yer düz ova olduğundan, çift sürerken ya dumanı görür ya düdüğü duyar, trenin Garzan'dan kalktığını anlardım. Nasıl da uzun uzun çalardı, sanki yolcuları ağlatmak ister gibi. Sesi duyduğum an, öküzleri köy yoluna bırakır, tren istasyona varmadan koşup yetişmeye çalışırdım.

Trenden en çok memur evleri inerdi. Onların da yatağı, yorganı, yastığı, sandığı çok olur, yarım kamyon dolar. Bazen de tek başına gelmiş memurlar inerdi trenden, ellerinde bir tek bavul. İnenler çoksa o tek bavullardan bana da illa ki bir tane düşer. Zira bir ben değildim bu işi yapan...

Bazen de treni bekleye bekleye bir hal olurduk. Ha şu saat gelecek ha şimdi gelecek derken, bakarsın gece yarısı olmuş, daha tren gelecek... Beklersin ki bir bavul kapasın. Beklerdik.

Bileğim biraz daha kuvvetlenince bakkal rafı dizmekten, bavul taşımaktan başka işlere de yavaş yavaş sıra geldi. Odun kırmak mesela...

Sonbahar geldi mi Kurtalan'da odun pazarı kurulur. Millet kamyonla ya da eşekle senelik odununu alır kapının önüne yığar. O zaman makine de yok, odunlar biçilmemiş, doğranmamış gelir. Biz de elimizde balta, kapı kapı dolaşırız. "Kaça kıracaksın?" diye sorarlar; şöyle bir bakar, diyelim üç günde kıracaksak 7,5 lira, dört günde kıracaksak 10 lira isteriz. Yevmiyemizi odunun miktarı belirler. Fakat bazen de aldanır, beş günde kıracağımızı dört günde kırar yahut üç günde kıracağımızı iki günde bitirirdik. Bazen kâr bazen zarar.

Odun kırmak gibi götürü işlerde, aceleciliğimden olacak, hep zarar ettim. Kurtalan'a ilk benzin istasyonu yapıldığı vakit de böyle oldu. Önceleri gazyağını, benzini tenekelerle satıyorlardı. Sonra duyduk ki istasyon yapılacak, deposunun çukurunu kazmak için de ihale açılacakmış. Eksik kalır mıyım! Biri dedi 20 lira, öteki dedi 8, ben de dedim 7,5! İş yedi buçuk liraya bana kaldı. Cebime 7,5 lira girecek, iyi güzel de, aslında nasıl bir çukur kazacağımı bilmeden, benzinin konulacağı sacdan bidona şöyle bir bakıp yapmıştım hesabımı. Bana üç günde biter gibi gelmişti. Bitmedi meret. Sabah erkenden kazmayı küreği alıp istasyona gidiyorum. Bir gün kaz, iki gün kaz, hiçbir şey olduğu yok, sert toprak! Adamlar da çıkışmaya başladılar. Mecbur kaldım yanıma birini tutmaya. Beş gün sürdü. Bana da 5 lira para kaldı. Yevmiyemi 2,5 liradan hesaplarken günlüğü bir liraya çalışmış oldum. Ilk müteahhitliğim böyle parlaktı işte!

Taşınacak odun, kazılacak çukur yoksa sıra taş ocaklarına gelir... Sonbahar neyse de yazın taş ocakları cehennemden farksızdır. Zaten taş da ondan bol, taştan ibaret bir çölün ortasında yaşadığımızdan... Sabahtan kamyona doluşursun, kazaya yarım saat uzaklıktaki ocağa gidersin; bütün gün kulakların dinamit sesinden sağırlaşır, kolların taş kırmaktan tutmaz olur; bir damla su içeceksin diye tenekelerle getirilip sıcakta hamam suyuna dönen çamuru miden kaldırıyorsa içersin. Hepsi günde iki buçuk lira kazanmak için.

Fakat dedim ya, beni bezdiren çalışmak değil, ikide bir karşıma çıkan bu *Fılla*lık. Büyüdükçe bunun acısını daha da hisseder olmuştum. Çünkü artık her yerde göze batıyordum. Nereye gitsem parmakla gösteriliyorum: "*Fılla!*"

Hele ablamla Feride'nin mevzusu olduktan sonra bizi duymayan bilmeyen kalmadı.

Diyelim ki bir kahveye gireceğim. Önce içeridekilere hissettirmeden etrafında dolanıyorum. Camdan görebildiğim kadarıyla içeride beni tanıyan var mı seçmeye çalışıyorum. Varsa adımımı atmıyorum. Fakat oldu da görmedim, içeri girdim. İnsanlar illa ki gelene bakacak; oyun oynayan veyahut da sohbet eden, kim varsa kafasını kaldırıp yeni gelene bir göz gezdirecek. Ama benim kimliğimden haberdar birileri varsa içeride, bakışlar değişirdi:

"Hey Fılla, tu hati?"

En büyük kâbusum bu "geldin mi" lafını duymaktı.

Bir gün hayvan pazarına gitmiştim. Biz de hayvancılık yapıyoruz ya, fiyatlar nedir diye merakla bakıyorum etrafa, pazarlık öğreniyorum güya. Az ileride bir öküz satılıyordu, yaşlı bir hayvan, etlik için satılacaktı herhalde. Satanla alan el ele tutuşmuşlar, bir üçüncüsü de bunların elini tutmuş, sallayarak pazarlık yapıyorlar. Biri diyor 100 lira, öteki diyor 70 lira, oldu olmadı. Ortadaki adam "Bu öküz bu kadar etmez," deyip, başını da babamın başına benzetti:

"Seriyeveki sıraye Xazo!"

Babamı herkes tanırdı. Rençperlikle uğraşmadığı için hep kazaya inerdi çünkü.

O lafı duyunca kedi görmüş fare gibi bir kaçışım var! Ben o babanın oğluyum diye... Bilen bilmeyene söylemesin, yüzüm bellenmesin, beni görüp "Bu da Xazo'nun oğludur," demesin diye... Huzursuzdum. Çarşıda pazarda, sanki domuz görmüş gibi, tiksinmeyle mi diyeyim, horlamayla mı, bir bakışları vardı ki bana, yürüyüşüm değişiyordu öyle anlarda; paniğe kapılıyordum.

"Allahım ne olurdu birden görünmez olsam, ortadan kaybolsam!" diyordum kendi kendime.

Sonra sonra oldum da; ama sihirle kerametle değil, doğal yollardan!

Batman yeni yeni gelişiyordu o zamanlar. Etrafta bazı inşaatlar, bir de tipleri kıyafetleri farklı birtakım yabancılar peydah olmuştu. Amerikalılarmış; petrol arıyorlarmış. Bizim tanıdıklardan, Ayınkasırlı Yusufâ Ako'nun oğlu Cemal yanlarında çalışıyordu. Maaşı da dolgun mu dolgun... Kafaya koydum, babama tutturdum "Gideyim Batman'da üç ay çalışayım," diye. Sonuçta rençperlikten bir senede kazanacağımı bir ayda kazanırım orada. Üstelik Cemal de çağırıyor, "Gel seni de sokalım işe," diyor.

Babamı razı edemedim. "Yok oğul, olmaz!"dan başka bir laf alamadım ağzından. Önceleri kızdım. Yine kafayı Ermenistan'a taktığından gitmemi istemiyor sandım. Babam Beşiri'den Ermenistan'a çok göç eden olduğunu duymuştu. Önce Suriye'ye geçiyor, oradan da Ermenistan'a gidiyorlarmış. Babamın da en büyük hayali oluvermişti bu. Durmadan Suriye'ye kaçmanın planlarını kurar, bunun araştırmasını yapardı kendince. Hatta namaz kılarken kıbleye dönersin ya, o "Ermenistan bu tarafta," der, kıble yerine Mereto Dağı'nın olduğu yöne çevirirdi yüzünü! Bir yandan secde eder, bir yandan haçını çıkarır, bir yandan da ellerini açıp "Allahım bir gün şu memlekete ayak basabilecek miyim?" diye yakarırdı. Hep bir yerlere gidince kurtulacağını umut etti babam. Kurtalan'a gidince kurtulacaktı, olmadı. Beşiri'ye gidince kurtulacaktı, olmadı. Ermenistan hayaliyle kurtulacaktı, o da olmadı. Olmayınca sıra geldi İstanbul'a. Babamın

Batman işine karşı çıkması meğer o zamana kadar lafını ağzına almadığı İstanbul'u artık ciddi ciddi hesaba katıyor oluşundanmış.

Babam, Bimer'deki Xano teyzemin kocası Agop'la bir olup İstanbul'a, Xano'nun oğulları Sabri ve Sefer'i görmeye gitti. İkisi de Agop eniştenin öz oğlu değildi aslında. Xano teyzem, anamla kardeş çocukları olurlar. Uşak'a sürgün edilirken yolda kocasını tifoya kurban vermiş. Oğulları Sabri ve Sefer'le tek başına kalmış. Agop da aynı Xano gibi, sürgün yolunu üç kişi başlayıp, iki kişi bitirmiş, oğlu Zakar'la kendisi; karısı Uşak'a varamamış. Oradaki sürgün Ermeniler aracı olmuş; bu ikisini baş göz etmişler. Kurtalan'daki ikinci kışımızda bir gün çıkıp geldilerse öğrendik bunları. Biraz soruşturunca, sürgünlerin Kotib'e iskân edildiğini öğrenmişler; bizi öyle bulmuşlar.

Birkaç ayı yanımızda geçirmiş, sonra da diğer akrabalarımız gibi, Bimer'e yerleşmekte bulmuşlardı çareyi. Anam, sürgünde öz kardeşinden kopmuş olmanın da acısıyla, Xano'yu karşısında ilk gördüğünde hüngür hüngür ağlamaya başlamış, gözyaşları dinmek bilmemişti. Çocukluları birlikte geçmiş ne de olsa; ailenin yarısı Ermenistan'a kaçıp öteki yarısı Herork'ta kalınca, Selim dedem hem kızı Kehni'ye, hem de kardeşlerinin çocukları Eğso'yla Xano'ya bakmış; üçü, kardeş gibi bir evde büyümüşler...

İşte, babamla Agop eniştemin ziyaretine gittiği Sabri ve Sefer, Bimer'e yerleşmelerinden hemen sonra İstanbul'a, baba tarafından akrabamız olan Sarkis eniştemizin yanına gitmişler; önce büyüğü Sefer, sonra da Sabri. Agop eniştemin de babamın da niyetleri aynıydı aslında; biri oğlu Zakar'a yer arıyordu İstanbul'da, öteki bana.

Bir umut yola çıktılar, çok sürmedi, hem iyi hem kötü haberlerle döndüler. İstanbul'da her şey ateş pahasıymış; ekmeğinden suyuna... Bizde her bir aile sekiz on nüfus. Nasıl geçineceksin? Lakin iyi haber şuydu ki, dünyanın öbür ucu kadar uzak gözüken bu şehirde, bizi kabul edebilecek akrabalarımız, tanıdıklarımız vardı. Daha önce gidenlere sahip çıktıkları gibi, bizim de elimizden tutacaklardı!

Apar topar bir hazırlıktır başladı. Kolay mı, ta İstanbul'a gideceğiz. Üstte yok başta yok. Bir gün sabahtan indik Kurtalan'a, doğru çarşıya.

Önce bir çift kara lastik aldık, şu cizlavit dedikleri; bir de ucuzundan bir yelek ile Suriye ceketi ve Suriye cüzdanı. Suriye'den kaçak getirilen mallardı bunlar. Avrupalıların, İngilizlerin giyilmiş elbiseleri. Renk renk, model model. Hele o cüzdanları pek meşhur! İç cebinde kız resimleri olur, artist resimleri herhal... Fazla dolaşmadan pantolonu da ucuzundan hallettik. O vakitlerde öyle her bedende giysi bulamazsın. Üstüne bir şey aldın mı illa terziyi de göreceksin. Pantolonu verdik, adam bana şöyle bir göz atıp "Gidin bir yol dolaşın," dedi, on beş dakika sonra döndük, teslim aldık.

Her işimiz bitince istasyona gittik. Sanki o an binip gidecekmişim gibi müthiş heyecanlıydım. Babam, "Neresi?" diye soran memura "İstanbul" deyince içim içime sığmaz oldu. Babamın sesinde de gurur vardı sanki. Adama cevap verdikten sonra elini omzuma koydu. Babam şefkat, yakınlık göstersin ya da şöyle tatlı tatlı baksın, olacak şey değil! Hep mesafeli, hep öfkeliydi. Ama o gün, oğlunu İstanbul'a değil de askere yollayacakmış gibi bir hal içindeydi.

Baba oğul muhabbetimize gişedeki memur, biraz da kendisini unutmuş olmamıza kızmış gibi bir tavırla noktayı koydu:

"31 lira!"

O birkaç gün nasıl geçti, uyudum mu, yemek yedim mi, hiçbir şey hatırlamıyorum. Tek aklımdaki, evdeki herkes, ya da en azından babam hariç herkes ağlıyordu. En çok da anamın iki gözü iki çeşme. Kolay mı? İlk defa bu kadar uzağa gidiyordum. Hem de kim bilir ne kadar sürecek...

İki gün sonra elimde asker usulü bohçam, içinde ekmeğim, anamın eskimiş yazmasına sarılı birkaç parça eşyam, çıktım kapıdan. Anamla kardeşlerim gelmedi, yalnız babam. Peşimizde de benim iki köpekten ufak olanı. Çok bağlıydı bana. "Hoşt!" dedik, "kışt!" dedik, hayvan dinlemez. Her gün çıkar giderim bir yerlere, böyle şey olmaz; sanki o gün anladı benim temelli gideceğimi, bırakmak istemiyor! Taşladım, kovaladım, sonunda bir süre bekledi, döndü gitti.

İstasyona gittik ki köylüler de orada. Zaten biri uzağa, hele de İstanbul'a gidecek olsa illa gelirlerdi yolculamaya. Bizim için büyük olay bu gidişler! Duvarın kenarına çöktük, trenin gelişini bekliyoruz. Herkes bir merak içinde. Yapabilecek miyim? Orada tutunabilecek miyim? Kim bilir, herkes kendiyle ilgili bir umut besliyor belki de bu yolculama töreninde.

O gün tren gelmedi. Tehir etmiş, ertesi gün gelecekmiş.

Düştük yola. Zaten tren istasyonu on beş yirmi dakika uzakta, evden görülüyor. Yolun yarısında bir de ne göre-

yim! Bizim köpeği öteki büyükler parçalamış. İçi dışına çıkmış zavallının. O hayal kırıklığının üstüne bir de bu... Kucaklayıp götüremiyorsun da, köpeğe el vurmak yasak çünkü. Haram! Yanlışlıkla dokundun mu sabunla da değil, kırmızı toprakla yıkamak icap ediyor. Ensemde sürüyle adam, hayvanı ayağımla bir kenara ittim, o kadar. Gel gör ki içime dert oldu o hal! Bir gece önce kalbimin çarpıntısından uyku tutmamıştı, bu defa köpeğin derdinden. Bir anda heyecanım da gitmiş, yerini bir iç sıkıntısı almıştı.

Sabahı zor ettim, şafak sökerken yanına gittim köpeğin, biraz daha kuytu bir kenara ittim. Üzerine de çalı çırpı, toprak, artık ne bulduysam alelacele serptim. Ne tuhaf! O tren gelmiş olsa benim haberim bile olmayacaktı öldüğünden. Döndüğümde "Sen gidince o da gitti, dönmedi," diyeceklerdi. Bu kadar üzülmeyecektim.

İstanbul'a gitmek, kötü bir anıyla birleşip kaldı kafamda. Evinden çok uzaklaştığı ilk anda başa çıkamadığı öteki köpeklere yem olan köpeğimin anısıyla. Artık kendimi mi gördüm onda, yoksa sadece suçluluk duygusu mu? Bu kadar gitmek istediğim İstanbul'da ne vardı? Al işte, ilk önce ölüm vardı!

O akşam tren tam saatinde geldi. Bu sefer istasyona yalnız gitmiştim.

Üç gün, üç gece...

1954'ün, 12. ayının 15'inde,

17 yaşımda, tek başıma,

İndim Haydarpaşa'ya.

İstanbul, 1954

"Eğso *mama*, ben şöyle bir dolaşayım."

"Oğlum, kaybolmayasın?"

"Yok yok, kaybolmam."

Geldiğime iki gün olmuştu. İçimdeki sıkıntıyı gidermenin, korkuyu yenmenin tek yolu kendimi dışarı atmaktı.

İki kız, üç oğlan, doksanlarında da olsa gücü sıhhati yerinde, Seferberlik görmüş babaları Dokumacı Sarkis, bir de anaları Eğso. Kimsenin benimle uğraşacak ne hali vardı ne zamanı. Herkes kendince çalışıyordu, kızları Ankine ile Sultan bile; Tarlabaşı'nda, Süryani bir terzinin yanındalarmış iki kız kardeş. Yemeğiyse anaları pişiriyor, evin her işini o yapıyor. Yalnız, ana değil de *mama* diye sesleniyorlar yaşlı kadına. Ben o lafı hiç duymamışım, anlamıyorum neden böyle söylediklerini, fakat onu bile sormaya çekiniyorum. Ne yapayım, ben de başladım *mama* demeye.

Beni Haydarpaşa'da karşılayan Khaçik, evin ortanca oğluymuş. Aslında birbirimizi evvelden görmüşlüğümüz yoktu. Ama halimden tavrımdan, belki de elimdeki bohçadan çıkından, beni tanıyıp yanıma gelen ilk o oldu. Kurtalan tren istasyonundan Haydarpaşa garına, üç gün süren eziyetten sonra, tanımasam da bir el uzatan görmek ne iyi gelmişti. Yolculuk boyunca neredeyse hiç ayağa kalkmamıştım, yoksa zar zor bulduğum yeri anında başka birine kaptırırdım. Hatta bir defasında tuvalete gittim, döndüğümde adamın teki geçmiş yerime, bir güzel kurulmuştu. Mecburen bu sefer de ben onun kalkıp tuvalete gitmesini bekledim. Onca zaman hareketsiz kalmanın verdiği hamlıktan mı yoksa heyecandan mı bilinmez, bacaklarım tutmaz gibiydi trenden indiğimde.

Khaçik beni tuttuğu gibi vapura bindirdi. Evvelce bırak vapura ayak basmayı, ilk defa birkaç saat önce, tren İzmit'ten geçerken görmüş, bir anlam verememiştim suyun üstündeki bu kimi siyah kimi beyaz şeylere. Yanımda oturan adamlara sordum:

"Abi, bu suyun üstündekiler nedir? Ev midir?"

Kompartımanda Siirtli tüccarlar vardı. İstanbul'a devamlı gidip geliyorlarmış. Onlar biliyor haliyle.

Gemiymiş... Velhasıl birkaç saat sonra o gemi denen şeyin içinde, üst katında oturuyorduk Khaçik'le. Hava soğuktu. Üstümde bir ceket, başka bir şey yok. Üşümeyeyim diye alt kata indik.

İnşaatlarda kalfalık yapıyormuş Khaçik. Abisi Hayg muhasebede, kardeşi Toros ise kalorifercinin yanında çalışıyormuş. Herkes bir işin ucundan tutmuş, kendini kurtarmış. Sabah oldu mu evde bir hengâme yaşanıyor. Bir içeri bir dışarı, alelacele bir kahvaltı, sonra herkes işi-

ne dağılıyor. Akşam oldu mu hepsi birer birer damlıyor, yorgun argın...

Bu insanların her şeyi benden farklıydı sanki. Bir defa üstleri başları temizdi. Giyimleri güzeldi. Yemeleri içmeleri, konuşmaları... Çok sıkılıyordum. Üstelik hiçbir şey yapmadan, boş boş oturmaya alışkın değildim. Kimsenin bana tek laf ettiği yoktu ama kendimi yine de fazla hissediyordum. Sabah oldu mu kalkmak işkence. Sığmıyordum eve. Kendimi sığdıramıyordum. Aklımda hep aynı sorular dönüp duruyor:

"Neden geldim buraya? Kendime başka bir yer bulabilir miyim acaba? Çıkıp gidebilir miyim?"

Korkumu yenmenin tek yolu vardı: Çıktım dışarı.

Ev Dolapdere'deydi.

Sırtımı kapıya verip karşı hizaya geçtim ve yokuş yukarı yürümeye başladım. Tarlabaşı'na doğru ilerliyorum. Tabii o sırada ne Tarlabaşı biliyorum, ne Beyoğlu. Her geçtiğim sokağın başında bir şeyi işaretliyorum kafamda. İlk sokağın köşesinde bir bakkal var. Biraz daha yukarı çıkıyorum, bu sefer sağa döneceğim, bir manav görüyorum. İlerlemeden evvel geldiğim yolu geri dönüyorum, manavı bakkalı seçe seçe, evi buluyorum. Tamam... Yol aklımda, her şey yerli yerinde. Şimdi tekrar aynı yoldan yukarı... Önce bakkal, sonra manav, köşeyi dön, dar sokaklar, ileride köşede bir kasap, aklımda. İlerliyorum, sokağın sonu büyükçe bir yola açılıyor. Belli ki burası sınır. Biraz daha ilerlemeden tekrar geri döneyim dedim, aynı yollardan geçip, evi bulup, her şey tamamsa büyük yola gireceğim.

Geri döndüm, yürüyorum. Yürüyorum. Köşeye vardım.

Kafamda bir sıcaklık hissettim. Bir yanma...

Kasap yok.

Kasap yok!

Eyvah!

Geri döndüm, yan sokağa girdim, yok. Acaba sağdaki sokak mı? O da değil.

Bir ileri bir geri, fazla uzaklaşamıyorum o sokaktan. Ne de olsa çıktığım yer orası. Okumam yazmam da yok ki tabelalara bakıp çıkarayım nerede olduğumu. Yüz metrenin içinde bir aşağı bir yukarı çırpındım durdum. Ne kasap, ne manav, ne bakkal! Yer yarıldı da içine girdiler sanki!

Bir saatin sonunda sanki beter bir kâbustan uyanmışım da her şey yerli yerindeymiş gibi hepsini karşımda bulmayayım mı? Meğer öğle oldu mu esnaf bir saat dükkân kapatırmış. Nasıl sevindim, nasıl rahatladım anlatamam. Fakat evdekilere bir şey belli etmedim. Hem utancımdan, hem de beni bir daha dışarı bırakmazlar korkusuyla.

Oysa endişem boşunaymış. Akşam Khaçik eve gelince "Ustayla konuştum Ferman," dedi, "yarın sabah benimle geleceksin."

Bu haber, kasabı bulmam kadar mutlu etti beni.

Khaçik'in dışarıdaki ismi Micro, Hayg'ınki Hayri, büyük oğlanınkiyse Toros değil Nuri. Uşak'ta sürgündeyken almışlar bu isimleri; daha doğrusu nüfusları Mutki'den Uşak'a bu şekilde, Müslüman olarak gelmiş. İki sene evvel İstanbul'a gelince, mahkemeye verip değiştirmişler. Gerçi Uşak'ta köylüler Sarkis enişteyi az sıkıştırmamışlar gerçekten Müslüman olması, namaz kılması

için; adamcağız yanaşmamış elbet, ama milleti de iyiden azdırmamak için ta göbeğine kadar sakal bırakmış, kılığını kıyafetini onlara benzetmiş.

İlk geldiklerinde şimdi kaldığımız evin tam karşısındaki Ermeni fakirhanesinde kalmışlar. Kocaman bir avlunun etrafını çevrelemiş belki elli odalı bu yer acaba bizim aileye de sığınak olur mu diye sorduysam, "Yok," dedi Khaçik. Orası ekseri İstanbul'un yerlisi olan Katolik Ermenilerin yaşlıları, kimsesizleri ve fakirleri içinmiş.

Amcaoğlunun her sözünde bana yabancı gelen şeyler duyuyordum. Katolik mesela... Ne demek oluyordu ki? Veyahut İstanbul'un yerlisi Ermeniler... Biz Ermeni'yi bir Ermenistan'da bilirdik, bir de Suriye'de! Hoş, Khaçikler de işin böyle olmadığını, Afyon'a askere giden büyük oğulları Toros'tan öğrenmişler. Kısmet bu ya, Toros'un bölüğünde birkaç Ermeni daha varmış; hatta bir tanesi İstanbulluymuş, arkadaş olmuşlar tabii. "Doğu'ya sakın ola gitmeyin; İstanbul'da size yardım ederler," diye tembih etmiş bunlar Toros'a sıkı sıkı; o da asker dönüşü babasına anlatmış durumu. Tam da o vakitlerde af çıkınca, İstanbul'daki arkadaşlarına mektup yazmış Toros, "Biz gelmek istiyoruz," diye. Onlar da aileyi, Khaçik'in beni karşıladığı gibi, Haydarpaşa'da karşılamışlar. Getirip fakirhaneye yerleştirmişler.

İki seneye kalmamış bu oturduğumuz evi alacak parayı biriktirebilmişler. Eskimiş, çürümüş bir yer de olsa başlarını sokacakları bir çatı; hem de kendi çatıları.

Yürüyerek gitmiştik işe. Khaçik yol boyunca bunları anlatmış, bir de herkesin içinde kendisine gerçek ismiyle seslenmememi tembihlemişti.

"Aman ha Ferman. Göreyim seni. Beni utandırma."

Khaçik inşaatta kalfayım demişti ama belli ki yaptığı iş amelelikten çok öte; muhasebecinin yanında çalışan kardeşi Hayg gibi o da kravatsız çıkmıyor evden. Zaten Uşak'tan İstanbul'a elinde zanaatıyla gelmiş. Sürgündeyken tarımdan ziyade inşaat işlerinde çalışa çalışa, daha oradayken amelelikten kalfalığa terfi etmiş. İstanbul'a gelir gelmez de Ermeni Katoliklerin zenginlerinden Nubar adında bir mühendisle tanışmış. Adam inşaat işi yapıyor. Sağ olsun bunlara el atmış, Khaçik'e ufak tefek işler vermeye başlamış. Bizim amcaoğlu da becerikli, tuttuğunu koparan; çok geçmeden adını duyurmuş, Khaçik kalfayı bilmeyen kalmamış.

Bense haliyle amele olarak başladım işe. Zerre şikâyetim yoktu; kulağımda Khaçik'in anlattıkları, canla başla çalışıyordum, lakin yevmiye verdikleri yok. Bir gün, iki gün, üç gün... Amcaoğlu de bir şey demiyor. Bekliyorum, acaba burada işler başka türlü mü yürüyor, anlamaya çalışıyorum. Sormaya da çekiniyorum...

Baktım bizimle çalışan amelelerden biri bazı gün geliyor, bazı gün ortada yok. Anladım, başka işe gidiyor. Bir sabah çevirdim bunu, sordum:

"Sen başka işi nereden buluyorsun?"

"Galatasaray Lisesi'nin yanında amele pazarı var sabahları. Gel oraya istiyorsan."

"Alırlar mı ki beni?"

"Ben ne bileyim kardeşim, belki alırlar, belki almazlar."

"Galatasaray Lisesi nerede?"

"Beyoğlu'nda işte," dedi. Bilmiyorum ki Beyoğlu nere. Birkaç gün daha Khaçik'le gidip geldim, hissettirmeden öğrendim adamın söylediği yeri. Çalıştığımız inşaatın

yakınındaymış. Ayıp ederim korkusuyla açıkça soramadım tabii; "Başka işe gidiyorum," mu diyeyim adama? Şans bu ya, birkaç gün sonra Khaçik "Bugün iş yokmuş, yalnız gideceğim ben," dedi. Onlar çıkınca ben de peşi sıra fırladım evden. Tarif ettikleri yeri buldum; Galatasaray Lisesi'nin önü.

Bir de ne göreyim! Onlarca amele orada toplanmış! Araba ustaları, kalfalar, boyacılar, artık kime adam lazımsa hepsi orada. Alıp alıp götürüyorlar. "Tamam!" dedim "Yerimi buldum şükür."

Baktım adamın biri dokuz on kişiyi ceketlerinden çekip çekip sağına aldı. Hemen atıldım:

"Abi, geleyim, ben de geleyim."

Adam şöyle bir baktı yüzünü buruşturarak:

"Yok, sen ufaksın."

Hakikaten de ufak tefeğim; yanık, siyah, 1.60 boyunda biriyim işte. Alır mı beni! Seçtikleri hep babayiğitler. Lakin bana da iş lazım. Üstelik cebimde kuruş para yok.

Bir gün, iki gün, beş gün, her sabah bir umut gittim. Kimse beni işe almıyor. Boynumu kırıp dönüyorum mecbur eve. Sonunda bir sabah kesin kararımı verdim; ne pahasına olursa olsun seçtirecektim kendimi. İri yarı bir adam vardı, gözleri fıldır fıldır. Her gün hayvan sayar gibi adamları sayıp götürüyor. Onu kestirmiştim gözüme. Baktım geliyor, hemen yanaştım yanına.

"Beni de al!"

"Dur bakayım!" demeye kalmadı, adam başladı yine "Sen gel, sen gel..." Bana hiç baktığı yok. Ben de sanki beni de ayırmış gibi, seçtiği adamların içine katılıverdim. Adam şöyle bir baktı suratıma, sonra ne hikmetse bir şey demedi, aldı götürdü beni de.

Lise'nin arkasında bir çeşme vardır, Hamidiye Çeşmesi. Onun devamındaki sokaklardan birine gittik yürüyerek. Betonu dökülmüş bir inşaatın karşısında durduk. Katları çıkmışlar bile.

O iri yarı dediğim adam hepimizi itiştirdi koyun gibi; kimi kum taşıyor, kiminin elinde kürek, bana da merdiven taşlarını işaret etti, "Sen de bunları taşıyacaksın!"

İnşaatlarda merdiven taşlarını tek tek yerleştiriyorlardı o zaman. Sonradan kalıpla dökmeye başladılar. Merdivenci gelir, katın hesabını yapar, taşın yüksekliğini ona göre ayarlar, otuzsa otuz, yirmiyse yirmi...

O gün akşama kadar taş taşıdım. Ertesi gün de... Sırtım yara bere içinde kalmıştı. Ama en azından elime bir para geçiyordu. Yevmiyem iki buçuk lira. On beş kuruşuyla yarım ekmek alıyorum; kocaman yuvarlak somunlardı, iki kişi gidiyorduk, yarısı tekimize yetiyordu. Yirmi beş kuruşa da zeytin. Bir kenarda kırık tahta parçalarıyla ateş yakıp ısınıyor, bir yandan da yemeğimizi yiyorduk. Demek ki kırk kuruş öğle yemeğine gitse... Zaten yürüyerek gidip geliyorum; kalanı kazancım oluyor.

Nefes almadan çalışıyordum, tek ki kovulmayayım. Gerçi Kurtalan'dayken taş ocağında amelelik yapmıştım, biraz tecrübem vardı. Ama güçsüz, zayıf bir çocuktum. Güçsüzlüğümü belli etmemek için iki kat çalışmam icap ediyordu. Bir gün bu gayretim amelelerden birinin dikkatini çekmiş olacak "Bu gâvurlara ne diye bu kadar çok çalışıyorsun?" diye sordu.

Şaştım kaldım. Ben bu gâvur meselesinden kaçtım diye sevinirken, gene geldi buldu beni! Ben ekmeğimin derdindeyim be adam, diyecektim ki tam, adam kendi kendine cevap verdi kafamdaki soruya:

"Bakma sen adlarının Hasan, İbrahim olduğuna. Ermeni bunlar, Tuncelili."

Meğer bunları Dersim'den Anadolu'ya sürmüşler. Af çıkınca da memlekete dönmek yerine İstanbul'a gelmişler. Kimi duvarcı, kimi sıvacı... Ama isimleri hep Hasan, Hüseyin, Varol... Nüfusları da Türk'müş. Kimi dönmüş İstanbul'a gelince; vaftiz olanlar, kilise nikâhı kıydıranlar... Kimi de dönmemiş, Müslüman kalmış. Sonradan öğrendiğime göre bizim Khaçiklerin de epey yardımı olmuş yeni gelen Dersimlilere. Kendileri gibi Uşak'a sürgün edilen Dersimlilerin çoğu anasız babasız çocuklar, gençlermiş. Biraz konu komşu, biraz da aralarında yaşça büyük olanlar sahip çıkmış bunlara. Af zamanı gelince de Sarkis enişte kendi peşi sıra getirmiş gücü yettiğini. Bir müddet evini açmış, sonra çoğunu Kadırga'ya yerleştirmiş.

Öğle paydosunda ustaya yanaşmaya karar verdim. Yine ateş yakmış, yemek yiyorduk.

"Usta, bu Erzurumlu Ali sana gâvur diyor."

Adamın yüzü değişti birden. Gençten, iri yarı da bir adam. "Allahım," dedim içimden, "acaba kötü mü ettik?"

Adam "Kim demiş, nasıl demiş," demeye kalmadan, hemen araya girdim, "Ben de gâvurum da, ondan sorayım dedim usta!"

Bu arada ötekiler duymasın diye göz ucuyla sağa sola bakıyorum. Boşu boşuna adımız mı çıksın?

"Vay oğlum, demek sen de gâvursun! Madem öyle niye demedin daha evvel?"

"Ben ne bileyim abi? Daha bugün öğrendim."

İbrahim'miş adı. Hiç tereddüt etmeden:

"Geç şuraya, bana oradan tuğla ver, harç ver," dedi.

İçimi bir sevinç kaplamıştı. Anladım ne dediğini. Duvar ördürecekler bana!

Usta iskelenin üzerinde. İskele dediğim iki büyük su bidonuna yerleştirilmiş kalastan ibaret. Ameleler sırtlarında tuğla getirip yere boşaltıyor, ben de yerden alıp kalasın üzerine koyuyorum, eksildikçe ustanın teknesine harç ilave ediyorum. Rahat bir iş.

"Ulan," dedim "görüyor musun! İstanbul'a geldik, gâvurluğumuz işe yaradı."

Artık bana ne taş taşıttılar, ne tuğla. Paydos olmadan duvarın iki tarafına iki üç sıra taş koyduruyorlardı. Ortası boş. İpi gerdirip, "Ferman, ör bakalım şu duvarı," diye seslenirlerdi.

Onlar yemeğini bitirene kadar ben o arayı doldurmaya uğraşırdım. Eğri de olurdu mutlaka. Ya oturdukları yerden "Biraz o tarafa çek. Hah! Şimdi bu tarafa!" diye talimatlar verirlerdi, ya da kalkıp düzeltirlerdi. Bana ustalığı öğretmek dertleri...

Gel zaman git zaman, duvarcılık işini öğrendim. Khaçik'in yanına da gidiyordum, ama daha az, diyelim ayın on günü onun yanına, kalan günler Tuncelililerin yanına. Bir yandan da samimileştim bizim ustalarla. Paydos vakti eve gitmeden uğradıkları bir kahve vardı. Tarlabaşı karakoluyla Balık Pazarı arasında, İnşaatçı Ohannes'in kahvesi, Sivaslı. Ameleler gitmez oraya. Ustalar, kalfalar gider. Zaten o vakitlerde nasıl ki İstanbullu ameleler hep Erzurum, Gümüşhaneliyse, sıvacı, duvarcı ustaları da Ermeni'ydi. Rumlar ise çinko, çatı, çerçeve işleri yapardı. Akşamları eve gitmeden tavla yahut kâğıt oynamaya buraya gelirdi hepsi. Amelelerin buluşma yeri Galatasaray

Lisesi önüyse, ustalarınki de İnşaatçı Ohannes'in kahvesi. Ben de onlarla girer çıkar oldum zamanla. Bazı ufak işlere beni de götürürlerdi kimi zaman.

Her şey iyiydi hoştu. Ta ki o uğursuz güne kadar...



Arkasına "Sevgili babacığım, sizlere bu hayalim bir hatıra olsun" diye yazıp Kurtalan'a gönderdiğim ilk İstanbul fotoğrafım. Solumda, ziyaretime gelen Ayınkasırlı İbrahim enişteninoğlu Latif. Eminönü, Yeni Camii önü, 1955.

6 Eylül gecesi Khaçiklerin inşaatında beton dökmüştük. Dize kadar harç olmuşuz. Henüz makinelerle karılmıyor; kürekle, kol kuvvetiyle yapılıyordu bu iş. Betonu ta yedinci kata tenekeyle, sırtta getiriyorlar, biz de döküyoruz.

İşimiz geç saatte bitti. Ben mastar çekmekten yorgun düşmüş, önce kahveye uğradım her zamanki gibi, sonra eve geldim. İçeriye girdiğime beş on dakika olmuştu ki, sokaktan bir patırtı duydum:

"Vurun, kırın!"

Dışarı fırladım ne olduğunu anlamak için. Yirmi otuz kişilik bir grup, ellerinde bayraklar, bağıra çağıra yürüyor. İlkin ne söylediklerini anlamadım. Evvelce gördüğüm bir şey değildi bu sahne; insanlar böyle toplansın, galeyana gelmiş, haykırsın... "Kahpe" mi diyorlardı? Evet, hep bir ağızdan "Kahpe Yunan!" diye bağırıyorlardı.

Bir gazete vardı, Ekspres, bir sabah bir de öğleden sonra çıkardı, günde iki kere. Yalnız bakkallarda büfelerde değil, elden de satılırdı. Gazeteyi satan kişinin boynunda bir kayış olur, yanında sert bir mukavva, naylon gibi asılı durur, gazeteleri işte bu kesenin içine doldurur, 100-150, artık kaç tane sığarsa. Bağıra bağıra sokakları arşınlardı bunlar. Gazeteyi almasan da o günün havadislerini onlar zaten söylerlerdi sana, ne olmuş, kim gelmiş. O gün "Yunanistan'da Atatürk'ün evi bombalanmış. Kahpe Yunanlılar Atatürk'ün evini bombalamış!" diye bağırıyorlardı. Sokaklar bu haberle kaynıyordu. O arada bizim amca çocuklarının üçü de geldi işten, evin kapısının önünde birleştik. Lakin eşikten adım atmamızla amcamı karşımızda bulduk:

"Çocuklar, çıkın gidin buradan. En iyisi, kaybolun bunların içinde. Eve gelirlerse sizi öldürürler."

Khaçik bir an itiraz edecek olduysa da, sokaktan gelen cam kırma sesleri, bağırış çağırışlar ve birbirlerine sokulmuş kız kardeşlerinin dokunsan ağlayacak halleri karşısında çaresiz kaldı. Koşar adım sokağa fırladık; yan evden iki Rum kardeş de katıldı bize. Khaçik sıkı sıkı tembih etti bunlara, "Aman ha, ağzınızı açmayın!" Ne kadar uğraşsalar da konuşmalarından kendilerini belli ediyorlardı.

Kalabalığa daldık.

Rum kardeşlerden biri Tarlabaşı'nda buzdolabı satıyordu. O vakitler buzdolabı satan çok az; insanlar tel eleklerden yapılmış dolaplara koyarlardı yiyeceklerini. Buzdolabı yeni yeni, ancak çok lüks yaşayanların evinde bulunurdu. İstanbul bir milyonsa belki birkaç yüz kişide ancak...

"Benim dükkâna doğru gidelim!"

Taksim'deymiş yeri. Gittik ki buzdolapların hepsi ortalığa saçılmış. Aynı sokakta araba satışı yapan yerler de var. Zaten tamamı Taksim'de, başka hiçbir yerde yok ne oto parçası, ne araba... Amerikan arabalarıydı, Fordlar, Desotolar, kaba kaba arabalar. Bunların hepsi sokağa dökülmüş, yanıyor.

"Bugün mala yarın cana!" diye bağırıyorlar. "Bugün mala, yarın cana!"

Renk vermemeye çalışıyoruz. Arada bir kalabalığın dediklerini tekrarlıyor, bir yandan da sağa sola bakıyoruz çılgın gibi. Derken üç dört kişi çevirdi bizi, "Hayırdır birader, siz niye bakınıyorsunuz öyle boş boş? Elinizde sopa da yok..." Adamlar elinde sopası olmayanı dövüyorlar, işin kaçarı yok. Khaçik bir şeyler dedi ama duy-

madım ben, adamların bir yerleri işaret ettiğini gördüm sadece. Bizimki koşar adım gidip birkaç demir parçasıyla geri döndü. Her taraf kırık dökük zaten, elini atsan cam pencere indirecek bir şey bulursun.

Biz sekiz kişiyiz. Rumlar tam ortamızda, Beyoğlu'na doğru yürüyoruz. Bir sokağı dönüp caddeye çıktık.

Yerler kumaşla kaplanmıştı. Parçalanmış İngiliz kumaşları. Zaten o dönem yerli kumaş yoktu mağazalarda. Arabaların arka tamponlarına düğümlüyorlar; birisi sağa öteki sola sürüyor; yirmi otuz top kumaşın 100 metresi birden bir defada yırtılıyor.

Kuyumcu dükkânları darmadağın olmuş. Muhallebicilerin çerçeveleri paramparça...

Rus Konsolosluğu'na yürüyelim dedik.

İyi biliyorum orayı, bir ara her gün önünden geçiyordum. Khaçik Kapalı Çarşı'da bir inşaat almıştı; ben de orada çalışıyordum. Her gün Çarşı'yla ev arasını yürüyordum. Gerçi tramvay da vardı; birinci sınıf 7,5, ikinci sınıf 5 kuruş; birinci sınıfın kapısı kapanıyor, ikinci sınıfınki hep açık. Yolda giderken atlıyor, iniyorsun. Bense akşam beşte paydos eder, Kapalıçarşı'dan Yenişehir'e, etrafa bakınarak yürümeyi yeğlerdim. Rus Konsolosluğu yolumun üstüydü. Lakin bizim amca çocukları sıkı sıkı tembihlemişlerdi, "Aman ha, dönüp bakayım deme oraya," diye.

Komünistlik şöyle kötü, komünistler böyle gaddar...

Konsolosluğun karşısında dürbünler, türlü çeşitli makineler olduğunu, binaya dönüp bakanları tespit ettiklerini bile söylemişlerdi. Ben de her akşam yürüye yürüye Rus Konsolosluğu'nun önünden geçiyorum ama sözde karşıda bir şey görmüşüm gibi ters yöne bakarak ilerli-

yordum. Korkudan kafamı çeviremiyordum. Yolumu da değiştirmiyordum ama. Kim bilir, belki kaybolur, evi bulamam diye.

Taksim'e çıktığımız zaman ilk gördüğümüz, yanar vaziyetteki Rum kilisesi oldu. Atatürk heykeline sırtını verip Beyoğlu'na doğru baktın mı karşına düşer, en uçta. Esayan Ermeni Okulu'nun yanı, kapıları zaten karşılıklı. Bitişiğinde de Zapyon Rum Okulu var. Koca kilise cayır cayır yanıyor, alevler içinde. Etraf duman.

Yerler cam kırıkları, taşlar ve parçalanmış eşyalarla dolu. Bir kısmı da alıp alıp gidiyor dükkânlardan saçılanları.

Bazı bazı kadın çığlıkları geliyordu kulaklarımıza.

Seferberlik değil de ölüm kalım havası sarmış ortalığı. Kimi kırıyor, kimi çalıyor, kimi dövüyor. Kiminin bir tarafı kanamış. Çoğu 18-20 yaşlarında delikanlılar... İlla da ellerinde bir bayrak, olmadı Atatürk'ün resmi. Her şeyi gördük.

O telaşta nereden elimize geçtiyse bir bayrak da biz bulduk. Yürüye yürüye sonunda vardık Rus Konsolosluğu'nun önüne. Askerler omuz omuza dizilmiş, kimseyi yanaştırmıyor, kuş uçurmuyorlar. Hiçbir zarar yok. Etrafındaki bazı yerler de kurtulmuş.

Nice sonra bir arkadaşımdan öğrendim. Davutpaşa'da askermiş, o gün bunları sivil giydirip topluca Taksim'e götürmüşler. Davutpaşa Kışlası Sağmalcılar Cezaevi'nin arka kısmında, Selimiye'den sonra en büyük askeriye.

Millet "Bugün mala, yarın cana!" diye bağırdıkça benim içimi bir sıkıntı kaplıyor. Kurtalan'daki ailemi düşünüyorum. Öldüler mi, kaldılar mı? İstanbul'da hal böyleyse orada kim bilir nasıldır?

Meğer mışıl mışıl uyuyorlarmış. Hatta olan biteni birkaç gün sonra kazaya inince öğrenmişler.

Saat ona geliyordu, birden her taraf asker doldu. Kalabalığı dağıtmaya, insanları o kırılıp dökülen yerlerden uzaklaştırmaya başladılar. Bir kısmını da yakalayıp götürdüler.

Bizi de alırlar korkusuyla arka sokaklara doğru yürümeye başladık. Galatasaray'daki İngiliz Konsolosluğu'nun aşağısında bir elektrik santrali vadı, tam merkezde, yolun ortasında; oraya doğru ineceğiz ki askerlere gözükmeyelim. Elimizde sopalar, bir de bayrağımız. Baktık yolun karşısından adamın biri geliyor, üzerindeki deri ceket kabarmış, balon gibi şişmiş. Hayg çok uyanıktı, anladı hemen ne olduğunu:

"Bu bir şey çalmış, ceketinde saklıyor!"

Meğer bir saatçi dükkânının çerçevelerini indirmişler. Bu da ceketi giymiş, saatleri de içine doldurmuş. O zamanlar da saat dediğin zengin işi. Bizim amca çocukları harıl harıl çalışıyor ama bir tanesinin kolunda saat yok.

"Ulan, sen gâvurun malını mı götürüyorsun!" diye çullandı Hayg adamın üzerine. Yere yatırdık, çevirdik ceketi, hakikaten tıka basa doldurmuş saatleri. Hınçla çıkarıp yere attık hepsini, elimizdeki sopalarla tak tak tak kırıyoruz! Üstüne adamı da dövdük bir güzel. Üzerindeki ceketi alıp paramparça ettik. Herif yerde iki büklüm halde kalakaldı.

Daldık gene arka sokaklara. Baktık tek tük kişiler el çabukluğuyla dükkân tabelalarını değiştiriyor. Tabelaların üzerine isim yazmaya mecburdun; Yorgo'ysa Yorgo yazacaksın, Artin'se Artin, Hasan'sa Hasan. Böylece önden gidenler Artin'in tabelasını Hasan'a, Hasan'ınkini

Artin'e koyuyor; arkadan kırarak gelen grup da "Bu Artin'in dükkânı," diyor, bir dakikada aşağıya indiriyor camı çerçeveyi. Askerlerin Beyoğlu'ndan kovaladığı adamlar böyle böyle ne bakkal bırakıyorlar ara sokaklarda, ne kasap, ne manav...

O sıra baktık üzerinde Yorgo yazan bir tabelanın yan tarafında Hasan yazılı bir başkası. Tahta da zaten tek bir çiviyle duruyor. Sokakta bizden başkası yok, fırsat bu fırsat, tuttuk Hasan'ı Yorgo'ya, Yorgo'yu Hasan'a koyduk. Köşeye vardığımızda sokağa sekiz on kişilik bir grup daldı. Yorgo tabelası astığımız yer marangozhaneymiş meğer. Koca koca makineleri yerlere serip parçaladılar. Gitti Hasan'ın makineleri!

Bizim sokağa yöneldik sonra. Merak ediyoruz ne de olsa... Evin önünden geçtik, baktık her şey yerli yerinde, ters bir durum yok, içeri girmedik. Dedik daha erken, ne olacağı belli olmaz, biraz daha uzaklaşalım. Dolapdere'ye doğru indik. Ara sokaklardan bir alev yükseliyor ki, ne yükseliş! Apik İşkembecisi'nin hemen yanı başındaki kilise yanıyordu. Yine Rum kilisesi. İtfaiye de yok ki söndürsün.

Biraz daha avare dolandık, artık gece yarısı mı oldu ne... Yorulmuşuz. Sırf yürümekten değil elbet; diken üstünde dolanmaktan başımız dönmüş.

Üç katlıydı bizim ev. İlk geldiğimde kaldığımız o eski evi yıkıp yerine bunu yapmıştık. Khaçik bir yerlerden tuğla, çimento buldukça bir duvar örmüş, kaba işi bitene kadar da bahçedeki ufak barakada idare etmiştik. Gerçi benim yerim inşaattı; hem hava da güzel, içeri attın mı divanı püfür püfür yatarsın...

Birinci katın betonunu döküp içeri gireli daha birkaç

hafta olmamıştı. Lakin üst katlara daha sıra gelmemiş, tuğlaların bir kısmı ikinci katta, bir kısmı da en üstte yığılı kalmıştı. Gittik ki, Sarkis enişte çıkmış inşaatın tepesine, tuğlaları ta en uca taşımış, eve girmeye çalışan olursa yukarıdan başlarına fırlatacakmış, hesabını öyle yapmış.

Sabah etraf sakinleşmişti. Fakat ben o gece vermiştim kararımı.

Vakit kaybetmeden Kurtalan'a gidecektim...

Âdettendir, İstanbul'a her gelen, Anadolu'ya evine giderken bir şeyler götürür yanında. Ben de, biraz Khaçik'in yanı, biraz öteki inşaatlar derken birkaç kuruş toparlayabilmiştim; biriktirdiklerimle kalktım gittim Kapalı Çarşı'ya.

Nicedir kararımı vermiştim zaten, anama en güzelinden bir pazen elbise alacaktım. Kendimi bildim bileli kadının üzerinde hep aynı kıyafet; kışın altına kalın giyer, yaz geldi mi daha ince bir şey geçirir, o kadar. Bir gün olsun hayıflanmış değildir bu işe fakat adım gibi biliyorum, görünce çok sevinecek!

Sağ olsun Khaçik beni tam aradığım yere göndermiş. "Örücüler Kapısı'na git, orası olduğu gibi Anadolu giyimidir," demişti. Hakikaten de öyle. Dükkânların önüne taşmış renk renk, türlü çiçeklerle bezenmiş kumaşlardan birini seçtim. Bilhassa gül desenliler çok meşhurdu. Çiçeği ne kadar büyük olursa o kadar makbul diye biliyordum. Büyük güllülerden çivit mavisi bir kumaş beğendim.

Kardeşlerime de birkaç şey aldım, kızlara elbiselik, cizlavit lastik ayakkabılar, bir de evin ihtiyaçlarından birkaç parça... O yaşıma kadar evden bu kadar uzun süre uzak kalmışlığım yoktu. Burnumda tütüyorlardı. En çok da haber alamamak canımı sıkıyordu. Telefon yok. Mektup yazıyorsun, cevap bir ay sonra geliyor... Bir an evvel gitme isteğim bundandı. Hem hasret gidereyim hem de babamı sıkıştırıyorlar mı, neler oluyor, bir bakayım istiyorum. Bize diş bileyenler dişli mi dişli; üstelik araya husumet girdi mi bir defa, geri dönüşü de olmuyor, biliyorum. O yüzden niyetim bir aydan önce İstanbul'a dönmemek.

Tahtakale'de yürürken gözüme bir sandık ilişti. Köyde her evin bir sandığı olurdu; sabun, iğne, çamaşır, kıymetlide ne varsa onun içine konurdu. Bir yerde dolap niyetine iş görüyor. Bizde yoktu. İkinci bir çamaşırımız, çarşafımız varsa hep ortadaydı. Anam fazla olan her şeyi bohçalayıp bir kenara kaldırıyordu; yer bulamadıkları da ortada sürünürdü haliyle.

Pek beğendim o sandığı; ön tarafında tenekeden süsleri bile var. Aldığım kumaşları, hediyeleri de içine koyarım. Anamın sevincini düşündükçe içim içime daha bir sığmaz oldu.

Kimse geleceğimi bilmiyordu. Kurtalan'da trenden indim, sandığı sırtıma vurup, bir sene öncesine kadar günde bir defa geçmeden etmediğim yoldan eve yürüdüm. Kapıdan içeri girdiğimde nasıl şaşkın baktıklarını, nasıl havalara uçtuklarını anlatmaya kelimeler yetmez.

Biraz nefeslenince ilk iş sandığı açtım. Gururlu bir edayla aldıklarımı tek tek havaya kaldırıp "Bu kız kardeşlerimin, bu kardeşimin, bu babamın," diye gösteriyorum. En son "Bu da senin ana; daha büyük çiçekli bir desen bulamadım, yoksa alacaktım," dedim.

Güldü.

"Yok oğlum, büyükleri değil, gülün ufağı kıymetlidir," dedi.

Meğer kadıncağızın istediği ufak güllermiş, ben gitmişim en büyüğünü almışım. Kırk yılın başında bir elbiselik alıyorum anama, o da sevdiği gibi olmadı. Gerçi çiçeği büyük diye giymemezlik yapmadı ama...

Bir aya yakın kaldım. On beş gün sonra biriktirdiğim para da bitti. İş yok, ziraat yok. İstanbul'daki ilk günlerime benzer bir sıkıntı kapladı içimi. Koca bir şehirden

gelmiştim. Tramvaylardan, vapurlardan, otobüslerden, kalabalıklardan geçip ışığı odundan, küçücük bir köy evine inmiştim şimdi.

Anam sıkıntımı anlamış olacak, çıkartıp on beş lira verdi. İstemiyorum, param var dediysem de diretti, geri almadı. Vaktiyle sattığım yumurtalardan, sütlerden köşeye ayırdığı paraymış.

O bir ayda sordum soruşturdum, Malê Faro'lar bizimkilerin üstüne çok gitmemiş.

"Oğlum, zaten gün içerisinde köyden çıkmıyoruz, akşam da erken eve giriyoruz," dedi babam.

Ben yokken merkeplerden birini satmış. İnekleri azaltmış, sadece kendilerine yetecek birkaç tanesini bırakmış. Her şeyi bitirmiş gibi bir hali vardı. İki sene öncesine kadar köyün tepesinden şöyle bir baksan ötekilerden farklı gözüken, "Şu muhakkak Xazo'nunki," diyeceğin o güzelim tarlamız benden sonra hiç sürülmemiş, kupkuru kalmıştı. Hatta birkaç kişiye "Alın, çalıştırın toprağı, birkaç teneke buğday da bana verin," demiş babam. İcar deniyor buna; yanaşan olmamış. Kendi tarlalarını ekiyorlar mı ki bizimkine sıra gelsin?

Bu hal sıkıntımı daha da artırıyordu.

Cumhuriyet Bayramı günü Kurtalan'a indim. Ufak bir askeri birlik geçit yaptı; toplasan otuz askerlik iki cemse ancak var. Tören bitince istasyona gidip elimdeki son parayla İstanbul'a kalkacak ilk tren için biletimi aldım.

31 lira...

"Ferman git, iki ekmek al gel."

Evdeysem, Eğso *mama* alışverişe beni yollardı. Artık tüm sokakları avucumun içi gibi biliyordum. Eski sıkıntılarım kalmamıştı. Yalnız, geldiğimden beri, yani üç gündür işim olmadığından sıkılıyordum. Dahası, cebimdeki bütün parayı yola harcamıştım.

Ekmeğin parasını verecek diye bekledim, oyalandım azıcık, vermedi. Kapıdan dışarı çıkmaya mecbur kaldım.

Bakkalı tanıyordum, Laz bir adam. Selam verdim, durakladım biraz, önce evi tarif edeyim dedim. Elimle işaret edip:

"Ben sokağın başındaki şu üç katlı yeşil binadan geliyorum," dedim.

Adam ne yapayım dercesine yüzüme bakınca, iki ekmek istediğimi ama yanımda para olmadığını söylemek zorunda kaldım.

Adam ne dese beğenirsin:

"Ben seni tanımıyorum! O evden geldiğini nereden bileyim? Ne diye ekmek vereceğim sana?"

"Yok, ben o eve misafir geldim," dedimse de dinletemedim.

Bir telaş kapladı beni. Elim boş mu gideyim eve? Cüzdanımı çıkardım cebimden, içinin boş olduğunu bile bile, araladım baktım. Hani gözümden kaçan bir para, mucize kabilinden birkaç kuruş bulurum umuduyla. Yok! Sonra bir anda müthiş bir fikir geldi aklıma; bir ferahlık hissettim. Tabii ya! Suriye cüzdanımın içi boş, ama kendisi ne güne duruyor! Nereden baksan iki buçuk lira eder! Eder, eder...

"Şu iki buçuk liralık cüzdanımı bırakayım, bana iki

tane ekmek ver, birkaç gün sonra paranı getirir, cüzdanımı geri alırım," dedim.

Adam başladı gülmeye.

"Senin cüzdan yarım ekmek etmez."

Baktım adamı ikna etmenin yolu yok, acaba cüzdanı bir yere satabilir miyim diye geçirdim aklımdan, nereyi bulayım? On-on beş dakika sokakta bir aşağı bir yukarı dolandım. Er geç eve döneceğim, kaçış yok. Döndüm de sonunda, utana sıkıla.

"*Mama*, bakkalda ekmek yoktu."

Bir sessizlik oldu.

"Nasıl olur? Bakkalda ekmek olmaz mı hiç?"

"Sordum, yoktu."

Sesimin kısıklığından mı, yüzümün yanmasından mı, artık nereden anladıysa, elime birkaç kuruş tutuşturup "Başka bakkala git o zaman," dedi.

Ona söylemedim. Ama aynı bakkala gittim.

Şükür bu işsizlik uzun sürmedi. Yine başladım çalışmaya. Fakat bu sefer daha çok Khaçik'le; işleri yoğundu, belki 16-17 inşaat aldı o sene.

Bir tanesi de Yeşilköy'deydi. Tam da Sirkeci hattına ilk kez cereyanlı tren koydukları sene; daha öncesi kömürlü kara tren. Sirkeci'den biniyoruz, Yeşilköy'de iniyoruz. İstanbul Caddesi'ndeki eski sinemanın yanında bir arsa var; oraya ev yapıyoruz. Evler hep iki katlıydı. Bilhassa sahildeki binalar için daha fazlasına müsaade etmiyorlarmış. Bizim binanın sahibi de Istepan adında Ermeni bir terzi; dükkânı Galatasaray'da, Hamidiye Çeşmesi'nin yan tarafında, amele pazarının orada. Adam hazirana yetiştirmek istiyor evini, yazlık olarak kiraya

verecekmiş. Her şey iyi hoş, yalnız bir mesele var. İkinci katı çekme kat yapıyor; kaçak yani.

Bir sabah çalışıyoruz, baktık aşağıda bir polis, elinde çantası, binayı yokluyor. İnşaatçıların muhatabı belediye değildi henüz, polisti. Dolayısıyla kaçak inşaatları onlar kovalıyordu. Hatta karakollarda inşaatları takip eden ayrı bir bölüm vardı.

Adamın geldiğini gördük ya, kaçacağız, ama nereye? Merdivenden insek karşısına çıkarız, etrafta atlayacak çatı da yok. Gözüme inşaat bidonları ilişti. Kalasları onun üstüne koyuyorduk; duvar yükselince de tuğlaları oradan alıp örüyorduk. Hemen bir tanesini çevirip içine girdim. Diğer iki kişiyi yakaladılar.

Konuşulanları duyuyorum:

"Yukarda üç kişi gördüm, o nerede?"

"Abi, vallahi biz iki kişiydik!"

İkiydik üçtük derken bunları aldı karakola götürdü. Sesler kesilir kesilmez çıktım. Birkaç saat kalmışlar orada; patronla Khaçik çıkarttı bunları. Elbet onların suçu değil, sorumluluk inşaatı yaptıranın ama...

O iş de öyle yarım kalmış oldu. Oysa pek seviyordum Yeşilköy'ü. İstanbul'un gümbürtüsünden uzak, sakin bir yerdi. Akşamları dönerken trene biniyoruz ya, en fazla kalabalığı o zaman görürdük, istasyonda. Tren öyle sık sık da gelmez zaten; bilemedin yarım saatte bir, saatte bir. Semtin çocukları peronda birikir, babalarını beklerlerdi. Herkes birbirini tanırdı. Misal, Mahmutpaşa'da çalışıp, Yeşilköy'de oturan biri geç kalacaksa, arkadaşına "Çocukları görürsen ben şu trenle geleceğim," diyerek evine haber gönderirdi. O zaman otomobili olan parmakla gösterilirdi İstanbul'da. Yeşilköy'de ekseri bisiklet gö-

rürdün. Bir evde beş nüfus varsa, bazen beşinin de bisikleti olurdu. Hele akşamları! Garın önü bisikletten geçilmez.

Ama ben en çok faytonunu sevdim oranın. Bizim Anadolu'da gördüklerimize hiç benzemiyordu; buradakiler İstanbullu, pek süslü, havalıydı. Zaten fayton dediğin öyle herkese kısmet olmazdı, ancak zenginlere.

Eh bizim de zengin olmamıza fazla kalmamıştı! Ustalığı kaptım; tek başıma duvar örmeyi, kalıp yapmayı, beton dökmeyi, çatı dizmeyi, yani gerekirse, yanımda ustalar olmadan bütün bu işleri halletmeyi öğrendim. İstanbul'u da az çok kavradım sayılır. Bir de para biriktirmeyi becerebilsem...

Bir akşam eve gittiğimde Khaçik yoklama kâğıdımın geldiğini söyledi. Kurtalan'a yollanmış, babam da onların evine göndermiş. Vakit kaybetmeden Eyüp'ün karşısındaki askerlik şubesinde muayene oldum. Önce Kurtalan'a geçecek, anamla babamdan hatır alıp askere gidecektim. Amcaoğlu birkaç kuruş verdi elime, "Bizde 1.000 lira alacağın var," dedi. Daha ziyade onlara çalışmış, hatta bir ara kendi evlerinin inşaatını bile yapmıştım.

Ne var ki o 1.000 lirayı hiç göremedim. Göremediğim gibi sonradan sıkıntısını da yaşadım. En başta, parayı almadığıma inanmayıp beni yalancılıkla suçlayan babamla!

Gittim Kurtalan'a; birkaç gün kalıp yola çıkma derdindeyim.

Babam demez mi: "Seni evlendireceğiz!"

Meğer bizimkiler ben daha İstanbul'dayken her şeyi düşünmüşler. Ana tarafından amcaoğlu Kirkor, o zaman Diyarbakır'dalar, tutturmuş "Bir baldızım var burada, illa

Ferman'a alalım, sizin gelininiz olsun," diye, bizimkileri ikna etmiş. Sasonlu bir aileymiş onlar da; sürgün zamanı Muş'ta bir köye sığınmışlar, akrabalarının yanına, af çıkınca da çoklarının yaptığı gibi Diyarbakır'a gelmişler. Babamın da pek bir aklına yatmış bu fikir...

"Baba, sen ne diyorsun? Ben askere gidiyorum, nasıl evleneyim? Bu adamların arasına karımı nasıl bırakıp gideyim. Aznif'i zor kurtardık!"

Etme tutma dediysem de Kerho inadı, dediğim dedik.

Anama sığınıyorum, babamı vazgeçirsin diye; ona da dinletemiyorum, ikisi bir ağız birliği etmişler sanki. En sonunda bir orta yol bulduk:

"Peki oğlum, o zaman nişanlan öyle git," dedi babam.

Çaresiz kabul ettim.

Önce babam gitti Diyarbakır'a, müstakbel gelinini görmeye; dönüşte de elinde bir vesikalık... Belli ki memnun kalmış ziyaretten. Dört kardeşin en büyüğüymüş gelin; hepsi bir, Kent şekerlerinin Diyarbakır'daki yerinde çalışıyorlarmış. Lokum, şekerleme yapıyorlarmış.

Güzel de kızdı hani...

Babam döndükten sonra Diyarbakır'a gitme sırası bana geldi. Malum, nişan yapılacak ya... Gerçi nişan dediğim de ne! Bir yüzük ona takılacak, bir yüzük de bana. Yoksa ne bir elbise alınmış, ne bir hazırlık yapılmış.

Yalnızdım ama bizim Sasonlulardan epey adam vardı Diyarbakır'da. Feride kaçırıldıktan sonra oraya yerleşen Latifler, isyanda aldığı hapis cezası yeni biten Vartan, Muşeğ Dayı... Hiçbiri Diyarbakırlı değilse de af çıkınca, nerede akraba varsa, Ermeni çoksa, oraya gitmek istiyor geri dönenler. İsyandan sonra Afyon'a sürülen Muşeğ Dayı da bu yüzden Diyarbakır'a gelmiş mesela; gelir gel-

mez de on iki senedir haber alamadığı karısının Bimer'de olduğunu öğrenmiş. Aslında adam karısını dağda öldü biliyor, kadın da kocasını. Muşeğ Dayı gidiyor Bimer'e, onca yıl görmediği karısına çeşme başında rastlıyor. Tanıyamıyorlar ilkin birbirlerini...

Kirkor'un babası karşıladı beni trenden. Daha iki nefes alamadan çarşıya sürükleyip, "Akşam kayınbabana gideceğiz," dedi üzerine basa basa. İkide bir aynı lafı tekrar ediyor; "Geline ne alacaksın?" demeye getiriyor. İlk defa kız görmeye gidiyorsun, elin boş olmaz!

İyi de ben kızı tanımıyorum ki. Boyu posu nedir, şişman mıdır zayıf mı, ne sever, bilmiyorum. Tek bildiğim şey adı: Baydzar; gerçi o vakitler nüfus kâğıdında Ferzo diye geçiyor...

Bütün gün çarşıda dönüp durduk, param da yok ki bir şey alayım. Belki bir bilezik, ya da altın bir takı götürmem lazım. Gel gör ki cepte o kadar para yok.

Dayı gene "Biliyorsun akşam gideceğiz," dedi.

Dayanamadım, babamın yola çıkarken elime tutuşturduğu 10 lirayı çıkarıp, "Dayı, benim bütün param bundan ibarettir. Yol paramı da say; kalanı neye yetiyorsa onu alalım," dedim.

Ala ala bir eşarp aldık o parayla; akşam, utana sıkıla, kalktık kızın evine gittik.

Sonradan etraf taraf sormuş "Oğlan kıza ne taktı?" diye. Altındı, yüzüktü, herkese bir şey uydurmuşlar.

Eh, artık nişan da oldu, ben Kurtalan'a döndüm, askere gideceğim bir an evvel. Derken kızın babasından haber geldi:

"Gelsinler nişanı geri alsınlar!"

Niye?

"Biz iki sene bekleyemeyiz. İstiyorsa gelsin kızı alsın, almıyorlarsa biz vazgeçiyoruz."

İş namus davasına döndü!

Mecbur kaldım hemen evlenmeye. Lakin ne üstte var ne başta. Khaçik'in eski bir elbisesi vardı, onu kısalttırmış, kendime göre yaptırmıştım; bir de Suriye ceketim, başka da bir şey yok.

Oruç zamanıydı. "Yürü oğlum, gidip everelim seni," dedi babam.

"Gidelim de baba, para?"

Malum, başlık ödemek gerek.

"Oğlum, sorun değil," dedi.

Kalktık babamla Diyarbakır'a gittik. Anam gelemedi, daha yeni doğum yapmıştı. İstanbul'dan ikinci dönüşümde karnı şiş bulmuştum onu, altıncı çocuğuna hamileydi.

Diyarbakır'dan döndüğümün ertesi haftası, soğuk bir gece, "Ferman sen az dışarı çık," demişti anam. Babam evde değildi o gün. Bayram zaten yoktu; benim yerime İstanbul'a, Khaçiklerin yanına göndermiştik onu. Kız kardeşlerim Maryam'la Nuritza vardı yalnız.

Başta anlamadım, meğer doğum sancısı tutmuş.

Çıktım, kapının önünde bekliyorum. Yardım edecek başka kimse yok. Artık yarım saat mi, bir saat mi, bekledim. İçeriden bir çocuk sesi...

Kapıyı açtım. Odunun titrek ışığında önce kanlar içindeki anamı gördüm, sonra duvara yapışmış kıpırdamadan duran kız kardeşlerimi. Öylece durmuş seyrediyorlar. Biri 6 yaşında, öteki 9. Korku muydu suratlarındaki, merak mı bilmiyorum.

Anam çocuğun göbeğini kesmiş, tuzlamış, sarıp bir kenara koymuştu bile. Ne kadar yokluk çekersen çek, iki

şey hazır edilirdi evlerde; doğum için tuz, ölüm için kefen. Öyle öğütülmüş tuz değil, iri iri taneleri olurdu. Bir tabağın içine koyar, ezerlerdi gün evvelinden. Ufaltılmış tuzları da yeni doğan çocuğun etine serperlerdi dosdoğru. Çocuk çığlığı basar tabii. Hem Ermeniler hem Kürtler illa yapardı bu işi; çocuk kokmasın diyeymiş. Hatta teri biraz kötü kokanlara "Anan seni az tuzlamış herhal!" diyerek takılırlardı.

Velhasıl kız kardeşim Paynaz iki aylık yoktu; ben ikinci defa Diyarbakır'a doğru yola çıktım.

Bu sefer evlenmeye...

Evlenip kızı yalnız bırakmak olmazdı. Bir süre de olsa askerden kaçmaya karar verdim.

Bir oda tuttum; ufacık bir yer, iki metreye iki metre. Bir Süryani'nin evinin ikinci katında; onların merdiveninden çıkıp içeri geçiyorsun. Kurtalan'dan gelirken bir yatak bir yorgan getirmiştik yanımızda. Akşam oldu, gelini oraya getirdiler. Bir de papaz geldi; *Der* Arsen diyorlar, Diyarbakır'ın yerlisiymiş. Feride'nin kocası Latif kirvem oldu. Baydzar'ın üstünde günlük giyimi, ben de Khaçik'in üzerime göre kısalttığım elbisesini giymişim.

Pazar günüydü. Nikâhtan sonra "Bu sabah oruç başlıyor; ama yeni evlisiniz, size oruç düşmez," dediler. Oruç başlangıcı, yani *Paregentan* evlilik yıldönümümüz oldu.

Bizde bir şaşkınlık... Bir çekinme...

Ama fazla sürmedi. Çok sevdik birbirimizi.

Ne o odanın küçüklüğünü gördü gözümüz, ne de böyle çalgısız derneksiz evlenmiş olmanın burukluğunu.

Babam 35 lira para bırakmış, çekip gitmişti. Sabah oldu, çay yapacağız, ne demlik var ne ateş. Diyarbakır'daki her evin içinde bir avlu, her avluda da bir sarı mangal bulunurdu. Kömürü yakıyorlar, avluya çıkarıp yemek pişiriyor, hem de ısınıyorlar. Ben de gidip bir mangal aldım; biraz da kömürle bir ufak cezve; gitti mi paranın 5-6 lirası...

Birkaç gün sonra çamaşırlarımızın yıkanması gerekti. Leğen lazım, kazan lazım. Gittim onları da aldım, bir de sabun. Kaldı 15 liram. Harcadığım günde 1-2 lirayı geçmese de hazır para bitiyor. Çalışmıyorum da...

Kayınçolarımın terzi dükkânı var. Diyarbakır şalvarı dikiyorlar, bir de puşi satıyorlar. Gelen adamdan bir ölçü



Eşim Baydzar'la ilk fotoğrafımız. Diyarbakır, 1957.

alıyor bizim hanımın amcaoğlu Gülamir, "On dakika sonra gel," diyor, hakikaten de o kısacık zamanda şalvarı dikip adamın eline veriyor. Bir uçkur yukardan dikiş geçiyor, altı dar üstü geniş şalvar on dakikada hazır oluveriyor.

Velhasıl iş güç sahibi olmuşlar, mülklerini almışlar, durumları iyi. Ekseri oraya gidiyorum, ama bir yandan da dolanıyorum.

Son son baktım kaynanam bize yemek getirmeye başlamış; ama gizli saklı. Artık kendi evinden mi gizli getiriyor, ben görmeyeyim diye mi saklıyor, bilmiyorum. Hanım da bir şey demiyor ama ben anlıyorum.

Artık paralar iyiden iyiye suyunu çekmeye başladı. Sürekli iş bakıyorum. Bir yandan da Latif'i sıkıştırıyorum, "Bana iş bul," diye. Bir yerde inşaat görsem "Amele lazım mı?" diye sormadan geçmiyorum. Ustalıktan da vazgeçmişim artık, ameleliğe razıyım. Dönüyorum dolaşıyorum yok! Daha kıştayız. Soğuk. Elimde kalmış üç beş

lira. Sasonlu İbo gibi sokaklarda bağıra çağıra gazete satayım desem, yapamam. Boyacılık dersen hiç düşünemem. Ne yapsam? Bir gün baktım birkaç Zaza, ellerine bir sandık almışlar, taneyle portakal satıyorlar.

"İşte!" dedim, "Portakal satayım, en güzeli bu!" Hal Ulu Cami'nin karşısındaydı. Gittim, elimde kalan paranın 2 lirasıyla bir sandık portakal aldım.

Uzağa, kimsenin beni tanımayacağı mahallelere gittim. Sabah başladım, öğlene kadar topu topu beş portakal ancak sattım. Satılmıyor ki...

Acaba kayınçolarımın dükkânının önünde satabilir miyim? Kendime de yediremiyorum. Akşama kadar portakalın bir kısmını sattım, kalan dokuz on taneyi de aldım eve götürdüm.

Param çıktı neyse ki, hatta birkaç lira da kâr ettim. Kömür yakıyoruz ya, sandığın tahtaları da işe yaradı.

Hanım şaşırdı tabi: "Ne yaptın ki?"

Saklamadım. Dosdoğru söyledim. Bir an aklımdan kayınçoyla bizim hanım mı konuşsa diye geçirdimse de demedim bir şey, kendim gittim ertesi gün.

Onun da adı Ferman'dı:

"Ferman, ben dün bir sandık portakal aldım sattım. Burada daha çok gider. Bir kasa portakal getirsem, kapının önüne koysam ayıp olur mu?"

"Yok, niye ayıp olsun ki, getir sat!"

Etrafta tanıdık Süryanilerin, Ermenilerin dükkânları var hep. Herkes birer ikişer satın aldı, ben o sandığı bitirdim. Ertesi gün bir sandık daha, sonraki gün bir sandık daha... Bir yandan da iş arıyorum.

Amerikalılar buğday için çelik silo dikiyorlar o zaman. Her vilayette, her kazada istasyon yakınlarına buğday de-

posu yapıyorlar. Daha doğrusu devlet yaptırıyor ama işi yapan Amerikalılar.

Alta sağlam beton döküyorlar, etrafına Amerika'da yapılmış sac konuyor, o sacları birbirine bağlayarak minare gibi yüksek, silo dedikleri depo yapılıyor. İçinde de aletler var, makineler buğdayı dolduruyor, lazım olduğunda da boşaltıyor. Buğday deposu ama çelik silo ofisi diyorlar buna.

Baldızlarımdan Sevim'in kocası Kirkor da nereden öğrenmişse silo bürosuna müracaat etmiş. O da benim gibi boştu, hatta benden de beter! Ben en azından portakal satıyordum.

Bir gün güzel bir haberle çıkageldi; "Siloya adam lazımmış! Yarın senle beraber işe gidiyoruz!" dedi. O an dünya benim oldu. İki buçuk lira yevmiye alacakmışım. Sabah erkenden kalktım, birlikte Diyarbakır'ın Bağlar tarafına gittik. Baktım temel yerleri için toprağı kazmış, çukur hazırlamışlar. Saclar sandıklarla gelmiş; manivela diye bir demir var, onunla sandıkları açıyorlar, sacları çıkarıp düzeltiyorlar.

Amerikalılar elimize eldiven verdi; ben de bir manivela aldım, artık işe başladık. Tabi†i eldivenin ne olduğunu bilmiyoruz ki! Biz çıplak elle çalışmaya alışmışız. Ama şirket Amerikalıların olduğundan bizi eldivene mecbur tutuyorlar.

Marangozluk işini Eskişehir'den bir Tatar'a vermişler, beton işini de İstanbul'dan bir müteahhite. Ben sevincimden var gücümle çalışıyorum. Baktım başımıza çavuş diye verdikleri adamlar kendi aralarında Zazaca konuşuyor, ben de başladım onlarla muhabbete. Nereli olduğumu sordular, yalandan kim ölmüş, "Kerholuyum, ben de

Zazayım!" dedim. Zaten nüfus kâğıdım da Müslüman o zamanlar.

Saat on iki olunca öğle paydosu yaptık. Zaza çavuşa "Çarşıya git, beton dökecek bir usta bul," dediklerini duydum. Atıldım hemen:

"Usta, ben beton dökmeyi biliyorum!"

"Betoncuysan burada ne işin var?"

"Ben betoncuyum aslında. İstanbul'da çalıştığım inşaatlarda ben yapardım o işi."

Adam inanmıyor ki. Daha yeni amele olarak işe girmişim, nereden bilsin?

"Hele bir çalıştırın, bakın göreceksiniz."

Adamları ikna ettim, "Geç, dök bakalım," dediler.

Gittim ki harç karılmış, beton dökülecek yerin demirleri de hazır. Mühendisler Amerikalı. Dürbün gibi makineleri var, İstanbul'da öylesini görmemiştim. Koymuşlar o aletleri, ölçüyle yapıyorlar her işi, kazık çakıyorlar. Yanıma üç dört tane amele verdiler. Başladım betonu dökmeye, mastar çekmeye. Yuvarlak sacların altına aynı şekilde beton dökülecek. Ben de İstanbul'da onca zaman inşaat kalıplarında çalıştım ya, kalıbı tam ölçüsüne göre çeviriyorum. Nokta şaşmıyor! Hoş, Amerikalı mühendisler de habire ölçüyor, tarif ediyorlar; bana da aynen tatbik etmek kalıyor.

Ama nasıl keyifliyim, nasıl coşkuluyum! Öğlenden akşam altıya kadar deliler gibi çalıştım. Tek derdim göze girmek. İşe dalmışım, bir el hissettim sırtımda, döndüm baktım, meğer Amerikalı mühendis ben iyi beton döküyorum diye teşekkür ediyor, sırtımı sıvazlıyor.

"Bu iş tamamdır," dedim kendi kendime, "bunlar beni daha kovmazlar."

"Kaç lira yevmiye veriyorsunuz?" diye sormadım. Beton döküyorum deyip pazarlığa girişmedim. Ne olsa razıyım çünkü. Bir hafta boyunca ne kadar alacağımı bile bilmeden çalıştım.

Hafta sonu bana günlüğü 7,5 liradan yevmiye verdiler. Dünyalar benim oldu!

Bu arada bütün sandıklar açılınca bacanağın işi de bitmiş oldu. Lakin ben artık göze girmiş, söz sahibi olmuştum. Bastırdım onu da yanımıza alalım diye; herkes gitti, o kaldı, başladı bize yardımcı olmaya.

Diyarbakır'daki çelik silo ofisi büyüktü: Altışardan, on iki tane depo yaptık.

Oradan kazandığım parayla kendimize geldik. Durumumuzu epeyce düzelttik. Kimseye minnet etmiyoruz. Akşamları işten geldikten sonra ayıp mayıp dinlemiyor, hanımla ya gezmeye gidiyoruz ya sinemaya. O da benim gibi seviyordu gezip dolaşmayı. Hatta bir iki defa amcamları görmüş, gözükmeden yolumuzu değiştirmiştik. Ters geliyordu bu akşam gezmeleri insanlara. Bizim umurumuzda mı? İş bulmuşuz, birbirimizi bulmuşuz...

Askeriyenin önünde bir sinema vardı; İstanbul'dan yetişme bir Ermeni yapmış: Dilan Sineması. Bazen oraya giderdik, bazen çay bahçesine, hiçbir şey yoksa komşuya.

Aslında ilk sinemaya gidişim İstanbul'da olmuştu. Meşhur "Avare" filmi vardı, ona gitmiştim. Çalıştığım inşaatlardan birinde bir Tuncelili İbrahim vardı, o derdi hep, "Seni sinemaya götüreyim," diye. Ha bugün, ha yarın, bir türlü gidememiştik.

İlk defa benim amca çocuklarıyla gördüm film denen şeyi. Micro, Hayg, Nuri, Ankine, Sultan, bir de ben, altı kişi. Surp Agop Hastanesi'nin yanındaki Şan Sinema-

sı'ndan girdik içeri. Biraz da önlere oturmuşuz. Derken film başladı. Perdedeki resimler sanki üzerime üzerime geliyor! Nasıl ürktüm anlatamam! Sonradan alışıyor insan. O filme belki dört defa gitmişimdir. Sinemaya gitmenin güzelliğinden ziyade, evsiz barksız, ailesiz, şehirsiz Avare'de biraz kendimi gördüğümden herhalde...

Diyarbakır'da çalıştığım ofisin aynısını bir Batman'a, bir de Kurtalan'a kurdular.

Batman'daki ustalar ne yapmışlarsa tahta kalıbı bir türlü çevirememişler. "Ferman, seni Batman'a götüreceğiz," dediler bana. Diyarbakır'da da iş azalmıştı.

Bacanağın da gelmesini istedim ama kabul etmediler; "Ona burada iş var," dediler. Gerçekten de Kirkor bu sefer de beton döküldükten sonra kalıpları sökmeye başladı; delik kalmışsa onları kapatıyor, boyuna çalışıyor.

Hanımla da ilk ayrılığımız olacaktı bu.

"Beni bırakamazsın! Ben de geleceğim!" diye başladı mı sızlanmaya... Çocuk gibi ağlıyor diyeceğim ama zaten çocuk! Ben yirmisindeyim, o ise sadece on beş.

O akşam geldiler, beni ciple aldılar. Arabanın içinde iki Amerikalı bir de İstanbullu müteahhit; İngilizce konuşuyorlar.

Önce Silvan'da konakladık; iki katlı taş evlerin kavak ağaçlarıyla çevrelendiği, yemyeşil, çok güzel bir yerdi. Sabah erkenden de Batman'daydık. Aynı gün işbaşı yaptık.

Akşamları eski köy evlerinden birinde yatıyoruz. İçeri dizmişler divanları, bütün ameleler üst üste. O biçim kokuyor. Su da yok Batman'da! Eşek sırtında, tenekeyle geliyor.

Öğlenleri yemeğimizi yapan bir aşçımız var. İki tane

de büyük küp, içinde bir maşrapa, sucular tenekeyle getirdikleri suyu oraya boşaltıyorlar. Herkes elini aynı suya sokuyor. Misal adam temizlenecek; maşrapayla alıyor ihtiyacını, gidiyor bir kenarda, toprakta dökünüyor. Son son küpün dibine şöyle bir vurduk, resmen böcek çıktı içinden! Kurtlanmış. Öldürmeyen allah öldürmüyor işte.

On beş yirmi gün kadar çalışıp bitirdik işi. Diyarbakır'a döndük. Birkaç güne kalmadan "Kurtalan'daki ofisi çevireceksin," dediler.

Orası rahat tabii. Bu sefer hanımı da aldım, üstelik Kurtalan'ı daha hiç görmemiş, baba evimize hiç gitmemiş, anamı, kardeşlerimi tanımamış. Bu defa onlarla yolculuk etmedim. Biz hanımla trene bindik gün evvelinden. Birkaç hafta da orada, babamlarda kaldık.

O sene ilkbahardan dokuzuncu aya kadar hep bu işi yapmış oldum. Hemen hemen 1.000 lira para biriktirdim. İş bitince bizi çıkardılar tabii; sigortasız çalışmıştık.

Kirkor da uyanık, "Ferman bunlardan tazminat isteyelim," dedi.

"Ne tazminatı bacanak?"

"Bunlar bizi sigortasız çalıştırdılar oğlum. Gidelim şikâyet edelim, para alalım."

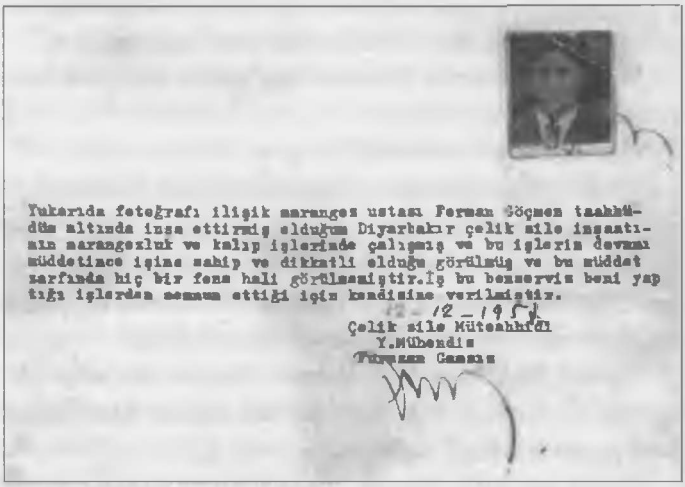
Aklıma pek yatmadı ama çok ısrar etti. Kalktık beraber Diyarbakır'daki sigortaya gittik: "Biz burada bu kadar zamandır çalıştık, bizi sigortalamadılar," dedik.

Sigorta da gidiyor mu bunların üzerine! Bu sefer şirket çağırdı ikimizi. "Niye bizi şikâyet ettiniz? Geri çekin, haklarınızı verelim," dediler.

Kirkor razı geldi. Ben de "Bana paranın yarısını verin; yerine bir kâğıt yazın burada çalıştığıma dair," dedim.

Kabul ettiler. Kalıp döktüğüme, inşaatçılık yaptığıma, marangoz olduğuma dair bir bonservis verdiler.

Artık kafam çalışmaya başlamıştı, zanaatin paradan daha çok para ettiğini anlayacak kadar tecrübe sahibi olmuştum. Sanırım artık çocukluktan çıkıyordum...



Yukarıda fotoğrafı ilişik marangoz ustası Ferman Göçmen taahhüdüm altında inşa ettirmiş olduğum Diyarbakır çelik sile inşaatının marangozluk ve kalıp işlerinde çalışmış ve bu işlerin devamı müddetince işine sahip ve dikkatli olduğu görülmüş ve bu müddet zarfında hiç bir fena hali görülmemiştir.İş bu bonservis beni yaptığı işlerden memnun ettiği için kendisine verilmiştir.

../12../19..

Çelik sile Müteahhidi
Y.Mühendis
Ferman Gemmis

Bileğimin hakkıyla aldığım ilk bonservis. Diyarbakır, 1957.

Tek göz odamızda birkaç zamandır rahatız, huzurluyuz. Asker kaçağıyım ama başka çarem yok. Hanımı Kurtalan'a götüremem. Yalnız da bırakmak istemiyorum. Bu düşünceleri kafamda çevirir dururken babamdan bir mektup geldi: "Oğlum çabuk gel; araziyi, evi sattım; bizi buradan kurtar, Diyarbakır'a götür," diyor. Zaten babam bunu çoktan kafasına koymuş, belli ki kardeşim Bayram'ı da bu yüzden İstanbul'a, akrabalarımızın yanına göndermişti. Bir yandan onların yanımıza gelmek istemesi içimi rahatlattı. Askerlik meselesine çözüm ayağıma gelmiş gibiydi. Gel gör ki onca nüfus Diyarbakır'da ne yapar?

Çaresiz, "Babamları almaya gidiyorum," dedim hanıma. Vakit kaybetmeden yola çıktım. Vardığımda geceydi. Kimseye görünmeden eve yürüdüm. Herkes ayaktaydı.

Babam her şeyi çoktan elden çıkarmış. En az 40-50 bin liralık 100 dönüm araziyi 6 bin liraya satmış. Onca bağ bahçe... Alıcı yok, olsa da ağa taş koyuyor, "Alamazsın, burası benim Ermenimin toprağı," diyor. Ermenisi umurunda olduğundan değil aslında. Biz gideceğiz ki ona kalsın. Yoksa gerçekten koruyan, kollayan adam bir kavga çıktığında yanımızda olur. Yeri geldiğinde hâkim, yeri geldiğinde avukat olur. Hoş, bütün gürültü de bundan çıkıyordu ya... Keyfince karar almaktan, taraf tutmaktan kim alıkoyabilir ağayı. Sıra bize gelince ağa hep hâkim oldu. Hükmü de belliydi: "Xazo buradan gidecek!"

Ve de muvaffak oldu.

Ağayı geçtim, başımızda bir de kız kaçırma belası var. Ablam Aznif'in başına gelenleri yarın kız kardeşlerim de yaşamayacak mı? Birkaç seneye kalmaz birilerinin aklına düşecekler muhakkak. Nasıl koruyacağız onları?

Gittiğimde babama çıkışmış da olsam acele etmekte haklı olduğunu için için biliyordum. Yine de onca emekle ortaya getirdiğimiz evin, tarlanın, bahçenin bu kadar ucuza gitmesi, kendimi bir türlü kurtaramadığım haksızlığa uğramışlık duygusunu perçinliyordu. Ben de ister istemez babama kesiyordum faturayı.

Silind'den Abdullah isimli bir ağayla gizliden anlaşmış. Seferberlik'te Ermeni'den dönme iki kardeşin büyüğüymüş. Sürgünden sonra Silind'e dönmüşler fakat geçinemiyorlarmış. Kurtalan'dan arazi almaya niyetlenmişler. Bunu duyan babam harekete geçmekte gecikmemiş. Ne ağaya, ne komşulara renk vermiş. Meğer Silindli Abdullah bizim ağayla anlaşmalıymış. Ağa bakmış ki Xazo arazisini terk etmiyor, bu adama para saymış, "Sen araziyi satın al, gel yerleş, gerisini hallederiz," demiş.

"Bu gece kaçacağız. Kimsenin haberi olmayacak. Ağanın haberi olmadan gideceğiz buradan."

Eline geçen 6.000 liraya da el koyarlarsa diye korkuyor; bu acele, bu gizlilik ondan.

"Böyle apar topar... Eşyaları nasıl götüreceğiz baba?"

"Kabımız kaşığımız... Sırtımızda ne götürebilirsek o kadarı yeter. Anan Paynaz'ı alır. Kız kardeşlerin yürürler. Senle ben ne kadarını taşıyabilirsek artık."

Ne buğday, ne bulgur, ne yoğurt, ne ayran... Yalnız birkaç kap, bir de yorganlarımız. Bağladık bir güzel iplerle. Uyumadan, daha güneş doğmadan, alacakaranlıkta, köy uyanmadan, kapımızı çektik, tren istasyonuna doğru yürüdük. Bir tek hayvanların sesi geliyordu ahırdan.

İçimi bir hüzün sardı. Neden böylesi revaydı bize? Senelerce yüz yüze baktığımız komşularımıza bir "Allahaısmarladık" diyememek neden? Önce Seferberlik, sonra

isyan, çekilen onca yoksulluktan sonra toprağa tutunmak için verdiğimiz onca emek... Hepsini gecenin karanlığında bırakıp kaçmamız, buna mecbur hissetmemiz neden? İki kardeşimi öldüren yoksulluktan kurtulduk, devlet arkamızda derken; kendi ayranımızı yapıp komşumuzla da paylaşırken; soframızda hem kendi karnımızı hem misafirimizi doyurabiliyorken; o çorak araziyi haftalarca kazmayla söküp yeşertmişken; neden? "Gâvurun dileği bu dünyada altın, öbür dünyada benimki altın," derdi bizim ağa. Ben, dileğimi, çalışıp didinip gerçek yapmışım. Fakat değil mi ki yaşadığımız yerin adı ağa cumhuriyeti, sağlığın, malın mülkün hatta hayatın o ağa denilene bağlı, o halde bu kaçıp kaçıp gitmeler hiç bitmeyecek.

Ya ben ne olacağım?

Bu kaçış gene yoksulluk demek olacaktı. Yeni evlenmişim, sırtımda artık sekiz nüfus olacak. Silo işinden biriktirdiğim 1.000 lirayla karı koca rahat rahat geçinirdik; bir müddet iş bulamasam bile geçinirdik. Ama koskoca bir aileyi yüklenmek!

Tam trene adım atacakken köyden şoför Ahmet'i gördük. O da ağanın ahbabı. Adam "Hayırdır Xazo, nereye böyle?" demeye kalmadı, babam, trenin düdüğünün gürültüsü içinde "Ben gidiyorum," diyebildi ancak.

1957 yılının son ayıydı. Trenin camından, tepenin üstünde gözüken evimizin bahçesine son defa bakarak Kurtalan'ı terk ettik.

Diyarbakır, daha ilk geldiğimiz hafta bize cehennem oldu. Zira henüz ne yapacağımıza karar bile veremeden Kurtalan'daki tarlamızın ve evimizin sözde müşterileri kapımızı çalıp, saydıkları 6 bin lirayı geri istediler. Ağayla anlaşamamışlar, eh, bir ev için de kan dökme niyetinde değillermiş. İtiraz edecek oldum, "Oğlum, bunlarla uğraşamayız, bizi öldürürler. Bugün olmasa yarın öldürürler," dedi babam.

İstanbul'a gidip hem ev hem iş bakınmaktan başka çarem yoktu. Gerçi Bayram da oradaydı; Khaçiklerde kalıyordu fakat ailenin yükünü hepten onun omuzlarına bırakmak doğru olmazdı.

İlk işim İstanbul'a gidip başımızı sokacak bir yer aramak oldu. Amcamlar, durumları biraz düzelince Dolapdere'den Osmanbey'e, Ankine isimli bir kadının evine taşınmışlardı; patriğin, Karekin Khaçaduryan'ın akrabasıymış. Aileyi getirme niyetimi duyunca amcamlar beni ona götürdüler. Kumkapı'ya Patrikhane'ye gidip konuşacakmışız. Kaç nüfus olduğumuzu, sıkıntı çektiğimizi, kısaca derdimi anlatırsam yardımcı olabilirmiş.

Dediklerini bir bir yaptım ama elimin ayağımın nasıl birbirine karıştığını, kendi İstanbullu akrabalarımdan çekinip utanırken, patrik efendinin karşısına çıkıyorum diye ne hallere girdiğimi varın siz düşünün. Şükür kendisi yokmuş! Başka biriyle görüştük. Gerçi daha mı iyi oldu bilmem, zira bu kişinin elimize tutuşturduğu kâğıt işe yaramadı. Karşıdaki Meryem Ana Kilisesi'ne gidip hikâyeyi baştan orada anlatmamı söylemişti. Dert değil, icap etse yüz defa daha anlatırım ama adamlar kırk dereden kırk su getirdiler; sözün kısası, kibarca kovdular beni.

Başımın çaresine bakmam gerektiğini anladım. Ankine'yle kilisenin önünde ayrıldık. Eliyle sol tarafı işaret edip "Burası Samatya'ya gider," dedi; sonra yukarıyı gösterip "Burası da Gedikpaşa'ya çıkar. İyisi mi sen sokak sokak bakmaya başla; illa ki bulursun tek göz bir oda! Hem buralarda Ermeni de çoktur."

Oysa benim gözüm ne Ermeni muhitinde, ne Türk... Hırsla attım kendimi yola. Bu kadar ev varken elbette bana da düşer bir tanesi diye düşünüyordum. İstanbul'a da bu yüzden gelmedim mi? Daha çok ev, daha çok insan, daha çok iş var diye gelmedim mi? Karmakarışık duygular ve düşünceler içinde sokak sokak, semt semt dolanıp duruyorum. Sonunda, ayaklarım şişmiş halde inşaatçıların kahvesine attım kendimi.

İyi ki de gitmişim! Evvelce yanında çalıştığım ustalardan biri de oradaydı. Selamlaştık, daha ben ev arıyorum demeye kalmadan "İş var," dedi. Bundan iyi haber mi olur! Hem evden dışarı çıkmak için bahane, hem de elimize iki kuruş geçecek. Bayram'ın çalışıp kazandığı ancak kendine yetiyordu. Üstelik iki kardeş birden akrabaların başına kaldık diye iyice huzursuzdum.

Dört elle sarıldım ustanın dediği duvar işine. Yine eski düzen, sabah erkenden akşam beşe kadar çalışıyoruz, sonrasında da hava kararana kadar o sokak senin bu sokak benim ev aramaya koyuluyorum.

Uzun sürmedi.

Çalıştığımız inşaat kaçakmış, daha bir hafta olmamıştı ki polis yakalayıp karakola götürdü hepimizi. Üstüne bir de asker kaçağı olduğum ortaya çıkmasın mı! Vurdular bileğime kelepçeyi, doğru askerlik şubesine. Amcamlar beni eve, akşam yemeğe bekliyor!

Oysa bana gösterilen istikamet Balıkesir Edremit'teki acemi birliği!

Beni şubede tuttukları vakit, hemen ertesi gün yollanacağımı, aileden kime istiyorsam ona haber verileceğini söylemişlerdi. Ben de Bayram'ın çalıştığı dükkânın adresini verdim haliyle. İyi ki de öyle yaptım, allah yüzüme baktı!

Meğer bizim Bayram'ın patronu Orhan Pineci de askerliğini Edremit'te yapmış. Oradaki binbaşıyı çok iyi tanıyormuş. Hatta adam bunu İstanbul'a, başka bir binbaşının hizmet erliğine yollamış. Hizmet eri de kendi bölüğüne gitmez. Sabahları binbaşının, ya da binbaşının hanımının hususi işlerine bakar. Sonra da giyer sivil kıyafetlerini, kendi işine bakar.

Bakar da bütün bunlar benim ne işime mi yarar?

Orhan Pineci, meşhur Diyarbakırlı Süryani Bulus Pineci'nin oğluydu. Abdülnur gibi Bulus Pineci'yi de o vakitlerde tanımayan yok! Mahmutpaşa'nın gediklilerinden. Hali vakti yerinde adam. Oğlu Orhan desen, evliya gibi çocuk... Hemen bir mektup yazmış benim için; Edremit'teki Mehmet Binbaşı'ya hitaben. Aynı kendini yaptıkları gibi beni de İstanbul'a, hizmet erliğine tayin etmesini rica etmiş.

Her işimiz böyleydi bizim işte... Başımıza gelen talihsizliğe katlanıyor, o talihsizliğin en belalı basamaklarını nasıl atlatırız onun yollarını arıyor, kötünün iyisine şükrediyorduk. Kim bilir, belki bütün bu olanları talihsizlik olarak değil de, bir alın yazısı olarak görüyorduk.

Askerlik şubesinde geceledikten sonra, sabah eve uğrayıp herkesle helalleştim. Cebimde mektubum ve sülüs kağıdım, Haydarpaşa Garı'nın yolunu tuttum. Balıkesir'e

vardığımda garın önünde, kendilerini bölüklere götürecek cemseleri bekleyen yüzlerce asker karşıladı beni. Hamama gidecek, tıraş olacak, sivil kıyafetlerimizden kurtulup yeşil üniformalarımızı giyecek ve önümüzdeki 24 ay, ailemize değil vatana hizmet edecektik.

Neylesin Ferman!

Orhan'ın mektubunu Mehmet Binbaşı'ya verdim. Hakikaten de adam beni kendi bölüğüne aldı. İçim az da olsa rahatladı; dağıtım vakti geldiğinde beni İstanbul'a yollayacak diye seviniyorum.

Diyarbakır'a mektup yollayacak fırsatı ancak üçüncü gün bulabildim. Başıma gelenleri anlatmadan, Balıkesir'de acemi bölüğünde olduğumu, ancak dağıtımda İstanbul'a döneceğimi söyledim. Anam, Baydzar, kardeşlerim, hepsi birbirine girmiş tabii. Ne umarken ne bulmuşlar...

Hanım vakit kaybetmeden asker maaşı dilekçesi vermiş Diyarbakır'daki askerlik şubesine. Yalnız bizim bölük komutanının imzasından da geçmesi gerekiyor. Bölük çavuşunun izni olmadan binbaşıya gitmekse suç! İki çavuş vardı, biri İzmirli, diğeri Çorumlu. Benim de nüfus kâğıdımda Çorum yazıyor ya doğum yeri, bu ikincisi sözde beni koruyor. "Gider alırım imzayı," dedi. Ha bugün ha yarın, bir türlü halletmiyor. Benim gitmeme de müsaade etmiyor. Neden oyaladığını da anlamıyorum. Para istiyor desem, zaten elimdeki paraya "Acemisin, çaldırırsın, bende dursun," diye el koymuş. El ayak etmemi istiyor desem, zaten başka bir şey ettiğimiz mi var! "Çoluk çocuk perişan, para lazım, onca nüfus nasıl geçinecek," diyorum ama adamın umurunda değil ki... Dayanama-

dım, "Nasılsa binbaşı beni tanıyor," dedim kendi kendime, kalktım çıktım yanına. Fena da etmemişim hani, adam hiç duraksamadan bastı imzayı. Ama askerde bir şey saklı kalır mı? Eğitim dönüşü, millet yemeğe giderken bir koşu gider, bitiririm işi diye düşünmüştüm. Tabii böylece yemekhaneye öteki askerlerle birlikte girmemiş oldum. Baktım çavuş kapıda bekliyor.

"Nereden geliyorsun?"

İstesem de saklayamam, eninde sonunda öğrenecek. Mecburen gerçeği söyledim. Söylemez olaydım... Başladı bağırıp çağırmaya, küfürü hakareti ardı ardına sıralamaya. O da yetmedi, bir tokat, bir tokat daha, bir tokat daha! Eli de bir ağır ki, gözlerimden yaşlar geliyor, suratımdan ateş çıkıyor.

Bu sefer çavuş bana düşman kesildi. Zaten sözde koruyordu, ondan da olduk. Malum, kendisini çiğnemiş oluyordum bir başıma hareket ederek. Halbuki benim onun rütbesiyle ne derdim olur! Tek düşündüğüm, maaş bir ay daha gecikmesin!

Neyse ki bizi kollayanlar da vardı. Mesela acemi bölüğünde nöbetleri ayarlayan yazıcı Osmancıklıymış. Hemşerilik sağ olsun, adam bana gece nöbeti yazmıyor. Gerçi ben önceleri anlamadım neden gece nöbetine yazılmadığımı. Arkadaşlar da şaşırıyordu. Gerçek kimliğimi bilen yok, nüfusum da Türk o vakitlerde. İki soyadı taşıyorum, Ferman Konuk Göçmen. Konuk soyadı baba tarafından, Göçmen soyadı ana tarafından. Kızlarınki Konuk, erkeklerinki Göçmen. Nüfusumuz karışık. Anamın Sason'dan kaydı Müslüman olarak gelmiş, babamınki Mutki'den Ermeni. Fakat doğum yerim belli, Çorum, Osmancık.

Derken vakit doldu, dağıtım zamanı geldi çattı. İsimler okunuyor, herkes bir yere dağılıyor, benim adımı eden yok! Gittim binbaşının yanına, bir selam çaktım:

"Binbaşım ben burada kaldım!"

"Tabii oğlum burada kalacaksın. Sen okula gitmemişsin; ilkokula gitmeyenler burada bir buçuk ay eğitim görecek!"

Başıma gelenler... Kaldık mı biz bir buçuk ay daha orada!

Bu esnada İstanbul'da inşaatta çalışırken tanıdığım bir arkadaşa rastladım, Dersimli, Mehmet Varol. Bakmayın adının Mehmet olduğuna, Ermeni'dir, adını askerden sonra Varujan yaptı. O ayrı bir bölükteymiş, bu ilave eğitim zamanı beni onun bölüğüne verdiler.

Sabah ilk içtimada künyeler okunuyor, baktım bir Minas var! Sonra bir Garbis, Artin, Toros! Zaten askerde gözümüz hep listelerde, künyelerde, bir Ermeni ismine



Ermeni asker arkadaşlarımla. Sağımda Dersimli Varol, solumda Gümüşhacıköylü Garbis. Edremit, 1958.

rastlamanın ümidiyle tetikteyiz. Biz olduk mu dört Ermeni! Boş saatlerde onlarla buluşmaya uğraşıyorsun. Tuhaf bir his. Kimsenin bir şey yapıp ettiği yok ama denizin ortasında bir can simidi bulmak gibi. Daha suyun üzerindesin ama her an bir fırtına kopabilir ve sen dalgalarda kaybolup gidebilirmişsin gibi.

Pazarları izin günümüz ya, hep beraber olurduk. Vakit nasıl geçer anlamazsın. Sanki kırk yıllık dostmuşuz gibi sohbete İstanbul'dan başlar, Anadolu'dan devam eder, köy yolundan, dağlardan taşlardan, göç yollarından, sürgünlerden geçip en son yine İstanbul'da, bizi bekleyen belirsiz gelecekte bitirirdik sözü. Aramızdan ikisi Yozgatlıydı, hiç durmadan kavga ederlerdi. Minas, Garbis, Artin, Toros, Varujan, ben, demek altı kişiymişiz. Minas terziydi; senelerce Cağaloğlu'nda kadın mantosu dikti; Toros avizeci oldu; Artin kuyumcu yanında çalışıyordu. Zavallı Garbis'in adı yetmezmiş gibi soyadı da Papazoğlu'ydu. Gümüşhacıköylü. Adamın iki metre boyu var, bölüğün en uzunu. Bense en kısası. Eğitime giderken hep arka arkayayız.

Neticede gündüzleri askeri eğitimle, akşamları okuma yazma dersleriyle geçen o bir buçuk ayı da göz açıp kapayıncaya kadar tamamladık. Sağ olsun amcaoğlum Khaçik az biraz kalem tutmayı öğretmişti bana İstanbul'da. Hatta elime kelepçeyi vurup şubeye ilk götürdüklerinde "Okuman yazman var mı?" diye sormuşlardı da, "Var, kendim öğrendim!" demiştim. Sülüs kâğıdıma "kendi okur, kendi yazar" diye yazmışlardı. Neticede Diyarbakır'a mektup yazacak kadar sökmüştüm işte! Fakat herkes öyle değil, bırak okuma yazmayı, aramızda Türkçe bilmeyen çok.

Vakit dolunca gene dağıtım başladı. İkide bir yazıcıya yanaşıyorum, "Aman gözünü seveyim, aman kaçırma," diyorum.

Edremit'te askerler genellikle Çanakkale, İstanbul, Balıkesir, Bursa, bu civarlara dağıtılıyor. Ama bana mutlaka İstanbul lazım, Selimiye'ye düşmem lazım. Orada Menderes Binbaşı var. Beni kurtaracak!

Adım okundu:

"Ferman Göçmen! Çanakkale!"

Çanakkale mi? Nasıl olur? Koştum yazıcının yanına:

"Sen ne yaptın! Beni Çanakkale'ye nasıl verdin! Yahu, Hasan Yıldırım'a bile Selimiye düştü, bir ben mi fazlayım!"

Hasan da Türkçeyi iyi bilmiyor, hep ben yardımcı oluyorum. Bir şeyi anlamadı mı bana soruyor.

"Çavuşa söyledim! Nasıl olur? Dur bir bakayım."

Gitti, geldi, "On beş liran var mı?" dedi. Çıkarttım verdim. Ne yaptı bilmiyorum, kime verdiyse... Ertesi sabahı beklememi söyledi. Beraat kararını bekleyen sanık gibi gözümü kırpmadan bekledim mecburen.

Ertesi sabah cemseler kışlanın önüne sıralandı; kimini trene bırakacaklar, kimini vapura. Askerler kırk elli kişilik gruplar halinde yollanacak.

Bu defa insanları düştükleri şehirlere göre çağırmaya başladılar. Bursa, Balıkesir, Edremit derken Çanakkale'ye sıra geldi.

Ali Okumuş!

Hasan Baykurt!

Hasan Yıldırım!

Hasan'ın başından kaynar sular döküldü sanki. Başladı olduğu yerde tepinmeye, Kürtçe bağırıp çağırmaya!

"Yahu Ferman," diyor, "dün Selimiye dediler, şimdi Çanakkale yaptılar, bu ne iştir?" Bana dert yanıyor garibim, halbuki pisliği yapan benim. Benim Hasan'la bir derdim yoktu tabii, illa da onun gitmesini istediğimden dememiştim o lafı, fakat neticede benim yüzümden olmuştu işte... Bir şey diyemedim. Az sonra adımı okudular:

"Ferman Göçmen! Selimiye!"

İnsanın talihi baş aşağı dönmüşse, kendi de onunla beraber baş aşağı dönmüş demektir. Öyle ki iyiyle kötü yer değiştirir sanki. Olan biten iyi şeyler için dövündüğü, kötü şeyler için havalara uçtuğu olur. İşte beni yataklara düşürecek olan hastalığı uzun zamandır beklediğim bir müjde gibi karşılayışım da böyle bir şeydi.

Nasıl mı? Bu hikâye için önce Selimiye'ye gitmemiz lazım.

Benim için kurtuluş olarak gördüğüm Selimiye'ye nihayet adım atmıştım. Adım atmıştım ki yine bir kurs belasına çattık; bu sefer de şoförlük öğrenecekmişiz. Her şeyin düz yolunda gittiği bir hayat yaşasam, bu habere sevinmem gerekir değil mi? Fakat bütün gayesi ailesini Diyarbakır'dan kurtarıp İstanbul'a getirtmek olan ve bunun için dört gözle hizmet eri olmayı bekleyen benim gibi bir dert küpü için şoförlüğün ne anlamı olabilir ki?

Ben İstanbul'a gelir gelmez kardeşim Bayram ziyaretime geldi; bizimkilerin haberlerini aldım. Kaygılarım daha da arttı. Babam cizlavitçide çalışmaya başlamış. Dabağ Karnig dedikleri Diyarbakır'ın yerlisi bir Ermeni'ymiş sahibi. Hurda lastiklerin toplanıp, eritilip, ayakkabı lastiği yapıldığı bir atölyeymiş. Lastik dumanından akşama kadar üst baş simsiyah kesiliyormuş. Yedi nüfus, kaldıkları yer zaten ufacık bir odadan ibaret. Yıkanacak yer yok. Ah baba, ne hallere düştün sen!

Hanım ne haldedir acaba? Tek başına olsa, babası, kardeşleri zaten Diyarbakır'da. Durumları bizimki gibi de değil, iş güç sahibi insanlar. Ben gelene kadar onlarda kalır, zorluk çekmezdi.

Komutanların aydan aya verdikleri birkaç lirayı bir

elimden ötekine geçirerek düşüncelere dalar, Diyarbakır'a kadar gider, kapıdan içeri girer girmez yorganları, kabı kacağı ellerinden alıp sarmalar, anamı, kardeşlerimi, hanımı, babamı önüme katar, tren istasyonuna götürürdüm...

Fakat bunlar yerine kendimi bu sefer de Alemdağı'nda, şoförlük kursunda buldum. Bir buçuk ay kalacakmışız.

Az daha ondan da oluyordum! Kurs gördüğümüz alan daha yeni kuruluyordu, her yer inşaat halindeydi. "Aranızda ustalık bilen varsa, derse sokmadan vereceğiz ehliyetini," dediler. Sesimi çıkarmadım tabii. "Ben varım!" diye atlasam bu sefer inşaat bitene kadar oraya mahkûm kalacağım. Değil bir buçuk ay, bir buçuk yılda ancak çıkarım Alemdağı'ndan! Araba kursu hiç değilse bir buçuk ay, geri dönünce belki hizmet erliğimi alacağım, kim bilir? Aksi gibi, inşaatlarda çalıştığımı bilen arkadaşlardan biri tutup çavuşa beni işaret etmiş. Adamlar ikide bir gelip sıkıştırıyorlar. Yeminler ediyorum, "Vallahi bir şey bildiğim yok! Rençperim ben, köyde orak biçiyordum!"

Akşamları motor dersi, gündüzleri cemselerle iki üç kilometrelik sürüş denemeleri derken, zaman su gibi akıp geçiyordu. Yanımızda usta şoför olmadan yola çıkmaya başlamamıştık henüz, ama yine de kısa zamanda bayağı ilerleme kaydettik. Bu arada inşaat işlerine de koşturuyorlardı bizi. Bilhassa bazı geceler motor dersi yapmak yerine, cemselere binip birkaç kilometre ötedeki bir ırmağın kenarından kum çıkarmaya gidiyorduk. Her cemsede ikisi acemi, biri usta üç şoförle, arkada kazma kürekli birkaç asker oluyordu.

Yine bir gece ırmaktan kum çıkarmaya gitmiştik ki

talihimi döndüren bir şey oluverdi! Direksiyon başındaki acemi şoför fazla yanaşmış olacak, cemsenin yarısını batırdı suya! Tekerlekler toprağa bir güzel oturdu. İlkin fark etmedik, daha doğrusu bunun başımıza iş açacağını düşünemedik. Vakit kaybetmeden kasaya kum doldurma işine koyulduk. Herkes bir an önce birliğe geri dönme peşinde; zira soğuk, çok soğuk bir gece. Bütün günün yorgunluğu da cabası. Öteki cemseler gitmiş, bir biz kalmıştık. Az sonra biz de görevimizi tamamlayıp içeri atladık. Bu defa direksiyon başında usta şoför vardı. Anahtarı çevir, marşa bas, bir homurtu, vitese tak, gaza bas yavaşça, yok. İlerlemiyor. Tekerlekler olduğu yerde hızla dönüyor o kadar. Hepimiz belimize kadar aşağı sarkmış, tekerleklere kızgınlıkla bakıyoruz, sanki bizi anlayıp boşa dönmekten vazgeçeceklermiş gibi. Yok. Bir türlü olmadı. Çaresiz, arabanın önündeki çengelli halatı deneyecektik; yolun karşısındaki söğüt ağaçlarından birinin gövdesine bağlayıp motoru çalıştırdık. Nasıl bir balçığa batmışsa tekerlek, neredeyse söğüt kökünden sökülecekti de araba yerinden kıpırdamadı. Geriye tek bir çare kalmıştı.

"Soyunun! Kazma küreklere asılın!"

Tekerlerin altını boşaltacaktık.

O gece öyle bir üşüdük, öyle bir üşüttük ki günlerce gözümüzü açamadık. Üstüne üstlük son yaptığımız hamle de bir işe yaramamış, cemse yerinden oynamamıştı. Nice sonra bizim geri dönmeyişimize uyanan çavuşlardan biri bir araba göndermişti de, ancak öyle kurtarabilmiştik. Ama olan oldu. Hastanelik olduk. Dizlerim ilk defa o zaman şişti. Bir anlam verememiştim. Askeri hastanede geçirdiğimiz 15-20 gün bizi ehliyetten de etti. İşte şansımın döndüğünü o vakit anladım. Zira ehliyet alsak

cemselerden birine şoför olacağız. Adam boşa mı öğretiyor araba kullanmayı!

Hastaneden kışlaya döndükten iki hafta kadar sonra beklediğim haber geldi. Selimiye'de, denizin önündeki benzin deposunda günlük nöbetimi tamamlamış, yatakhaneye dönüyordum. Birden hoparlörden adımı duydum: "Ferman Konuk, Ferman Konuk! Derhal bölüğe!" Selimiye Kışlası çok büyük olduğundan çağrılacak kişiler muhakkak hoparlörle anons edilirdi. Arayıp bulmaya kalksan işin iş. Zamanında bizim Kurtalan'da da askerliğini burada yapanlar olmuş, hatta kışlanın büyüklüğünden askerlik boyunca birbirlerine hiç rastlayamayan iki kardeşin hikâyesi dilden dile yayılmıştı.

Önce yazıcıya uğradım, beni binbaşının yazıhanesine yolladı. Beklediğim haber olduğunu anlayınca adama sarılıp öpecektim neredeyse!

"Oğlum, seni Sirkeci'deki Levazım Kumandanlığı'na verdik, oraya gideceksin. Artık Binbaşı Mehmet Günel'in erisin."

Ertesi sabah Gülhane Parkı'nın içindeki Birinci Ordu Levazım Kumandanlığı'nda, Mehmet Binbaşı'nın karşısındayım.

Akşam birlikte çıkacağımızı, bana Fatih'teki evinin yolunu göstereceğini, bu gece de istersem kendi evimde kalabileceğimi söyledi. Bir de kâğıt tutuşturdu elime, "Kaybedeyim deme!"

Hizmet eri belgesi nihayet avuçlarımdaydı!

Hizmet eri belgesini aldığım günün ertesi sabahı binbaşının kapısının önünde hazıroldaydım. Üzerimde asker kıyafeti, kolumda hizmet eri olduğumu belli eden yeşil

bir pazubent, sabahın sekizinde kapıyı çaldım. Uzun boylu, renkli gözlü, şehirli gibi giyinmiş, kırklı yaşlarda bir kadın açtı kapıyı. Bir an şaşkınlığımı gizleyemedim; yanlış bir yere mi gelmiştim acaba?

"Sen misin yeni hizmet eri?"

"Evet efendim."

"Adın nedir?"

"Ferman efendim."

"Okuman yazman var değil mi?"

"Var efendim!"

İçeri gidip bir kâğıt, biraz da parayla geri döndü.

"Bunları al gel."

Kapıyı açan bu kişi binbaşının hanımıymış. Görüntüsü, konuşması, bakışları, bana Kurtalan istasyonunda trenden inip, hayatının bir bölümünü geçireceği o çölü dikkatle inceleyen kadın memurları hatırlatmıştı. Demek bu okumuşluğun havasıymış. Zira hanımım hem eczacıydı, hem de eczacı kızı; tarihi Karagümrük eczanesi onlarınmış. Bu kadar malumatı nereden biliyorsun derseniz, sabahları benden sonra gelip akşamüzerine kadar evin tüm işlerini yapan Mukaddes Hanım'dan. Günlük alışverişi teslim etmeye geldiğimde bana bir çay ikram eder, kendisi de bir yandan mutfağı toparlar, bir yandan soruları da kendi sorup cevapları da kendinin verdiği muhabbetine başlardı. Çayımı büyük yudumlarla bir çırpıda bitirir, hanımın kalan işlerini tamamlamaya bakardım. Bitireyim ki gün bana kalsın. Birkaç saat bile çalışsam, yarım yevmiye geçer elime, fena mı?

Aslında hizmet eri olmak dışarıda çalışabileceğin anlamına gelmiyor. Bağlı olduğun kişinin hizmetinden sorumlusun; ondan başka bir şey yapman izinli değil.

Yine de bütün bunları binbaşı izin verdiği için yapabiliyordum. Hizmet erlerine ödedikleri 90 lira tayın parasından tut da elime geçen ufak tefek kazançların hepsini, kendime iki lokma yiyecek parası ayırdıktan sonra Diyarbakır'daki aileme gönderdiğimi biliyordu. Akşamları bölüğe dönmek istemediğimi söylediğimde bile itiraz etmedi; bunu yol parasından ve zamandan kazanmak için istediğimi anladı. Fatih'te bir akrabasının apartmanındaki merdiven altına yerleştirdi beni.

"Git oraya, benim yolladığımı söyle. Sana bir divan versinler, orada yat."

Ancak tek bir karyolanın girebileceği, kafanı dahi kaldıramadığın, müthiş rutubetli bu delikte dizlerim çok geçmeden yine davul gibi şişti! Taksim'deki Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne havale ettiler beni. Yaklaşık iki haftanın sonunda heyet karşısına çıktım. Sağ olsunlar dizlerimde romatizma bulmuşlar!

"Nerelisin sen?"

Tam olarak nereliydim ben?

Onların karşısında Siirt, Kurtalanlı oldum.

"Tabii oranın havası kurudur. Kurak yerden İstanbul'un nemli havasına geldin, ondan olmuş."

Halbuki cemsede üşüttüm, üstüne bir de kış günü merdiven altında yatınca... İtiraz etmedim, bu romatizmaya neyin sebep olduğunun bir önemi yoktu. Zira aradığımı bulmuş, muvaffak olmuştum. Tam üç aylık hava değişimi kâğıdım elimde, kuş olup kendime bir yuva aramaya uçtum!

Samatya Hayrettin Tekke Sokağı'ndaki o bodrum dairesine ulaşmam altı ayımı almıştı. Meğer Ankine'nin beni Kumkapı'da, Patrikhane'nin önünde bıraktığı gün az daha yürüsem varacakmışım. Nasıl ki bir dağcı tırmanacağı zirve için günlerce uğraşır, çırpınır, kimi zaman yağmurla fırtınayla, kimi zaman karşısına çıkan vahşi hayvanlarla, hatta açlıkla, susuzlukla, en çok da yorgunlukla mücadele eder ve zirveye ulaştığında her sıkıntıyı unutturan bir mutluluk yaşar, işte ben de öyle hissettim. Yürüdüğüm yolda karşıma çıkan engelleri bir bir aşarak zirveye, Hayrettin Tekke Sokağı'na ulaştım!

Yalnız benim zirve biraz alçakta kalmıştı. Bulduğum ev bodrum katta, neredeyse yerin altındaydı. Sigorta Hastanesi'nin yanındaki yokuştan çıkarken soldan birinci sokak. Kirası uygun, 150 lira. Düşünmedim. Tuttum. Tek göz bir oda. Dışarıya bakan uzunca, belki iki metre boyunda bir camdan sabah güneşi düşüyor. Sonra gün boyu karanlığa gömülüyor içerisi. Bu yüzden duvarları neredeyse ıslak denilecek kadar nemli. Tuvaleti üst katla müşterek kullanacakmışız.

Evden çok bir sığınağa benziyor da olsa dert değil, zaten bizim aradığımız da bir sığınaktan fazlası değil.

Aynı gün kontratı yaptım. Akşam Diyarbakır'a doğru yola çıkmıştım bile.

Asker kıyafetiyle kapıda belirdiğim an anladım bir terslik olduğunu. Hanımın donup kalması şaşkınlıktan, sevinçten; fakat döktüğü gözyaşı, kederdendi.

Kızım ölmüş. Askerliğin üçüncü ayında kızım ölmüş. Bayram da bilerek haber vermemiş; orada kendimi daha da kahretmeyeyim diye.

Demek gücüm o kadarına yetmemiş. Yeterince hızlı koşamamışım, yeterince hızlı tırmanamamışım o dağı. Bu eli yoksulluk kazandı. Ama kendime yemin ettim. Bu verdiğim son kurban olacak sana!

Bir gece yetti toplanmamıza... Zaten bizim yanımızda götürdüklerimizden ne olacak? Her zamanki gibi "sırtlayabileceğimiz kadarı." Evden Diyarbakır tren istasyonuna, eşyalarımız ve o kalabalığımızla, tek bir faytona sığdık, varın siz hesap edin. Hoş, arabasının bu kadar fazla yük taşımasına gönlü elvermeyen faytoncu, bana "Sen askersin, peşimizden yürüsen de olur!" diye çıkışmadı değil, ama yürümek yerine arabanın arka tekerlekleri arasındaki demirin üzerine oturduğumu fark edince de elindeki kamçıyı ara sıra kollarıma gelip etimi yakacak şekilde savurmaktan fazlasını da yapmadı.

Adeta zamana karşı yarıştayım. Doksan günlük iznimin on günü bitti bile. Şimdi inşaatlarda ördüğüm her bir sıra duvara karşılık evin bir eksiğini gidereceğiz. Önce bir teneke soba aldık. Gerçi hepimiz birden evdeysek nefesimiz yetiyordu o kadarcık yeri ısıtmaya; ama yine de almalı, bunun karı var, fırtınası var...

Duvarın ikinci sırasından düştü hesabımıza bir divan. İlk birkaç gece yere bir battaniye, üzerine de yatağımızı serdik. Gel gör ki yerler rutubet içinde, oturulmuyor. Duvarlar da farksız, tamir edilecek gibi de değil üstelik.

Bacanağım Kirkor'dan bir divan almaya karar verdim. Çemberlitaş, Kürkçüler Pazarı Sokağı'nda, bodrum katta, küçük bir dükkân açmış zamanında. Akrabamız diye fırsat buldukça uğruyordum. Ne zaman gitsem dükkâna inen merdivenlerin başına bir sandalye atmış, sokaktaki

kunduracılardan biriyle ya sohbette ya tavlada. Bazen ben de katılırdım onlara. Baştan aşağı kunduracılarla dolu bu sokağın patırtısı hoşuma giderdi. Hele de bir kadın geçmeye görsün, işaret ıslığını duyan genç yaşlı kafalar camlara üşüşüp hep bir ağızdan başlarlar şarkı türküye!

Divanı alacağımız gün mühim bir işimiz daha vardı: Babam işe başlayacak! Diyarbakır'dayken yanında çalıştığı cizlavitçinin sahibi Karnig Dabağyan, babamın İstan-



İstanbul'da ilk Pazar gezmemiz. Önde kardeşlerim Nuritza, Maryam ve eşim Baydzar. Arkamda amcaoğlu Khaçik, sağında bacanağım Kirkor. 1958.

bul'a gideceğini öğrenince, bir tavsiye mektubu yazıp vermiş eline. "Benim yolladığımı söyle, yeter," demiş. Biz de gelişimizin dördüncü sabahında, Unkapanı Köprüsü'nün Karaköy çıkışındaki atölyede aldık soluğu. Az çok bellemiştim buraları; adresi bulmak zor olmamıştı.

Diyarbakır'dakinin aynısı bir cizlavitçiydi gittiğimiz yer. Sahibi Çizmeciyan diye bir Ermeni. Kâğıttakileri okuyunca bize şöyle bir göz attı, "Hanginizindir bu mektup?" diye sordu; babam "Benimdir," deyince ertesi sabah işbaşı yapabileceğini söyleyip tezgâhın başına döndü.

Babamı bilmem ama ben çok rahatlamıştım. Artık hepimizin iyi kötü bir işi var şükür! Evimiz de hazır...

Fırsattan istifade biraz dolaşalım dedik... Unkapanı'nın etrafına dizilmiş iki üç dükkân büyüklüğündeki atölyeler; önü hiç boş kalmayan işportacılarla dolu Eminönü; şen şakrak Mısır Çarşısı; Mahmutpaşa Yokuşu, Çakmakçılar; yol boyunca sağlı sollu dizili hanlardan gelen, Arapkirli Ermenilerin dokuma tezgâhlarının dinmek bilmez takırtısı; nihayet az ileride, Örücüler'deki Çarşılı Han'ın girişinde, 1 numaradaki dükkânda, teyzeoğlumuz Sefer'in yanında tezgâhtarlık yapan Bayram... Aslında dükkân Sefer'in değil, Bulus Pineci'nin oğlu Orhan'ındı.

Bulus Pineci'yi tanımayan yoktur. Mercan Hamamı'nın yanında ısmarlama elbise diker; bir yandan da Anadolu'dan gelen tüccarlara kumaş satar. Çakmakçılar Yokuşu'nun üzerindeki Büyük Han'dan, Kürkçü Han'dan gelen dokuma sesleri, işte o satılan kumaşların doğumudur. Bulus terziliği babasından öğrenmiş. Fakat kendi oğlu el işçiliğiyle uğraşsın istemedi herhal... Üniversiteli çocuk, ben yaşlarda, tecrübesiz de. Teyzeoğlumuz Sefer ise İstanbul'a gelince Abdülnur adında zengin

bir Süryani'nin yanında çalışmış bir müddet, işi kapmış. Sonuçta Bulus, Sefer'i oğluna ortak etti; maaş yerine kazançtan yüzde alıyordu. İşleri trikotajcılara toptan Aksu ipliği satmak.

Seferlerin çayını da içtikten sonra sıra Kirkor'un Kürkçüler Pazarı Sokağı'ndaki dükkânına geldi.

Gelmez olaydı! Babam bastı feryadı!

"Gelir gelmez şehirli mi olmuşuz? Yer yatağını beğenmez mi olmuşuz?"

Ne dediysem dinletemedim, mecbur o gün elimiz boş döndük eve. Fakat karyolalar alınacak, başka yolu yok!

Ertesi gün babam cizlavitçinin yolunu tutar tutmaz Kirkor'un dükkânına koştuk Bayram'la. Tanesi 10 liradan üç koca karyolayı Beyazıt'tan Samatya'ya, sırtımızda taşıdık. Babamın eve gelip aldıklarımızı gördüğünde nasıl esip gürlediğini anlatmaya kelimeler yetmez. Verdiğimiz 30 liraya acıdığından değildi muhakkak ki öfkesi; esas, lafını dinlememiş olmamızdandı. Üstelik anamın da, kız kardeşlerimin de bizden yana olduklarının farkındaydı.

Bu gerilim eve her yeni eşya aldığımızda devam etti. Mesela radyo almak istediğimizde... Komşularda görmüş, pek heveslenmiştik. Hanım bir taraftan, kız kardeşlerim bir taraftan dillerine doladılar, "İsteriz de isteriz!" diye. İyi kötü o kadarını yapacak paramız vardıysa da babam bir türlü razı gelmedi. Baktık ne kadar dil döksek de durum değişmeyecek, gizliden alalım şu radyoyu, akşam eve gelince elini öper, gönlünü alırız dedik. Duvara bir tahta çaktık, radyoyu da üstüne yerleştirdik. Ağzımız kulaklarımızda, akşam babamı bekliyoruz.

Kapıdan girer girmez gözleri fal taşı gibi açıldı, sanki içeride korkunç bir şey görmüş gibi, başladı bağırıp çağır-

maya. Biz anlaştığımız gibi sıraya girdik, elini öpmeye... Nafile! Bir yandan öptürüyor, diğer yandan "Siz kime sordunuz da bu radyoyu aldınız?" diye haykırıyor!

Velhasıl böyle kavga dövüş de olsa, geldi sıra duvarın üçüncü sırasına. Fakat ne demişler, çekirge bir sıçrar, iki sıçrar... O üçüncü sırayı örmek kısmet olmadı. Zira 1959'un 10 Mart'ında gerçekleşen meşhur tramvay yangını, geldi gitti buldu Ferman'ı!

Khaçik ertesi sabah Galata Köprüsü'ndeki Boğaz iskelesine gelmemi söylemişti. İlk vapurla Büyükada'daki bir inşaata gidecektik. Zaman zaman adalarda çalışan arkadaşlardan duyardım bahsini, çok güzel, cennet gibi yerlermiş. Bu inşaat işine pek sevindim doğrusu!

Sabah erkenden kalktım. Samatya'dan Eminönü'ne giden ilk otobüse bineceğim. Hava tam aydınlanmamış da olsa otobüs ağzına kadar dolmuştu. Oturanlar da var ama daha çoğu ayakta. İnşaatlardan topladığım malzemelerden yaptığım tahta bavulum ayaklarımın dibinde, içinde takımlarım, testerenin ucu dışarı taşmış.

Cağaloğlu'ndan yokuş aşağı takır tukur iniyoruz.

Vilayetin önünden geçiyorduk ki bir gümbürtü koptu.

"Fren koptu!" diye bağırdı bizim şoför! Yokuş aşağı giden otobüsün içinde millet feryat figan etmeye kalmadan kendimizi yerde bulduk. Meğer tam bizim frenin koptuğu anda Sirkeci'deki dört yol ağzında, otobüslerin Eminönü'nden döndükleri ışıkların köşesinde, kapalı tramvayın cereyanı kesilmiş. Bizim otobüs de tramvaya çarpmış. Belki de bilerek, otobüsü durdurabilmek için yaptı bunu şoför. Aksi takdirde doğruca denize uçacak, belki de boğulacaktık.

Bir anda hem otobüs hem tramvay alev aldı. İnsanlar şok içinde; kapıdan çıkmak şöyle dursun, kendimizden geçmiş vaziyette, olduğumuz yere yığılıp kalmışız.

Aradan ne kadar zaman geçti bilmiyorum, otobüsten dışarı çıkıp yokuş yukarı amaçsızca yürümeye başladığımı hatırlıyorum. Sürekli, "Eve gideyim," diyorum kendi kendime. Vilayetin önüne vardığımda aniden kendime geldim; ellerimin yüzümün yanmış olduğunu fark ettim. Ne sırtımdaki palto, ne ayağımdaki ayakkabı yerindeydi. Bir taksi gördüm, önümde durdu:

"Beni ilk hastaneye at!"

Cerrahpaşa, Haseki dururken neden bilmem, adam beni ta Şişli Etfal Hastanesi'ne götürdü. Ellerimi, kafamı sardılar. Bir tek gözlerimle kollarım açıkta. Şoför de bırakıp gitmiş, para verdim mi onu bile hatırlamıyorum. Sargıları yapar yapmaz gidebileceğimi söylediler. İyi de nasıl? Ayakkabı bile yok ayağımda. Kış. Çoraplarımla çıktım dışarı. Khaçiklere gitmekten başka çarem yoktu; şükür Osmanbey yakındı da fazla yürümedim o halde. Sağ olsunlar bana bir çift ayakkabı verdiler. Biraz kendime gelince kalkıp doğru eve gittim.

Sonradan öğrendik ki o kazada iki Ermeni ölmüş. Eh Samatya'dan otobüse kim biner? Ermeni biner.

Amcaoğlu da beni iskelede bekliyor bekliyor, bakıyor ki gelmiyorum, herhalde diğer vapurla gelecek deyip adaya gidiyor. Sözde hava değişimi almışız. Sargılar açılana kadar üç haftam daha gitti. Kaldı mı sana iki ay!

Binbaşının gözüne girmek için ne lazımsa yapıyordum. Senin gibi bir köylü, İstanbullu bir binbaşıyı nasıl sevindirebilir demeyin! Yapmayı en iyi bildiği şeyi yaparak elbette, ekip biçerek! Binbaşının oturduğu bina kendisine aitti; beş katlı, arkası bahçeli büyük bir yer. İşte ben, atıl vaziyetteki o koskoca bahçeye daha ilk günden göz dikmiştim. Fakat öyle çimdir, çiçektir, lüzumsuz kalabalıkla uğraşmayacak, mısır, ayşekadın, domates, biber, çeşit çeşit sebze ekecektim. Binbaşı da, hanımı da nasıl sevindi bu fikrimi duyunca!

Gel gör ki köyde ekip biçmek kadar tarlaya sahip çıkmasını da öğrenmiştik. Yoksa illa ki bir musibet gelir başına. Öyle de olmuş... Öğlene kadar işimi bitirip sonrasında inşaat peşinde koşuyorum ya, mahalleli çocuklardan biri, tutmuş ektiğim mısırları yolmuş, bahçemi bozmuş! Ertesi sabah binbaşının hanımı kapıda bekliyordu beni. Neredeyse ağlamaklı bir halde olanları anlattı. "Merak etme abla," dedim, "ben icabına bakacağım."

Tecrübeliyim, bir daha geleceğini biliyorum. Yakalamam çok sürmedi avımı. Binbaşıdan da güç alarak öyle bir dövdüm ki çocuğu! Sanki vaktiyle atamadığım dayakların acısını çıkarıyorum zavallıdan. Hatta bir ara elimden kaçacak oldu, bahçenin duvar işlerinde kullandığım malayı fırlattım arkasından! Bereket sıyırdı geçti...

Akşama kalmamış, mahallede ne kadar Siirtli varsa binbaşının evine saldırmış; çocuğun akrabaları hepsi.

"O asker kimdir! Sen onu bize göster hele!" diye bağırıp çağırmışlar.

Zor yatıştırmış adam. "Ben hallettim, gereken cezayı verdim," demiş. Ama bir taraftan da dertlenmiş hanı-

mıyla, ertesi sabah geldiğimi görürlerse üzerime çullanacaklar diye.

Her sabah Vatan Caddesi'nden geçiyordum. Birkaç sene öncesine kadar sebze bahçeleriyle dolu bir yermiş. Yeni yeni istimlaka açılmış. Her yanda derin kanallar, çukurlar, adım atacak yer zor bulursun. Çok da geniş yapmışlar, herkese tuhaf geliyor. Özel araç yok gibi çünkü İstanbul'da, trafik diye bir dert de!

Binbaşı da biliyordu sabahları Samatya'dan Fatih'e, bu yoldan geçerek yürüdüğümü. Bir de baktım Vatan Caddesi'nin başında nöbette! Başımdan aşağı kaynar sular döküldü; çocuk ölmüş olacak herhalde!

Hemen yanına koşup selamımı çaktım.

"Oğlum, sen bir hafta bana gelme, izinlisin," dedi. Olanları anlattı.

Gitmedim ama bir hafta gözükmesem ne fark eder? Adamlar beni buldukları yerde çivilemezler mi toprağa? Bunun üzerine aynı Levazım Kumandanlığı'ndan başka bir binbaşının hizmet eriyle yerimi değiştirdiler. Üstelik bu yenisi bizim evin iki sokak ilerisinde oturuyordu!

Bu sefer de onun gözüne girme derdine düştüm. İlk binbaşıyı köylülüğümle, daha doğrusu çiftçiliğimle memnun etmiştim. Şimdikinin bahçesi, ekip biçecek toprağı olmadığına göre hayatta ikinci en iyi yaptığım işi, inşaattaki ustalığımı konuşturacaktım.

İnşaatlardan arta kalan zamanlarda etraftaki evlerde çıkan ufak tefek işleri yapar olmuştum zaten. Kaba inşaatta çalışmaya alışkın ellerim böylece ufak da olsa daha ince işler yapmayı öğrenmişti. İnsanlar da memnun görünürlerdi ortaya çıkandan, hem o kadar ucuza başka kimi bulacaklardı?

O işlerin verdiği güvenle binbaşının evinde de ufak bir tadilata karar verdim. Getir götür yaparken görüyorum kapının aralığından, mutfakları oturma odasıyla bir. Eh, uyanığız ya! Tanıdık bir marangoza gidip açılır kapanır bir paravan yaptırdım. Bölme gibi, istediğin zaman açıyorsun. Getirdim, kurdurdum. En önemlisi de marangozun parasını ben verdim. Abla mutfağı istediği zaman açıyor, istemezse kapıyor. Bayağı işe yaradı!

Binbaşı "İstediğin zaman gel, istemediğin zaman gelme oğlum," diyor. Ben yine de her sabah gidiyorum. Ablama ne lazım diye soruyorum; bazı gün "Yarın gelme," diyor.

Ermeni olduğumu ne Mehmet Binbaşı'ya söylemiştim, ne Abdullah Binbaşı'ya. Nüfus kâğıdımda Müslüman yazıyordu; onlar da beni Kürt biliyorlar. Dahasını da sormazlardı zaten. Hem önemli mi sanki? Kurtalan'dan İstanbul'a gelmiş, Samatya'ya yerleşmiş, kıt kanaat geçinen, kalabalık nüfuslu bir aileydik işte. Önemli olan bunu bilmeleriydi. Bilsinler ki işimi bitirir bitirmez salsınlar beni.

Kazandığımız para şehirde kalabalık nüfusumuzu doyurmaya yetmiyordu. Akşamları Samatya pazarındaki son kalan lahanayı, pırasayı kovalıyoruz ucuz olsun diye. Cebimizde yemek için ayırdığımız beş on lira, her tezgâhın önünde kıyasıya pazarlık:

"Lahana kaça?"

"1 lira."

"Yirmi beş kuruş versem?"

Sebzenin meyvenin en güzeli, en sağlamı bütün gün seçile seçile geriye bu yarı çürümüş, büzüşmüş olanlar

kalırdı tek tük. Pazarcı bunları ya çöpe atacak, ya da yanına yük edecek. Bana bir liraya da satsa, yirmi beş kuruşa da satsa zarar etmiyor. Yine de pazarlık ederdi bazısı, insafa gelmezdi. Olsun... Biz normalde kırk liraya patlayacak bir haftalık alışverişimizi taş çatlasın on liraya hallederdik.

Neticede yaptığımız günü kurtarmak, idare etmekti. İyi de nereye kadar? İnşaatta kürek sallamayla, duvar örmeyle, bir yere gelemeyeceğimin farkındaydım. Bir şeyler yapmalıydım. Bir şey... Ama ne?

Bayram'ın çalıştığı dükkâna uğradığım vakitlerde civarı kolaçan etmiş, ne iş yapabileceğimi daha o zaman düşünmeye başlamıştım. Çarşılı Han'ın ikinci katındaki 180 numaralı dükkânın, içindeki iplik sarma makinesiyle beraber kiraya çıktığını işte bu gidiş gelişler esnasında öğrendim. Han yapılalı beş altı sene olmuş. Sahipleri matbaacılıkla uğraşan, İstanbullu zengin bir aileymiş. İçerisi olduğu gibi tekstil dükkânlarıyla doluydu. Haberi alınca içimi bir heyecan, bir coşku kapladı. Ne kadar çok şey yapabileceğimi, ne kadar çok çalışabileceğimi, asla yorulmadan, gerekirse uyumadan neler ortaya getirebileceğimi hayal ediyor, baktığım her dükkânın içinde, işleyen her makinenin başında kendimi görüyordum. Akşam numara 180'deki dükkânı hanıma da anlattım. Elbette gizlice, herkes uykuya çekildiğinde... Zira babam bu düşüncemi duyacak olsa ona da karşı çıkmaya, çomak sokmaya kalkardı belki. Hoş, o ne kadar karşı çıkarsa çıksın ben kararımı vermiştim ama yine de bu mesele için kavga etmeyi hiç mi hiç istemiyordum.

Dükkânın ve içindeki 24 gözlü makinenin sahibi Tekirdağlı İbrahim Yıldız'la 7.000 liraya anlaştım. Elbette

hazırda ancak 1.000 liram olduğundan tek çarem kalanı borç istemekti. Borç parayı bulmaksa dükkân ya da makine bulmaktan da zor oldu! Çaldığım kapılar daha ben lafımı tamamlamadan yüzüme kapanıyordu. İmdadıma, borç istemeye gidip, ha bugün ha yarın diyerek beni günlerce oyalayıp kapısında bekleten teyzeoğlum Sefer'in patronu Orhan Pineci yetişti. Adam benim el ayak etmelerimden, git gellerimden sinirlenmiş ya da ağırına gitmiş olacak ki, bir gün hışımla "Ne istiyorsun Ferman?" diye soruverdi. Derdimi anlatınca da hiç düşünmeden cebinden çıkardı verdi eksik kalan 6.000 lirayı! Bana akrabamın, eşimin dostumun yapmadığı iyiliği yapan bu adam, bugün hâlâ gözümde bir derviş, bir azizden farksızdır. Zira İstanbul'da para etmeyen ekip biçme meziyetime ve para eden ama yeterince etmeyen duvar ustalığıma, bunlardan çok daha zorlu bir üçüncüsünü onun sayesinde eklemiş, askerliğimin altıncı ayında, Çarşılı Han numara 180'de başladığım ticarete onun sayesinde adım atabilmiştim.

Köylü milletinde bir huy vardır: Bir şeyi vadesi birkaç kere dolana kadar kullanacaksın. Mutlaka ki bu huy, gözümüzün rengi, kaşımızın hilali gibi doğuştan değil de daha çok yoksulluktan, o şeyden ikinci bir tane bulamayışımızdandır. Fakat öyle bir an gelir ki, ister kolay bulunsun ister zor, artık her şeye aynı eli sıkılıkla yaklaşmaya, her şeyi sonuna kadar kullanmaya, eskitmeye bakarsın. Babamda fazlaca bulunduğunu zannettiğim bu özellik meğer bana da bulaşmış. Nasıl mı fark ettim?

Çarşılı Han 180 numarada akşam sabah çalışmaktan ve yavaş yavaş bir şeyler ortaya getirebileceğimi hissetmekten mutluluk sarhoşu olup, hanımın Samatya Hayrettin Tekke Sokağı'ndaki o rutubetli delikte gün geçtikçe zayıfladığını, sararıp solduğunu görmeyip, ancak Kumkapı Hisar Sokağı'na taşınmamıza neden olacak kadar hastalandığında aklımın başıma gelmesinden!

Sabahları hizmet erliği vazifemi yerine getiriyor, atölyeye ancak öğle saatlerinde gelebiliyordum. Mercan Camii'nin altındaki atölyelerde, büyük beton kazanlarda boyanıp, güneşte kuruması için bir ağaçtan ötekine boylu boyunca gerilen çile halindeki Aksu ipliğin belki 90 kilo çeken yirmi topu onar onar omuzlarımda, handan içeri giriyorum. Bütün kiracılar ya Ispartalı ya Konyalı, hepsi selam veriyor, "Hoş geldin asker!" Dükkân ikinci katta; merdivenleri hızla çıkıyorum. Hanım, kız kardeşlerimi de alıp çoktan tezgâhın başına geçmiş, çalışıyorlar.

İşimiz çileyi bobin yapmak, yani ipliği bobine sarmak. Makinemiz de büyük, 24 gözlü. Çalıştı mı bütün gözler birden işliyor, durdu mu hepsi birden duruyor. O yüzden ipliği kalıp halinde gelen mumların üzerinden geçiriyo-

ruz. Maksat kaypaklık versin, iğnelerin arasından geçerken takılmasın. Yoksa uğraş dur meretle!

Şimdi ben de geçeceğim tezgâhın başına ama önce karnımız doymalı; o iş de hanıma ait. Kazanla yemek getirirdi; gelmeyince gizliden bayram ederdik, Mercan'daki Antep Lokantası'na gideceğiz diye. Dört duvar bir bodrum katı altı üstü. Fakat hangi yemek incecik pideye sarılmış salçalı bulgur pilavından daha lezzetli olabilir!

İplik sarma makinesi benim saatim olmuştu artık. 24 gözün her biri günün bir saatine tekabül ediyor, yelkovan akrebi ancak iplikler bobinlere sarıldıkça kovalıyordu. Ta ki hanımın hastalığı zamanı durdurana kadar! Kadıncağız gözümüzün önünde, sessiz sedasız verem olmuş!

Önce anlamadık ne olduğunu. Bacanağın bizi yolladığı doktor Bodrikyan, yeri Gedikpaşa'da Azak Yokuşu'nun üstündeydi, "Üşütmüş," dedi. Aspirin gibi bir ilaç verdi. Fazla ayakta durmaması gerekiyormuş. Yahu, biz dört kişinin yol masrafından tasarruf edelim diye Samatya'dan Beyazıt'a kadar yürüyorduk her gün; acaba böyle mi hasta ettik kadını? Gerçi bir süre sonra, değil o yolu yürümek, ayakta duracak hali kalmadı. İki adım atsa, öksürmekten bayılacak gibi oluyor. Baktık olacak gibi değil, doktoru değiştirdik, Varujan Pakin'e gittik. O da aynı yokuşun üstünde, biraz daha aşağıdaydı. Üstelik pek alingirli bir de makinesi vardı, ayna dediklerinden. Girdin mi, içindeki her bir şeyi gösterir. "Bak, ciğerin," diyor doktor, bakıyorsun, zaten o an iyileşmiş gibi oluyorsun!

"Bu kızcağız verem olmuş," dedi.

Vitamin alması lazımmış. Fakat en başta o evden çıkmalıymışız. Rutubet, hastalığı azdırırmış.

Doktora dert yandım. Asker olduğumu, hizmet erliği yaptığımı, Abdullah Binbaşı'yı, Çarşılı Han'ı, hatta neredeyse 24 gözlü iplik sarma makinesini bile anlattım. Lakin adamın elinden ne gelir?

Verem belasını ancak iki ay sonra tezkereyi alınca savabildik başımızdan. Hizmet erliği bittiğine göre Samatya'da kalmamız gerekmiyordu. Üstelik işimiz Çarşılı Han'da; yürüyüş mesafesinde bir yere taşınmak daha akıllıca olacaktı. Biz de işyeri Beyazıt, Kapalı Çarşı, Çemberlitaş ve Cağaloğlu'nda olan bütün Ermenilerin yaptığını yaptık. Kumkapı'ya taşındık. Durumu biraz daha iyi olanlar Gedikpaşa'da, bizim gibi kıt kanaat geçinenler Kumkapı'da oturuyordu. İstanbul'a ilk geldiğimde neresi Ermeni semtidir, kimler hangi muhitte oturur bilmezdim. Bilsem de umurumda değildi. Fakat artık biz de yavaş yavaş İstanbullu olmaya başlamıştık galiba...

Bol Kepçe Lokantası sağ olsun, hanımı kurtardık. Her gece, ev ahalisi uykuya dalar dalmaz, Patrikhane'nin ordaki meşhur Bol Kepçe'ye gidip, kalmışsa şiş, yoksa kuzu ciğer yaptırıp eve götürüyorum. Lokantanın sahibi Kastamonulu, şişman, sevecen bir adam; geleceğimi biliyor, kapatmayıp bekliyor. O gün çok müşteri gelmemişse payımı önceden kâğıda sarıp tezgâhın altına saklıyor. Bazen de o kadar çok insan oluyor ki gecenin o saatinde, ocağın başına geçip kendime yetecek kadarını ben pişirmek zorunda kalıyorum. Unkapanı'nda, Küçük Pazar'da da bir şubesi varmış lokantasının, fena iş değil hani.

Varujan Pakin, illa da vitaminli, etli yedireceksin hanımına, demişti. İyi güzel de evdeki tek bir kişiye vitaminli yedirip ötekilere seyrettirmek olur mu? Kiloyla et

alacak gücüm olmadığına göre, bu işi gece gizlice halletmekte bulmuştum çareyi. Geldiğimde hanım uyuyor da olsa zorla kaldırır, hepsini bitirene kadar güçbela, bağıra çağıra tıkıştırırdım ağzına etleri. Kimse duymaz nasıl olsa; yeni evimizde Samatya'daki kadar iç içe değiliz. Hisar Sokağı'nın köşesindeki binanın ikinci katında, biri büyük, diğeri küçük iki oda tuttuk. Büyük olanda kardeşlerimle babamlar yatıyor, merdiven boşluğunun altına denk gelen ötekinde de biz. Küçük olmaya küçük, bizim odaya bir yatak zor sığıyor; babamlar yine yemek yediğimiz odada, üst üste yatıyor. Fakat önemli olan artık üst katta olmamız; bodrumdan kurtarmışız. İstasyonu gören küçük bir balkonumuz bile var.

Bir yandan doktorun verdiği verem iğnesi, diğer yandan Bol Kepçe'nin etleri, birkaç haftaya kalmadı toparlandı Baydzar. Kilosu, gücü artık eski düzenimize geri dönebilecek kadar yerine geldi.

Gel gör ki bizim düzen pek çabuk değişiyordu. İşler iyi gitmeyince yeni bir adım atıp telafi etmeye uğraşıyor, bazen iyi veya kötü bir vesile bu adımı hızlandırıyordu. Kız kardeşim Maryam'ın iplik sarma makinesine dolanan upuzun saçlarının, yirmi dört gözün önce on ikisinden, sonra tamamından kurtulmama vesile olması gibi...

Saçı hep bağlı olurdu ama o gün açık bırakmış. Eşim Baydzar'ın daha hasta yattığı zamanlar, yoksa o hayatta izin vermez, dikkat eder böyle şeylere. Maryam da daha on yaşına basmamış küçücük çocuk, nereden bilsin işin tehlikesini. Allahtan ki oradaydım! Kız çığlık atmaya başladığı an makine sarmış, stop etti! Ne kadar zorlamış olacak ki o koca motor daha ben bir şey yapmadan, kendiliğinden durdu.

Zaten bobincilikte istikbal yoktu... Yirmi dört gözün on ikisini satıp önce iki overlok aldım. Ne zamandır gözüm konfeksiyonda... Koca makine gidince haliyle dükkânın yarısı boşaldı; inşaatçılığımı konuşturup içeriyi tahtayla böldüm, iki kat yaptım. Üst kat atölye olacak, alt katta yine iplik sarılacak. Çok geçmedi o bobini de kaldırıp iki overlok daha koydum.

Makineyi almak zor değil de insanları ikna etmek büyük mesele. İplik sardığım kişilerden iş istediğimde aldığım cevap hep aynı: "Sen beceremezsin!" Haksız sayılmazlar, bobinciliği on günde çözersin de konfeksiyonculuk başkadır, ustalık ister.

Baktım kimse iş vermiyor, gidip birkaç top pazen aldım, içi tüylü penye kumaşlardan yani. Kendi kendime ölçtüm, biçtim, kardeşlerime diktirdim. Tabii onlar da acemi, çaresiz bir usta aldık yanımıza, muhacir. Zaten piyasanın erbabı Bulgaristan'dan, Yunanistan'dan gelen muhacirler. Herkes gibi biz de neyi nasıl yapacağımızı onlardan öğrendik.

Sözde üç düğmeli gömlek yapıyorum, yakası kendinden; kollarına da manşet koyup pazarda satacağım. Kolu ayrı çıkar, bedeni ayrı çıkar... Her yaptığımı da götürüyorum, "Bak ben bunu dikiyorum, artık bu benim işim," diye millete gösteriyorum. Yavaş yavaş inandılar. Pamuk işini giderek bize verir oldular. Birkaç ayda yapa boza öğrendim. Ve sonunda overlokçu oldum çıktım.

İyi ki de yapmışım. İyi ki o bozuk malları götürüp pazarlarda satmışım. Zira oğlum Gülbenk doğdu! Nüfusumuz sekizdi dokuz oldu!

Yine sınıra dayandık. Bu sefer de Kumkapı'nın... Ev dar geliyordu. Çocuk da olunca hele! Gedikpaşa'daki Mesropyan Okulu'nun oraya, Tülcü Sokağı'na taşındık, Çukur Çeşme'nin hemen yanında. Müstakil bahçeli bir ev. Sağ olsun, Sefer aracı olmuştu; her hafta başı dükkânına gelip iplik alan, gelmişken de muhabbetini esirgemeyen, Mustafa adında Alevi bir adamdı mal sahibi. Çorapçılığı İstanbul'da ilk yapanlardanmış.

Bayram'la her sabah yeni evimizin kapısından Çarşılı Han'ın kapısına kadarki yirmi dakikalık yürüyüşümüz, bazen sabah mahmurluğunun verdiği sessizlik içinde, bazen Kurtalan'daki veya Kızıltepe köyündeki anılarımızın bahsiyle, fakat çoğu zaman gündelik sorunlarla, içinden çıkılmaz hesaplarla ve gelecek günlerin hayaliyle geçiyordu. Bobincilikten overloğa döndüğümüzden beri işler bir nebze iyileşmişse de yetmiyordu. Belki bu yüzden, evi değiştirdiğimizden beri işi de değiştirmek gibi tuhaf bir düşünce aklıma çakılıp kalmıştı. İşte, Sefer'in, bizim Hasan'ın dayısı Nazar'la bir olup Langa'da tuttuğu meyhaneden artık yaka silktiğini, hissesini devretmek istediğini o sabahlardan birinde öğrendim.

Meyhaneden haberim vardı zaten; Aksaray'da, Rumlardan kalma bir yer; Avcılar Meyhanesi diyorlar; millet akşam av dönüşü burada toplanırmış, adı oradan. Bizim Sefer bu işlerden anlamazdı ya, Nazar aklına girmiş zahar. Zaten sürgünlüğü bitip Gümüşhacıköy'den İstanbul'a ilk geldiğinde de kaynı Agop'la Nişanca'da bir kahve açmıştı bu Nazar. Diyeceğim o ki, aklı hep böyle kahve, meyhane işlerinde. Uyanık adamdır, bizim gibi eşek olup çuval sırtlamak yerine bu işlere girdiğine göre

bir bildiği vardır. Sefer dersen onda da para var. Yarı hissesi Sefer'e, yarı hissesi Nazar'a, anlaşmışlardı. Gel gör ki Nazar hesapsızlığından olacak, meyhaneyi iki senede 35 bin lira borçlandırmış. Bilimum esnaf enselerindeymiş, bakkalı, kasabı, fırını... Bayram'ın anlattığına göre Sefer meseleyi öğrenince köpürmüş tabii, hissesini satmak istemiş.

Avcılar Meyhanesi'nin yarı hissesi, borcu kadar eder miydi acaba?

Ses etmedim önce; birkaç gün Bayram'ın anlattıklarını ölçtüm biçtim, kestim diktim. Velhasıl bu meyhanecilik önlüğünü, artık hangi akla hizmetse, üzerime pek bir yakıştırıverdim!

Önce Bayram'a açtım meseleyi, onu ikna etmeden bu iş olmaz. Planım basit, Bayram, Sefer'in yanından çıkıp benim atölyeye geçecek. Ben de Sefer'in borcunu ödeyip hisseye saydıracağım.

Dikbaşlı değildi Bayram, sessiz, sakin yapılı bir çocuktu. Benim gibi aklından ne geçiyorsa söylemez, çoğu zaman içinde tutardı öfkesini de, kederini de. Ama ne olursa olsun yapmak istemediğini sırf mecburiyetten yapacak adam da değildi.

Yok demedi; hatta sanki kendisinin de aklından geçen buymuş gibi, hemen o sabah Sefer'le konuşalım diye ısrar etti:

"Adam vazgeçer, başkasına satar; ne bileyim ben, bakarsın bugünden yarına işler değişir abi, gel beklemeden konuşalım."

"İyi ya, konuşalım..."

Velhasıl her şey pek kolay oldu. Sabah Bayram, öğlen Sefer, akşam da hanım sırasıyla ikna edilmiş, ertesi gün

herkes yeni tezgâhında işbaşı yapmak üzere sözleşmişti. Yalnız küçük bir pürüz vardı... Hani ilk başta görmezden geldiğiniz, sırf işiniz görülsün diye sonraya havale ettiğiniz, fakat gün gelip ayağınıza dolanan, dolanmakla da kalmayıp burnunuzun üstüne kapaklatan o küçük pürüzlerden!

"Nazar'a bu anlaşmadan bahsetme. Benim işçim gibi görün, vakti gelince konuşur ikna ederiz," demişti Sefer. Ben de olur dedim saf saf, güvendim. Nazar'ın bu işe razı gelmek istemeyeceğini aklımdan geçirmiştim; fakat Sefer'in yan çizeceğini... Asla!

İşe başlar başlamaz, ne maharetim varsa döktüreceğim ya, gündüz meyhanenin boşluğunu fırsat bilip duvarlarını boya badana temizledim önce, pırıl pırıl yaptım. Akşam beş gibi millet dolmaya başlayınca, fırçayı kovayı bırakıp kasanın başına geçiyor, giren çıkan ne varsa, bütün masrafları bir bir yazıyordum. Tecrübem yok ama göz var nizam var. Hesabını bilmezsen ipin ucu öyle bir kaçıyor ki, akıl sır ermez! Ne şef garson dinliyorum, ne patron! Adnan, bizim şef garson, akşam iki şiş mi götürdü, anında defterde; Nazar üç duble mi devirdi, yazdım bile! Vakti gelince hepsinin hesabını alayım, derdim o. Hoş, Nazar'ın gözü ne tertemiz ettiğim duvarlarda, ne de yaptığım hesaplarda; ikide bir "Üstünü temizle!" diyor, başka bir şey demiyor. Müşteriye ayıp oluyormuş.

Sabah sekiz gibi evden çıkıyorum; gece birden ikiden önce dönmüyorum. Meyhanenin bütün alışverişi, bahçenin düzeni, içerinin temizliği hep bende. Yetmezmiş gibi eve para da getiremiyorum, çünkü borç ödüyorum... Öyle yoruluyorum ki berbere gidecek zamanım yok; gitsem, tıraş olurken uyuyakalıyorum.



Aksaray'daki Avcılar Meyhanesi'nde önlüğümü giymiş, tezgâhtayım. Önde solda, Nazar, en sağda şef garson Adnan. 1962.

Varsın olsun! Ne iyi para varmış bu meyhanecilikte hakikaten de... Yazın bahçesi dolup taşar, kışın içerisi. Her saatin müşterisi de ayrıdır ha! Akşamüstü ilk gelen balıkçılardır. Yer içer, vaktiyle evlerine giderler. Sonra kabadayıları buyur ederiz. Aksaray'ın, Yenikapı'nın balıkçılarından sonraki baş müşterimiz onlar. Yalnız her semtin kabadayısı ayrıdır; Yedikule'ninki ayrı, Samatya'nın, Eyüp'ün veya Aksaray'ınki ayrı. Eh, bizim meyhane Aksaray'da olduğuna göre, bize düşen de Aksaray'ın kabadayısı Bahriyeli İsmail'di. Lakin bu kabadayı milletinin birbiriyle karşılaşmaması icap edermiş; herkes kendi semtinde duracakmış. Bu kuralı ihlal eden olursa bedelini ödermiş, kaçış yok.

Kavga gürültü kopmamışsa, gece yarısı sıra tekçilere gelir; ya sokakta ya da başka meyhanede içip, çoğu kez parasını tüketmiş olanlar. Yıkıla yıkıla gelir, cebindeki son parayla bir bardak şarap ister. Versen bir dert, vermesen başka dert... Tekel'in Marmara şarabı 70 kuruşsa, biz bardağını 70 kuruşa veriyoruz. Hadi tekçi adama olsun olsun 30 kuruş olsun. Gel gör ki adam parasını ya verir ya vermez... "Haydi kardeşim, bas git!" desek, bazısı bağırır çağırır, ama yine de gider; fakat bazısı belalı, önce vuracak kıracak, öyle yol alacak. Gel de yok de!

Bizim Adnan olmasa bu işin altından ne ben kalkabilirdim, ne Nazar, ne Sefer... Kabadayı deyip diyorum ya, Adnan'dan beter kabadayı yok aslında. Zamanında adam vurmuş, on üç sene hapis yatmış, bu işlerin kurdu olmuş... Ermeni'den dönmeymiş; Müslüman karı alınca o da dönmüş diyorlardı.

İster Ermeni ister Türk, vallahi ben hayatımı Adnan'a borçluyum, bir bunu bilirim! Bir gece o tekçilerden birine kafa tutacak oldum; adamı da tanıyorum, Aksaray'da balık doğruyor koca satırla, meğer satırı yanında taşıyormuş! Ben "Şarap yok sana," deyip sırtımı dönünce adam satırı çekip üstüme yürümüş; bir de döndüm ki bizim Adnan herife yapışmış, satırı elinden kapmaya uğraşıyor. O davranmasa, adam balık gibi doğrayacak beni de!

Zaten Sefer'le Nazar'dan pek yüz bulamıyordum; aram bir Adnan'la iyiydi. Gerçi o da yaptığım hesapları görünce beni resmen alaya alıyor, "Boşuna uğraşma, burada her şeyi sayamazsın, hele bir kavgaya denk gel de göreyim seni," diyordu; bense pek ciddiye almıyordum.

Gene yanılmışım!

Birinci ayım daha dolmamıştı ki, bir akşam Eyüp'ün

kabadayıları bizim meyhaneden içeri girdiler. Ben tanımam elbet; Adnan'dan öğrendim kim olduklarını. Biz onların etrafında dört dönerken, biri de üşenmemiş, koşup bizim İsmail'e haber uçurmuş. Gece yarısı olmadan Bahriyeli kapıda belirdi!

Ne bardak kaldı, ne cam, ne çerçeve! Kimi masayı bırakıp kaçtı, kimi karakola sığındı! Olan bize oldu tabii. O gece kimseden kuruş alamadık... Sonra bir daha, sonra bir daha, bir daha! Dokuz ayda dokuz defa camları değiştirdim!

Ucuzcu meyhanenin derdi çoktu, ama müşterisi de çoktu. Kirası desen, sahibi yok ki ortada kira verelim! Bütün o patırtıya, hesapta olmayan kayıplara rağmen iki senelik borç altı ayda kapandı. Ne var ki evdeki hesap yine de çarşıya uymadı. Sefer'le ne senet yapmıştık, ne de yazılı anlaşma... Borç morç kalmadı, yapalım şu işi dedikçe su koyuverdi; "Hele dur, hele dur," dedi durdu.

Ah benim akılsız başım! Sefer değil miydi, evvelce borç istediğimde "Ha bugün ha yarın," diye diye beni günlerce süründüren? Aynı şey değil miydi şu yaptığı?

Borçları ödediğimden beri tadım tuzum iyiden iyiye kaçmıştı. Zira Sefer beni oyalamakla kalmıyor, Nazar'la bir olup kaçmam için uğraşıyordu.

Ömrümde ağzıma içki koymuşluğum yokken tekçinin biri de ben olup çıkmıştım derdimden. Gece yarısı müşterilerimizden dolmuşçunun biri, adam evine gitmeden iki duble atacak; ona "Senden şarap parası almayayım, beni eve götür," der, evin kapısını ancak öyle bulurdum.

Bir akşamüstü, meyhanenin yolunu tutmuşken, ev sahibimiz Mustafa Bey'le karşılaşıp, "Utanmıyor musun altı aydır kira vermemeye!" diye azarı işitince, dünya

başıma yıkıldı sandım. Meğer Bayram evin kirasını altı aydır vermemiş. Vermemiş de neden?

Bütün gece kendime bu soruyu sora sora içtim de içtim, içtim de içtim...

Yine aynı usul bizim dolmuşçunun arabasıyla eve döndüm. Üçüncü kata çıktım. Tek laf etmeden pencereyi açıp güçbela ayağımı çerçeveye attım. Hanımla anam yapışıp yaka paça içeri çektiler beni.

O akşam Nazar'la da Sefer'le de birbirimize girmiştik. Hesabın kitabın ucunu kaçıralı çok olmuştu gerçi ama yiyip içtiklerinin hesabını sormaktan kendimi yine de alamıyordum. Münakaşa öyle bir büyüdü ki Nazar bana sustalı çekti. Tahta sandalyeyi üzerine fırlattığım gibi kendimi dışarı attım.

Son gecem oldu o.

Çalıştığım her ay için 75 lira aldım; kira borcumu da, meyhane defterini de böylece kapadım.

Geriye akşamüzeri bastıran alkol krizlerimle anamın Sefer'e ettiği sitemler kaldı. Kumkapı'da, sahile inerken, köşebaşında bir ayakçı vardı; saatim geldi mi mecburdum soluğu orada almaya. Önceleri iki şişe, sonra sonra bir şişe, daha sonra birkaç bardak, derken nasıl başladıysam öyle bitirdim bu alkol belasını. Bir yandan da geçen dokuz ayın muhasebesini yaptım.

Ne sonuca mı vardım?

Ne diyeyim...! Ferman'a ne gerek meyhane!

Yeni işim pazarcılık, panayırcılık, yeri geldiğinde işportacılık... Mercan partisi satıyordum. Eminönü'nde Mercan Yokuşu vardır ya, işte oranın malları. Çarşıda satılmayan ne kadar mal varsa bendeydi. O günkü parti neyse ona razı gelirsin particilikte, tişörtse tişört, kazaksa kazak... Bulduğunu satarsın.

Bir gün Beyazıt'ta bir parti buldum, yirmi beş kuruşa beş yüz parça. Çamaşır gibi bir şey ama ellisi siyah, kalanı beyaz. "Tamam, ben bunu bu pazar eritirim," dedim. Pazarları en bereketli günüm, Tahtakale'deyim çünkü. Aslında her gün ayrı bir semtin pazarını kovalıyorum ama buradaki başka. Eski Ticaret Odası'ndan, yani Eminönü'nden ta Beyazıt'ın sonuna kadar uzanan koskoca bir pazar. İstanbul'un bütün ahalisi ihtiyacını en başta buradan karşılıyor. Bakırköy'ün arkasından, evlerin tek tük olduğu Ömür Yoğurdu'nun etrafından ya da gecekondularla dolu Zeytinburnu'ndan bile minibüs kaldırıyorlar Tahtakale'ye. Her Pazar hınca hınç dolu, adım atacak yer yok.

Beyazıt'ta, Çakmakçılar Yokuşu'ndan yukarı çıkarken, Üniversite'nin hep kapalı olan kapısının tam karşısında, yolun ortasında bir kanalizasyon demiri vardır. İşte orası bana ait! Zaten nereye gitsem bir kanalizasyon deliği bulmaya bakıyorum. Mesela Feriköy'ün pazarı vardı, meşhur, Rum mezarlığına bakan sokak boyunca kurulurdu. Orada da böyle bir kanalizasyon deliği bulmuştum sokağın sonunda. Bilhassa soğuk havalarda alttan gelen buhar içinizi ısıtır, ya da kar yağmışsa tek orası kurudur. Kimsenin tezgâh açamadığı zaman bile sizi soğuktan başka engelleyen olmaz.

Sabah oldu, satış başladı. Yere iki minder koyup attım üstüne malları. Başladım bağırmaya:

"Ne alırsan elli kuruş, ne alırsan elli kuruş!"

Tek fiyata mal satıyorum.

Gel gör ki gelen siyah alıyor, giden siyah alıyor! Bu iş böyle olmaz! Bir şey yapmazsam mal elimde kalacak. Tedarikliyim neyse ki, tırnakçılarım yanımda, Feride'nin kardeşleri Esvedur'la Kirkor, Bimer'den İstanbul'a yeni gelmişlerdi. İşleri güçleri de yok, her birine ikişer lira yevmiye veriyorum, Pazar günleri tırnakçım oluyorlar. Müşteriymiş gibi malları karıştırıyor, "Şu kaça?" veya "Sar şunu," gibi laflar ediyorlar. Millet bakıyor ki mal alınıyor, hemen başımıza üşüşüyorlar bedavaymış gibi. Ben sandalyenin üzerinde, bağırmaktan sesim kısılmış, bunlara kaş göz ediyorum kenara çekilsinler diye. Şimdi mallar çalınmasın diye kontrole başlayacaklar. Hele bir de müşteri çoksa, "Dikkat edin, fare var!" diye sesleniyorum. Güya müşteriye "Cebinizi kontrol edin, paranız çalınmasın!" diyormuş gibi yapıp, aslında bizimkilere işaret ediyorum. Çok zaman da işe yarıyor şifrelerim, yakaladığım da oluyor!

Velhasıl bizim tırnakçılara acele paketlettirdim malları, beyazlar araya gelecek, gözükmeyecek şekilde tabii. Müşteri geliyor, siyahı ayırıyor, tam başka bir şeye bakarken veya cebinden parayı çıkarmaya çalışırken altta saklı tuttuğum paketi tak diye değiştiriyorum elindekiyle. Beyazı verip siyahı alıyorum elinden. Müşteri uzaklaşınca siyahı tekrar sergiye koyuyorum. Basbayağı üçkâğıtçılık yapıyorum yani! Fakat mecburum, geçinmek zorundayım. Bugün olsa, "Sana Abudefendi Hanı'nı, yüz dükkânlı o koca hanı bağışlayacağız, yeter ki beyazı siyah,

siyahı beyaz sat," deseler, yapmam. Demek ki yoksulluk hayatta her şeyi yaptırıyor. Dört yüz elli tane beyazı siyah diye sattırıyor. Hatta elinde beyazla geri gelenlere, hiç sıkılmadan "Senin kabahatin kardeşim, biz mi değiştirdik paketini!" bile dedirtiyor...

Pazarcı arkadaşlarla Kadıköy'e kalkacak ilk vapur için sözleşmişiz; fakat gece gemiler geçebilsin diye açılan Galata Köprüsü, sabah altıdan sonra kapanıyor ancak. Vapura yetişmek için mecburen Eminönü'nden sandala binip geçiyorum Karaköy'e. Yanımda her zamanki gibi sırtlayabileceğim kadar malla, bir koşu Gedikpaşa'dan Beyazıt'a çıkmış, oradan taksiyle Eminönü'ne gelmişim; ama yine de geç kaldık işte!

Daha önceleri de geç kaldığımız olmuştu; otobüsün şoförü geleceğimize emin olduğundan hareket etmemiş, bir sonraki vapurdan inmemizi beklemişti. Az değil, sırtımızda çuvallar, senelerdir tepiyorduk İstanbul-İzmit yolunu.

Şimdi çatlayacağım sinirimden, hızlı sür şu sandalı be adam, hızlı!

Neyse sonunda yanaştık Karaköy'e. Kalın iplerle ağzını bağladığım çuvalları sırtıma atıp doğruldum. Sandalcı elindeki sırığın kancasını kıyıdaki demir halkaya geçirecek ki sandal yerinde dursun, inelim. Adam doğrulduğumu görüp engellemek ister gibi bir işaret yapacak oldu, çuvalların ağırlığıyla kendimi daracık sandaldan aşağı, buz gibi suların içinde buldum.

O pis sudan ağız dolusu yuta yuta bir yandan tutunacak bir şey arıyor, bir yandan çuvalları yakalamaya çalışıyor, bir yandan da "Yüzme bilmiyorum!" diye bağırmaya

uğraşıyordum. Sırtımdaki kalın palto beni daha da aşağı çekiyordu sanki. Çuvala bakmak istiyorum ama suyun üzerinde duramıyorum ki!

"İmdat... çuval..." diye diye elim uzun ince bir şeye çarptı. Can havliyle yapıştım. Sandalcının küreğiymiş, çekti kurtardı beni. Attım kendimi yere, bir de baktım çuvallarım yanımda! Meğer adam kancasıyla çekip almış sudan malları, beni de ortalık henüz tam aydınlanmadığından, önce görememiş. Kendimden çok çuvalların kurtulduğuna sevindim!

Kıyıda bekleyen yedi sekiz arkadaş, hepsi de benim gibi İzmit'e gidecek ilk otobüsün yolcusu, ne olduğunu bile sormadan karga tulumba koluma girip attılar beni gemiden içeri.

Ne pahasına olursa olsun gitmek zorunda olmak sadece bana mahsus değildi. Birbirimizin halinden anlıyor, birbirimizin borcunu, derdini biliyor, iki elimiz kanda da olsa İzmit'e gidileceğinden şüphe etmiyorduk. Yalnız benimle ilgili bilmedikleri küçük bir ayrıntı vardı. Ermeniliğimle ilgili tek kelime etmemiş, hatta Mahmutpaşa ve Beyazıt civarında adımdan dolayı beni tanıyan, sırrımı açık eden biri çıkar endişesiyle Ferman yerine Bayram demiştim ismime.

Sanki böyle kaza hallerinde ne yapılacağını hepimiz çok iyi biliyormuşuz gibi hiç tereddütsüz çuvalı açtık. Islanmayan kazakları tek tek ayırdık; onlar da birkaç taneden fazla değildi zaten. Kuru olanlardan birini üzerime geçirip kazan dairesine, cebimdeki elli lirayı ocakta kurutmaya indim. Kendimi kurtarmıştım ama mallarım su içindeydi ve onları kurutacak zaman da yoktu. Çaresiz İzmit'e o halde gittim.



Bolu panayırında bağıra çağıra satış yapıyorum. 1964.

"İşte denize düşen mallar!" diye bağıra çağıra boşalttığım çuvallarla eve döndüğümde atletim, ayakkabılarım hâlâ ıslaktı biraz.

Trakya pazarında panayır kurulurdu senede bir gün, sonbaharda, dokuzuncu ayın başlarında. Dükkânlar tek tük, köylüler hep panayır gününü bekler ihtiyaçlarını gidermek için. Panayırın süresi de yerine göre değişir; bazı yerde bir hafta, bazı yerde on gün sürer. Mesela Keşan panayırı vardır, on beş gün kalkmaz. Tekirdağ'ınki on gün. Panayırın başlangıcı Balıkesir Dursunbey. Sonra Çardak, Çanakkale, Gelibolu, Keşan... Köylü de senenin

hangi günü nerede panayır kurulacağını, kaç gün süreceğini bilir. Kimse alışveriş yapmaz, panayırı bekler. Paralar biriktirilir, çeyiz, ayakkabı, çorap, hepsi bu panayır günü alınır.

İbrahim Yıldız sayesinde girdim panayır işine; Çarşılı Han'daki dükkânı ondan devraldığımdan beri ahbap olmuştuk. O da Mahmutpaşa Yokuşu'nda Hürriyet Çarşısı'na geçmişti, imalat yapıyordu.

"Ferman, ben Dursunbey panayırına gidiyorum," dedi bir gün. "Abi, ben de geleyim," dedim, kabul etti. Onlar hazırlıklarını yapmış, önden gittiler. Ben de üç dört çuval mal hazırlayıp, iki gün sonra Balıkesir'e, oradan da otobüsle Dursunbey'e geçtim. Balıkesir'e kadar zorluk çekmedim, fakat Dursunbey ormanlık, izbe bir yer! Allahtan fuar var diye gidip gelen otobüsler eksik olmuyor. Üstü açık bir kamyona bindik, dağlık bir yol boyunca ilerledik. Bir ara yemek molası verecek olduk. Kamyoncu çevirme diye bir şey yedi, keçi eti miydi, yoksa oğlak mı... Tek hatırladığım Dursunbey'e kadar karın ağrıları içinde kıvrandığım.

İnsan her şeyi gördüm sanıyor. Çorum'u gördüm, Amasya'yı gördüm, Siirt, Batman, Diyarbakır, İstanbul... Ama ben bu kadar çarşaflı kadını bir arada tek Dursunbey'de gördüm! Çoluk çocuk, genç yaşlı baştan aşağı karalar içinde. Yetmezmiş gibi yanlarında kocaları olmadan, çocuğunun elinden tutup alışverişe çıkmak yok. Memurundan işçisine herkes akşam yapıyor alışverişini. Gündüzleri neredeyse boş geçiriyoruz. Gidecek bir yer de yok; koca bir çölün ortasındayız. Şehir yürüyerek inilecek gibi değil.

Çuvalımı sırtıma vurup gelmiştim. Tahtam yoktu.

Sergiyi açtığım yer güzel olmaya güzel de, malları mecburen yere koydum. Akşam oldu mu kaldırmıyor, üstüme naylonu çekip kıvrılıyorum pazenlerin üstüne. Gece kırağı yağıyor üzerime, ne çıkar! Sonbahar daha, hava sıcak. Çokları çadır kurmuş, büyük panayırcılar bilhassa. Elimde değil, kafamı çevirince yapraklarıyla gökyüzünü örten şu ağacın dalları bile, Kurtalan'da, tren istasyonunun karşısında, altında gecelediğimiz ağacınkine benziyor. Yine on iki yaşında oluyorum. Hayır! Olmak istemiyorum! Sıkıntıdan başka bir şey görmediğim çocukluğu değil, rahata kavuşacağımız geleceği düşünerek uykuya dalmak istiyorum... O zamanlar geride kaldı... Kurtalan geride kaldı...

Kalmamış!

Kurtalan geride kalmamış. Meğer her yer biraz Kurtalanmış.

Belki de hissettiğim sıkıntı bundandı. Yabancı bir yere gittiğimde içimi saran şu güvensizlik hissi burada da tedirgin etmişti beni ilk gece. Boşuna değilmiş.

Bir önceki akşam fazla bir şey satamamıştım. Sonbahardı, güneş erken batıyordu. Mallarım karanlıkta kalınca fazla yanaşan olmamıştı benim tezgâha. Elektrik lazımdı. Sabah kalkar kalkmaz panayır sorumlusunu bulup derdimi anlattım. "Hallederiz," dedi, bütün gün ne gelen var ne giden... Milletin tepesi ışıl ışıl, bense üzerime bulut düşmüş gibi karanlıktayım. Şimdiden iki gün gitti boşa! Yine gittim, yine istedim, iri yarı, şişman bir adam. Bakıyor suratıma dik dik, "Bakarız," deyip yolluyor beni.

Baktım olacak gibi değil, İbrahim'e dert yandım. Onun sözü geçiyor.

"Ben söylerim," dedi.

Gerçekten de az sonra bizim yarma yanıma geldi. Suratında aynı meydan okuyan bakış:

"Sana ışık veririm ama bir şartla!"

"Hayrola abi, ne şartı?"

"Şahadet getirirsen veririm."

Önce foyası meydana çıkmış bir çocuğunki, bir suçlununki gibiydi şaşkınlığım. Ayıp yerlerim açığa çıktı ve utandım sanki. Ermeniliğimi saklamanın, bunu becerememiş ve komik duruma düşmüş olmanın mahcubiyeti miydi bu? Şaşkınlıktan dilim tutulmuş vaziyette kaç saniye sustum bilmiyorum. Bana dakikalar geçmiş gibi geldi. Düşünceler, geçmişten sahneler, suratlar gözümün önünde sıralandıkça ilk telaşımın yerini giderek bir öfke, o bildik haksızlığa uğramışlık duygusu, o acı tat aldı. Kim söyledi sana bunu diyecek oldum, vazgeçtim. Kimin söylediği neyi değiştirir. Siirt'te o kadar sopa yedim, yine de şahadet getirmedim ama şimdi eşeklik etmeyeceğim, ne pahasına olursa olsun alacağım şu suratsızdan elektriği.

"Tamam ya! Işığımı yak, ben sana şahadet getireceğim."

"Önce getir, sonra al!"

"La ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resul Allah!"

Adam bir sevindi ki! Koşa koşa gidip panayırın en büyük lambasıyla geri döndü. Yanımda getirdiğim o üç beş çaput pırıl pırıl ışığın altında ne de albenili gözüktü! Altı üstü birkaç gün daha buradaydım. Bir haftalığına Müslüman olsam ne çıkar?

Panayır bittiğinde malın bir kısmı elimde kalmıştı. Bizim İbrahimse büyük iş yapıyor, bir de büyük kamyon

tutmuşlar, Çanakkale'nin karşısında Çardak diye bir yer varmış, orada başlayan fuara gidiyorlar. Peşlerine takılmaya karar verdim.

Panayırın son gecesi, artık müşteri elini eteğini çekince malları topladık, çuvalladık, bir kamyonun arkasına doldurduk. Çivisinden bıçağına, kazağından pijamasına, ne ararsan var çuvallarda. Ortayı da içine girip kurulabileceğimiz şekilde boş bıraktık. Böylece rüzgâr da vursa üşümeyeceğiz. Gece ne de olsa, üstelik sonbahar...

En arka tarafa da çadırların sırıklarını yerleştirip çıktık yola.

Yorgunuz. Uyumuşuz. Herkesin başına bir yorgan çekili, her battaniyenin altında birbirine yapışmış dört beş kişi. Balıkesir'e vardığımızda daha gün ışımamıştı. Yolun kenarında sıcak bir çorba içip tekrar düştük yola. Yalnız bu sefer Lazların aklına beni yanlarından kovalamak gelmiş.

"Git ulan gâvur oğlu gâvur, yanımıza gelme!"

Şahadet getirmezsin kabahat, getirirsin gene yaranamazsın. Kafayı benim gâvurluğuma takmışlar! Mecburen arka tarafa, iple bağladığımız sırıkların arasına girdim, çul gibi bir şeye de sarıldım, tekrar uykuya dalmışım...

Gözümü açtığımda kıyamet kopmuştu!

Gönen'e bir kilometre kala devrilmişiz. Şoför durmadan içiyordu, kontrolü kaybetmiş olacak, geçtiğimiz yer taşlıkmış, yoldan çıkmış. Kamyondaki yirmi beş kişiden ancak beşi sağlam, biri ben, tek omuzumda bir ağrı hissediyorum o kadar. Ortalık kan revan, kiminin kafasına sandık düşmüş, kiminin kolu kopmuş, ölenler... Sonradan öğrendim, Yunanlılarla Türklerin harp ettikleri bir yermiş orası, ismi "Gâvur Tepesi."

Sırıkların, ağaçların içinden, taşların kayaların arasında buldum kendimi. Üşüyordum. Kıpırdayacak halim yoktu. Sesler duydum, baktım gazeteciler gelmiş, şakır şakır resim çekiyorlar.

"Eyvah! Şimdi bu gazeteler bizi yazarsa, telefon da yok ki evdekilere haber vereyim, çoluk çocuk merak edecek kazayı..."

Hastaneye götürdüler evvela. Kazayı hafif atlatanlardan biri İbrahim Yıldız'dı. O, şoförün yanında oturuyordu zaten, biz arkadaydık. Ağır yaralı olanlar hastanede kaldı, bizi karakola götürüp ifademizi aldılar. Durmadan resim çekiyorlardı. Sersemlemiştim. Tek düşündüğüm bizim hanım, karnı burnunda, bir de bu halde resimlerimi görürse...

Sonunda serbest kalınca benim gibi az malı olan iki kişiyle gidip devrik kamyondan çuvallarımızı aldık. Kan izlerini hâlâ seçebileceğimiz kadar aydınlıktı ortalık. İstanbul'a gitmeliyim. Bu uğursuz fuardan vazgeçtim.

"Önce Çardak'a gideceksiniz, oradan motorla Çanakkale'ye geçersiniz," dediler. Çanakkale'den de otobüse binip İstanbul'a gidecekmişiz, en kestirme yol buymuş. Üç kişi bir araba bulup Çardak'a geçtik. Gel gör ki Çanakkale'ye giden iki üç ufak motordan başka bir şey yoktu. Fazla düşünecek bir şey yok, üç kişi atladık motora.

O takur tukur motorla koskoca azgın Çanakkale'yi nasıl geçtiğimizi, motorun arkasındaki direğe var gücümle nasıl yapıştığımı, motorun dalgaların içine nasıl bir batıp bir çıktığını, bize bir denizi bir göğü gösteren o keşmekeşten nasıl kurtulup da ayağımızı karaya attığımızı bilmiyorum. Biz ne kadar kuş gibi çırpınıyor, korkudan

mı mide bulantısından mı kıvranıyorsak, kaptan o kadar vurdumduymaz, rahat ve halimize eğlenir görünüyordu. Ne olursa olsun, boğazı geçeceğimizi biliyordu çünkü.

Geçtik de... Fakat artık İstanbul'a kalkacak bir sonraki otobüs için sandalyenin tepesinde sabahlamamızı gerektirecek kadar geç bir saatte. Sirkeci otogarından inip kendimi taksiyle Gedikpaşa'ya, eve atışım, değme macera filmlerine taş çıkartırdı.

Anam karşıladı beni. Sabahın o saatinde, hanım nerede peki?

"Hastanede! Oğlun oldu!"

1964, dokuzuncu ayın on beşi. Tam benim ölümden döndüğüm saatte ikinci oğlum dünyaya gelmiş.

Senelerdir ilk defa ağlıyorum. Bu oğlanı dünyaya getirebilecek kadar inatçı, onu görebilecek kadar şanslı olduğum için ve daha bir sürü şey için ağlıyorum.

Hanım Süleymaniye'deki doğumevindeydi. Kolunun altında beyaz, yumuk yumuk bir küçük insan.

Adını Manuk koyduk. Dedemin ismi...

Şişli'den başlardım yürümeye, Feriköy, Kurtuluş, Dolapdere, Kasımpaşa, girmedik dükkân bırakmazdım. Kollarımın altında iki paket, birer tane de ellerimde, ağır ağır yürüyorum sokaklar boyunca. Neyse ki hava sıcak değil, yoksa hepten kan ter içinde kalacaktım. Bazı dükkânlarla samimiyim, ayda birkaç defa gide gele müşterim oldular. Mallardan beğendikleri olmasa bile soluklanıp bir sıcak çay içmiş, iki kelam edip neşemi yerine getirmiş oluyorum. Yoksa çekilir dert mi, her seferinde malların sarılı olduğu kâğıtları aç, sattığını sat, kalanı geri paketle, yüklenip dökül yollara. İncecik ip artık elimi kesmeye başlamış. Koca paketlerle kaldırımdan da yürüyemiyorum, mecburen arabaların kenarından ilerliyorum. Durmadan korna çalıyorlar. Bazen de kasten çekilmiyorum, inadına yoldan yürüyorum. Belki dolmuşun teki vurur da ölüp kurtulurum bu dertten diyorum...

Hep derim ya, öldürmeyen allah öldürmüyor!

Mercan'da sevenim çok. Esnaf artık güveniyor bana. Hiç para vermeden mal aldığım komşularım bile var. Pazenler, patikli çocuk tulumları, büyükler için tişörtler... Piyasada ne bulursam, şansıma ne düşerse dolduruyorum. Ama en çok çocuk tulumu gidiyor. Biz de atölyede çok dikiyoruz bunlardan. Külottan açılışına kadar üzeri dokuz on düğmeli; ilikleri makasla açar, etrafını elle dikersin. Yirmi beş kuruşa hem overloğunu hem düğmelerini yaparım. Fakat atölyede yetiştirmek ne mümkün! Gündüz yapabildiğim kadarını diker, kalanını akşam bir çuvala doldurup Kumkapı'ya, eve götürürüm. Kız kardeşlerim, hanım, anam, saat on ikiye, bire kadar, biri ilik açar, öteki etrafını diker, üçüncüsü düğümler... Ertesi

gün de yine sırtımıza vurup geri getiririz. Bir defasında Konyalı birine çalıştım, 25 kuruştan 1.600 liralık mal diktim! Kaç bin tane eder siz hesap edin! Adam paramı vermedi! "Defol git gâvur!" diyerek kovaladı beni. Ne yapacaksın...

Kasımpaşa'da tuhafiyeci bol, çoğu da Yahudi. Fakat ne hikmetse bugün şansım yok. Tek bir mal satamadım! Pazarlık da yapmayacağım artık. Paradan puldan geçtim çünkü, şu ağırlıktan kurtulayım yeter...

Sonunda Balat'a geldi sıra. Motorda biraz olsun dinlenirim. Ah bir de şu koku olmasa! Türkiye'nin en büyük lağımı diyorlar Haliç'e akan bu Kasımpaşa'daki lağım için, doğru mu acaba? Bazen ada oluyor orası, martılar üstüne konuyor.

Balat'tan Eyüp'e çıkacağım. Bir paketim eksilmiş olacak muhakkak. Gürdamarlar'a uğrayacağım çünkü. İğneden ipliğe kadar, bir eve ne lazımsa hepsi bu adamlarda var. Her dükkân böyle olmaz, kazak satıyorsan kazak, gömlekse gömlek, bunlardaysa her türlü eşya bulunur. Arapkirli, çok dindar bir aile. Peşine verdiğim de oluyor, haftalık krediliye de, dert değil, param kalmaz onlarda. En iyi müşterimdirler; yalnız Ermeni olduğumdan haberleri yok, aman ha! Son durak Edirnekapı. Oradan Beyazıt'a, Çarşılı Han'a döneceğim.

Ayda iki defa da Kadıköy tarafına geçerim. Müşterim bilir ne zaman geleceğimi, bekler.

Yine böyle mal sırtımda tura çıktığım bir gün sıra Üsküdar'a gelmişti. Sirkeci'den vapura bindim. Elimde dört paket, feci yorulmuşum.

Paketleri üst üste koyup elimi yüzümü yıkamaya, tuvalete girdim. Vapur henüz hareket etmemişti. Birkaç

dakika geçti, birden içime bir karamsarlık çöktü. "Sakın paketim çalınmasın..."

Çıktım dışarı ki dört paketten ikisi yok!

Yahu bir defa da bela beni bulmasın!

Fırladım iskeleye. Geminin ağzında kamyonlar bekleşiyordu. Adalar iskelesinin orada art arda dizilip Anadolu'ya gidecek malları yüklüyorlar. Toptan malların yola çıktığı ambar burası.

Şoförler sigaralarını yakmış sıralarını bekliyorlardı. "Buradan elinde paketle giden birini gördünüz mü?"

"Şimdi çıktı, şuradan gitti," dedi içlerinden biri.

Söylediği tarafa doğru koşmaya başladım ama kimseyi seçemiyorum. Telaştan körleştim sanki. Olacak gibi değil, birini daha çevirdim:

"İki paketli biri şimdi taksiye bindi," dedi.

Gemidekini unuttum, çalınanı kovalıyorum. Ben de bir taksi tuttum. Galata Köprüsü'nün üzerinde adamların tarif ettiği arabayı bulduk! Zaten o kadar az araba var ki rengiyle, modeliyle kabak gibi ortada. Karaköy'e varmadan önünü kestik öteki taksinin. Adam elindeki paketleri dışarı fırlatıp köprünün merdivenlerinden aşağı koşmaya başladı.

Çuvallar piyasaya yeni çıkan ince naylon kombinezonlarla doluydu. Adam paketleri atınca çuvallar dağıldı, kombinezonlar rüzgârla uçuyor! Bu sefer onları toplama telaşına girdim, adamı kaçırdım. Toplayabildiğim kadarını arabaya attım, yola çıktık. Fakat Karaköy'den dönüş yoktu. Ta Tophane'ye kadar gidip oradan döndük, Galata Köprüsü'nün üstüne geldik ki bizim gemi kalkmış gidiyor! Diğer iki paket gemide kaldı! İkisini kurtarayım derken gemidekiler gidiyor!

Koşup gişedeki memura söyledim, hemen telefon açtı karşı tarafa. "Paketlerini aldırırız abi," dedi. Ben de sonraki vapurla gittim. Paketlerim kenarda beni bekliyordu.

Artık ne gecem vardı ne gündüzüm. Pazartesi Adapazarı, salı İzmit, çarşamba Gölcük pazarı derken iflahım kurumuş, Çarşılı Han'ı idare etmek hepten zorlaşmıştı. Çareyi, hemen bizim evin karşısında, yaşlı bir Ermeni kadının evinin bodrumunu kiralamakta buldum. Kısa bir tamirattan sonra atölyedeki makineleri getirip buraya kurdum. Artık hanım, hatta gerekirse anam bile yardım edebilecekti. Kız kardeşlerim zaten bir gün olsun el yanına işçi gitmiş değiller. Yine öyle olacak. Kendimize çalışacağız. Ailece çalışacağız. Yalnız bir fireyle...

Artık Bayram olmayacak. Zira bizim sessiz oğlan yanımızda çalışmaya başlayan Sivaslı Annik'e tutulmuş; o da



Kardeşim Bayram'la. İstanbul, 1964.

Bayram'a... Hal böyle olunca aramızda küçük bir nişan, sonra Gedikpaşa Surp Hovhannes Kilisesi'nde düğün yaptık. Kilisenin arka tarafında ufak iki odalı bir de yer bulduk. Gücümüzün yettiği kadarıyla... Bayram'ı böylece uğurladık. Ailenin yükü hepten bana kaldı.

Mahmutpaşa'daki İrfaniye Sokağı tam o vakitlerde yetişti imdadıma.

Zamanında valinin biri bu sokağı işportacılara vermiş. Herkese bir metreye bir metre bir tahta, ne satarsan sat! 1964'ün beşinci ayının 15'inde kayınçom Ferman Diyarbakır'dan İstanbul'a gelmişti. Başka hiçbir işe girmeden dosdoğru buraya, meşhur İrfaniye Sokağı'na gelip beş bin liraya kendine bir tahta satın aldı. Dükkân gibi iş yapıyordu vallahi.

Kimler geçmedi ki İrfaniye'den!

Aryıldızlar, Kapriler, Gülen Bebeler... Hepsi oradan yetişme. İrfaniye Sokağı için ticaretin üniversitesi derler. Orada iki üç sene kalırsan, kafan da çalışıyorsa, okul okumana gerek kalmaz. Gitmen gereken yolu sana gösterir. Mal nereden alınır, toptancı kimdir, ne satılır, ne satılmaz, her gün biraz daha fazlasını öğrenirsin. Eh, çıraklık ve kalfalık dönemlerimi geride bıraktığıma, İstanbul'un dört bir yanında, o da yetmedi kilometrelerce ötedeki şehirlerde pazarcılık yaptığıma, en son kendi mallarımı satacağım bir atölye kurma cesareti de gösterdiğime göre bu yüksek okula girmeye hak kazanmıştım!

Gülen Bebe konfeksiyonun sahibi Nurettin Gülen, tam kayınçomun yanında sergicilik yapıyordu; bir tahtası da sokağın karşı ucunda. İkisini birden satmaya kalkınca ben talip oldum; biri bana, diğeri Bayram'a. On bin liraya. Fazla bir miktar değil; bir ev alacaksan birkaç yüz bin

lirayı gözden çıkaracaksın mesela, siz hesap edin. Fakat her zamanki gibi köşede o kadar param yoktu; Bayram desen benden beter... Yine borç aldık, bu sefer faiziyle.

Ah ne tatlı geldi başlarda! Bir defa sabit iş, sabah kalkıyorsun, evinden işine yürüyorsun, akşam da kapatıp geri dönüyorsun. Hepsi hepsi birkaç kilometre içinde hareket ediyorsun. Sırtımda çuvallarla taban tepmekten, sokakları arşınlamaktan meğer nasıl da bıkmışım! Tek sıkıntı malını koyacak bir yerinin olmaması. Ama o da uzun sürmedi, kendiliğinden halloldu. Sırtımı döndüğüm dükkânda terzilere astar satan Basri adından Yahudi bir adam vardı. Nedendir bilmem, adamın bana kanı kaynamış olacak, ben teklif etmeden "Al bu anahtarı, sabah sen aç, akşam sen kapa. Malını da içeri koy," dedi. Zaten böyle bir şeyi nasıl isteyebilirdim! Adam kimseye vermediğini ne hikmetse bana veriyor!

Basri akşam erken gidiyor, sabah da biraz geç geliyor. Ben o gelmeden hazırlığımı yapıyorum, dükkânı boşaltıyorum, silip süpürüyorum, tertemiz ediyorum. İşçisiymişim gibi pırıl pırıl teslim ediyorum. O, malın oraya girip çıktığının farkına bile varmıyor. Dükkânın şeklini kesinlikle bozmuyorum.

Çok güzel iş yapmaya başladım. Atölyem de var, Maryam'la Nuritza dikiyor, ben İrfaniye'de satıyorum. Tam da çizgili jarse bir mal çıkmıştı o ara, kaygan kumaştan. Bol bol ondan, bir de kısa kollu satıyordum. Yan sergide kayınçom duruyor, ortak olduk.

İrfaniye Sokağı'nın işportacılara ilk açıldığı vakit çoğu Ermeni'ymiş. Ben geldiğimde pek fazla değillerdi. Çoğunluk Karslılara geçmişti. Yetmezmiş gibi hır gür eksik olmuyordu. Mesela kardeşimin yanındaki tahtanın sahi-

bi Laz Bayram, her sabah kavga çıkarıyordu. Senin tahta bu yana geldi, benim tahta o tarafa gitti derken, incir çekirdeğini doldurmayan mevzular bahane oluyordu. Sürekli birbirlerinin tahtasını ileri geri itiyorlar, kendi yerleri büyüsün diye. Laz gene gelmiş bir sabah, Bayram'ın tahtasını itmiş, kardeşim de onunkini, yine kavga patırtı. Fakat bu sefer iş büyümüş, Bayram nasıl becermişse, tutmuş Laz'ın burnunu kanatmış.

"Vay gâvur, benim burnumu nasıl kanatır!"

Gürültülerini sokağın ucundan işitip koştuk. Ayırdık ama biliyorum, ertesi sabah daha beter pislik çıkacak. Aşağıdan Karslılar bağırıyor bizi gördükçe, "Bayram! Adama ihtiyacın var mı!" Gözdağı veriyorlar...

Sabah on gibi oradan yine bir patırtı geldi. Meğer Laz hazmedememiş, kardeşimi dövdürmeye üç adam getirmiş yanında. Hatta bırak dayağı, gazetelerin içine bıçakları sokmuşlar! Öyle bir ayarlamışlar ki, bıçağı vururken ucu içeri girecek, çekti mi geri gelecek. Yani görüntüde bir şey yok. Yaralayacak karşısındakini ama kimse gördüm diyemeyecek. Bu sefer komşular da girdi araya, zor kurtardık Bayram'ı. Gel gör ki Laz'la düşman oldular bir defa. Her gün birbirlerine girecekler. Karslılar da tat vermiyor. Hele bir aile var ki, yedi kardeş! Yedisi de orada!

Sağımız solumuz kuşatılmış...

Haftada bir Karaköy limanına Rusya'dan gelen gemiler yanaşırdı. Bilhassa o günler daha bir hareketli olurdu İrfaniye. Gemiden etrafa dağılan kadınlı erkekli Rus işçiler sergilerin önünde dolanıp durur, mal almaya çalışırlardı. Biz de onların geleceği günü bilir, ona göre önceden hazırlığımızı yapmış olurduk.

Herkesin malı aynı değil tabii. Mesela orlon triko çıktığında piyasada çok az kişide vardı. Bir Aktaş Triko'da, bir de Ermeni bir adamda, Kaplan Han'da. Bense yeni kiraladığım 5 numara Stone makinede diktiğim triko kazaklardan satıyordum en çok. Triko yaka, üç düğmeli, kalın, gevşek bir mal. Artık dokuma da yapmaya başladık. Triko yakası dokuyordum. Akşam herkes dükkânını kapatıp evine gider, ben sabaha kadar o Stone makinesinde üç yüz, beş yüz triko yakası dokurdum. Makinenin gümbürtüsü hanın sessizliğinde daha bir güçlü yankılanır. Sabah oldu mu nöbeti Beşiri'den yeni gelmiş bir akrabamız vardı, ona devreder, ben İrfaniye'ye yollanırdım. Böylece makine 24 saat çalışmış olur, bana birkaç saat uyku zaten kâfi.

Yalnız ne hikmetse, bu alışveriş işini birbirlerinden gizlenerek yapıyorlardı Ruslar. Diyelim kazak alacak bir tanesi, yanındaki arkadaşının haberi olmasın diye uğraşıyor, onun sırtını dönmesini bekliyor. Aslında öteki de aynı şeyin peşinde, ama yine de birbirlerine göstermiyorlar ya da görmüyormuş gibi yapıyorlardı. Bizim için hava hoş! Bazen dolarla bazen de yanlarında getirdikleri viski, balık yağı veya havyar karşılığında yapılan bu alışveriş her durumda kârımıza olurdu. Gidip mezeciye satacağım bir şeyler daha...

Gel gör ki karşımdaki Karslı rahat yüzü göstermez. Ben gömleği çıkarıyorum, turiste yirmi yedi buçuğa satıyorum. Tam paketliyorum, paramı alacağım, karşıdaki kazağı kaldırıyor, "Yirmi lira! Yirmi lira!" diye bağırıyor. Turist bunu görüyor "*Dvayst! Dvayst!*" diyor. Elindeki paketi bırakıp gidiyor. İşin tuhafı ondan da alamıyor, çünkü zaten maliyeti yirmi beş lira. Adamın derdi benim

işimi bozmak, hır çıkarmak. Ama ben yılmamaya uğraşıyorum, yeni yeni yerimi bulmuşum. Öteki Ermenilerden zaten hayır yok, herkes kendi kılıfına çekilmiş, kimse karışmıyor. Herkesi susturmuşlar.

Bir gün kayınçom "Ferman, gel bu tahtayı satalım, toptan işi yapalım," dedi. O da yılmış artık. Kabul etmedim. Ne pahasına olursa olsun kalacağımı söyledim. Çoluğuma çocuğuma yeni ekmek bulmuşum, bırakır mıyım? Gitmem!

İnadım inat. O kadar ki içlerinden biri tahtasını satışa çıkarmıştı da gittim almaya kalktım. Onlar da beni dövmeye kalktılar tabii. Yine de vazgeçmedim. Kardeşimin sergisinin olduğu yerde bir sergi daha satıldı, onu da aldım. Sergi alıp satmak da kârlı, beşe alıyorsun ona satıyorsun, ona alıyorsun yirmiye satıyorsun. Kim satarsa alıyorum, burası Kürt'tür, burası Ermeni'dir demiyorum. Böyle böyle sekiz on tane sergim oldu. Kimine adam koydum, kimini ben çalıştırıyorum. İlk geldiğim yeri sattım sonunda, İrfaniye Sokağı'nın en son köşesinde, toplu bir yere yerleştim. Önümde de Yahyalar diye, toptan gömlek kumaşı satan Yahudi bir esnaf var. Hamalları, Hasan isminde Malatyalı bir Kürt; ara sıra muhabbet ederdik. Bir gün ondan serginin önündeki dükkânın satıldığını öğrendim.

"Bu dükkânı bana yaparsan sana para vereceğim," dedim.

İşe yaradı. Gün geldi, akşam olunca malımı koyacağım bana ait bir dükkânım da oldu.

O sene haber geldi.

Ablamın üç çocuğu bir ay içinde ölmüş.

İkizleri Verjin ve Ankin'den sonra iki kızı daha olmuş, hep hayalini kurduğu oğlan ancak beşincide gelebilmişti: Antranik. Ancak, Batman merkezdeki hastanenin doktoru bu Antranik ismini pek bir şeye benzetememiş, pek beğenmemiş olacak, iki yaşındaki hasta oğlunu muayeneye getiren ve yine karnı burnunda olan ablama çıkışmış:

"Bu ne biçim isim! Antranik diye isim mi olur!"

Zavallı kadın adamın Antranik ismiyle derdi nedir nereden bilsin, "Büyük dedemin ismidir," demiş safça.

1964 senesiydi.

Önce Antranik ölmüş. Doktorun eline verip yolladığı iğnelerin üçüncüsünü yaptıkları günün gecesinde... Şüphe düşmüş içine; doktorun öfkesini, iğneleri eline verirkenki nefret dolu yüzünü gözünün önüne getirmiş. Fakat soracak kimse yok, vuramadığı iğneleri saklamakla yetinmiş. Antranik'ten sonra yine ikiz doğurmuş; fakat çocuklardan biri doğumdan iki gün sonra, öteki de bir hafta sonra ölmüş.

Gittiğimde perişandı. Onu öyle bırakamazdım.

Ohannes eniştem, köyün ağası Bayram Efendi'nin bahçıvanıydı. Yaşı yetmişe dayanmış da olsa köyden dışarı ondan izinsiz çıkması mümkün değildi. Zaten hiç çıkmışlığı da yoktu! Askere bile gitmemiş; Bayram Efendi çürük raporu hazırlatıp göndermemiş. Bir onu değil ya, kendi sınırları içindeki köylülerin hiçbiri askere alınmıyor, öyle nüfuzlu. Eniştem kazaya ilk defa ablamla evlendikleri zaman, birkaç metre basma almak için inmiş.

Asker tutmuş yakalamış bunu, jandarma karakoluna götürmüş. Tabii hemen ağaya haber salmışlar. Adamlar iki saate kalmamış, bırakmışlar eniştemi. Velhasıl artık yaşlanmış, eskisi gibi çalışamaz olduğundan herhalde, Bayram Efendi gitmemize izin verdi. Helalleşip ayrıldılar.

Gedikpaşa'ya yeni taşınmış, İrfaniye Sokağı'nda işportacılık yapmaya yeni başlamıştım.

Evimiz bize bile yetmezken enişte, ablam, kızları Ankin, Verjin, Ayda ve Maryam'la on üç kişi olmuştuk; haydi Manuk'u saymayalım, daha bir yaşındaydı.

Asıl mesele başkaydı...

Asıl mesele eniştemin bir kelime bile Türkçe bilmiyor oluşuydu.

Türkçe bilmemenin İstanbul'da iş bulamamak anlamına geleceğini düşünememiştim.

Piyasadan, Ermenice gazeteleri takip eden arkadaşlara haber saldım, "Bizim mezarlıklardan veya kiliselerden biri için bahçıvan, kapıcı ilanı görecek olursanız haber edin," diye.

Çok sürmedi, bir arkadaştan ilk haber geldi. Rumelihisarı Ermeni Mezarlığı'na adam lazımmış. Enişteyle ablamı kaptığım gibi götürdüm. Mezarlık ta yukarıda, ormanın içinde.

"Enişten kim?"

"Aha bu!"

"İyi güzel, konuşalım bakalım."

"Eniştem Türkçe bilmez. Arapça, Ermenice, Kürtçe bilir."

"Olmaz kardeşim o zaman, ne yapalım biz Türkçe bilmeyen adamı?"

Yapmayın etmeyin, bu adam senelerin bahçıvanı; gül-

lere şöyle bakar, çimlere böyle bakar... Ne kadar dil döktüysem olmadı.

Beş on gün sonra yine haber geldi, şimdi de Bakırköy Ermeni Mezarlığı'na biri lazımmış. Bu sefer ablamı da beraber götüreyim dedim kendi kendime; çivi gibi, iri yarı kadın, göz dolduralım. İşe yaramadı. Önce olur dediler, ancak enişteyle konuşmak isteyip de Türkçe bilmediğini duyunca yine olmaza başladılar.

Üçüncü denenemiz Surp Pırgiç Hastanesi. Yine gazeteden almıştık haberi. Hastanenin karşısındaki bahçeye bahçıvan arıyorlarmış. Bundan iyisi can sağlığı! Hastane için marul, kıvırcık, yeşil soğan yetiştirirlerdi orada. Bahçenin ortasında büyük bir havuz, kuyudan oraya su birikir, bir müddet dinlendirilir, etraf onunla sulanırdı. Hastanenin arka kısmında ise inekler var. Süt sağıp hastalara vermek için. Bahçıvanı Rum bir adam, hastalanmış.

Yine aynı şey oldu. Önce tamam dediler, sonra Türkçe davasına almadılar.

Ne yaptıysak olmadı, enişteye bir iş bulunamadı.

Nasıl sıkıntıdayım...

İmdada ablam yetişti.

Ailece İstanbul'a geldiklerinde Patrikhane'ye müracaat etmiştik. Patrikten bir kâğıt aldıysak da işe yaramamış, yönetimin ağzından "Yerimiz yok"tan başka laf çıkmamıştı. Daha sonra ablam kalkmış kendi başına, bizden habersiz bir daha çıkmış yönetime. "Geçinemiyorum, ev üstünde eviz, beş tane çocuğum vardı, şu oldu bu oldu," diye anlatırken, biri "Bize mi sordun da doğurdun?" demiş. Zoruna gitmiş tabii Aznif'in, bayağı kavga etmişler. Kadıncağız ne bilsin doğum kontrolü? Allah verdi, boyuna çocuk geliyor.

Bir akşam pazardan geldiğimde ablam evde yoktu. Nerede olduğunu sordum hanıma, "Ablan taşındı," dedi. Meğer bizim evin oralarda bir oda bulmuş, kiralamış.

Gittim yanına, "Abla ne yaptın?" dedim, "Yok, ev üstüne ev olmuyor," dedi. Sözde bu lafı biz etmişiz ona, içerlemiş, o yüzden böyle apar topar, habersiz gidip iş görmüş.

Birkaç haftaya kalmadı kiliseyle de anlaştı, temizliğe başladı. Ablam Kumkapı'daki Meryem Ana Kilisesi'ni on altı sene temizledi. Evlere de gidiyordu, mesela Mahmutpaşa Kürkçü Han'daki Cici Bebe'nin sahibinin evine; haftanın dört beş günü, aralıksız on beş sene...

Fakat ne yaparsak yapalım enişteye bir türlü iş bulamıyorduk. Ara sıra Çarşılı Han'dan, kesilmiş veyahut dikilecek mal bulur, sırtlar getirirdi. Fakat zamanın çoğunu evde, sıkıntı içinde geçirir olmuştu.

Ne olursa olsun bu işe çare bulmak icap ediyordu.

"Enişte, sana bir iş buldum. Çok kolay, tam senlik!"

"Ne yapacağım?"

Baştan ne olduğunu söylersem reddedecek, biliyorum.

Birlikte Tahtakale'ye gittik. Ben önde, Ohannes enişte arkada, dar, kalabalık sokaklardan birine girip kapaklı teneke kutular satan bir dükkânın önünde durduk. Bir tane aldım. Bir bana, bir kutuya baktı, bir mana veremedi. Sokağın köşesindeki çaycıya oturup kutuyu masanın üzerine koydum. Elimdeki torbadan üç kese kâğıdı çıkardım. İlkini, üçe ayrılmış kutunun bir gözüne boca ettim. Sonra öteki kese kâğıtlarını açıp kutunun diğer gözlerine boşalttım. Bir tarafında kabak çekirdeği, bir tarafında ayçekirdeği, bir tarafında leblebi dolu yuvarlak tepsiye

bakakaldı enişte. En ortaya ufak bir çay bardağı koydum ve "Bu işi yapacaksın," dedim.

Anladı...

"Ben bunu yapamam!"

"Enişte, yapacaksın! Ben seni öyle bir yere götüreceğim ki hiç utanmayacaksın, çekinmeyeceksin."

Burnunun ucundan Kürtçe bir şeyler mırıldanıyor, cam gibi olmuş gözlerle kutuya bakıp duruyordu.

Koskoca adamı kolundan çekiştire çekiştire çaycıdan çıktık; tezgâh niyetine bir de tahta sehpa alıp, yürüye yürüye Kumkapı'ya, Patrikhane'nin ilerisindeki Şarapnel Geçidi'ne vardık. Her on beş dakikada bir üzerinden tren geçen, sahile açılan, işlek sayılabilecek bir yerdi burası. Denize bakan kısma yerleştirdim sehpayı.

"Sabah buraya istediğin saatte geleceksin, sehpanı kuracaksın, sıkıldın mı da eve gideceksin. Bardağı 25 kuruştur. Dolduracaksın bardağı, 25 kuruşa vereceksin."

Yemişler kâğıt külahta verilir; onun da kendine has bir kıvırma şekli vardır, öğrettim enişteye; malı nereden alacağını da iyice bellettim...

Adamcağız kurbanlık koyun gibi ürkek ama itaatkâr, istemeden de olsa boyun eğdi.

Nitekim çok geçmeden güzel para kazanmaya başladı. Türkçesi yok ama lüzumlu kelimeleri öğrenmiş, "25 kuruş" diyor, doldurup doldurup veriyor.

Millet gezmeye çıkmak istedi mi sahile gidiyor ne de olsa. Sahil boyunca uzanan, arabaların geçmediği yürüyüş yollarını bir aşağı bir yukarı adımlamak, bir yandan da çekirdek çıtlamak bizim de en büyük zevkimizdi; hele de Kumkapı'da otururken. Bazen de bisiklet kiralar, sırayla kız kardeşlerimi bindirirdim. Önce birini ta Sirke-

ci'ye götürür, geri Kumkapı'ya getirip Baydzar'a emanet eder, öbürünü bindirir, gezdirip getirirdim.

Velhasıl enişte Şarapnel'de bayağı toparlandı. Utancı sıkıntısı uçtu gitti. Neredeyse iki akşamda bir elinde iki üç kilo istavrit, hanımı gelmeden evin yolunu tutar, on-



Yanımda eniştem Ohannes, önde ablam Aznif kucağında Ayda'yla, yanında Verjin ve Ankin. İstanbul, 1965.

ları bir güzel kızartıp hazırlar, bir de ertesi gün için hazırlığını yapar oldu.

Kapı kapıyı açar derler, sahilde dura dura enişteye bir geçim kapısı daha çıkmış: Fırtınalı günlerde dalgalar odun getirip atıyormuş kıyıya. Bayağı tahta... Enişte dalgaların böyle kuvvetli olduğunu gördüğü günler, sabah erkenden sahile gider, kıyıya vuran ne kadar odun, tahta varsa toplar bir kenara yığardı. Suyu çektikten sonra da getirip evin arkasındaki, odunluğa çevirdiği alana yerleştirirdi. Böylece kışın odun için masraf etmez, lazım oldukça o topladığı odunlardan kırar kırar yakardı. Bir kusuru, tahtalar tuzlu olduğundan on beş yirmi günde bir sobayı çürütür mübarek; mecburen her sene dört beş tane teneke soba alırdık.

Küçük kızları Ankin Kumkapı dışındaki Ermeni okulu Boğosyan-Varvaryan'da parasız okuyor, Verjin geldi geleli yanımızda çalışıyor, ablam temizlikte, enişte kendi yolunu buluyor.

Memlekette kaybettikleri oğulları Antranik'e ve ikizlere gelince...

Ablam İstanbul'da iğneleri götürüp bir doktora gösterdi. Adamın dediğine göre çocuk iğnesi değilmiş bunlar, yetişkine verilecek türdenmiş, "Bu iğneden ölmüş olabilir çocukların," demiş doktor.

Ablam ölüm döşeğinde bile bunu söyledi durdu:

"Tek oğlumun katili o doktordur!"

Ablam Aznif'le enişte Ohannes, çocuklarını kurban vermek istemediği için Siirt'in Beşiri kazası Bimer köyünden kafilelerle gelen Ermeni göçmenlerin, *kağtagan*ların ilk hanesiydi.



Beşiri'nin Barınç ve Bimer köylerinden gelen Ermeni göçmenler, *kağtagan*lar. Kumkapı Meryem Ana Kilisesi, 1966.

Kağtaganlar, 1966

İstanbul'a ilk geldiğimde onlar gibi başımda sarık, üzerimde entari yoktu belki ama aynı ürkek bakışları ben de taşıyordum. Baba tarafından akrabam Khaçik karşılamıştı beni Haydarpaşa Garı'nda. Yalnızdım. Elimde bir tahta bavuldan başka şey yoktu. Ama şimdi anlıyorum, o zaman bana zül gelen, dünyamı karartan o tek başınalık, benim için bir kurtarıcıdan farksızmış. Barınç'tan, üç gün süren bir tren yolculuğuyla Haydarpaşa'ya gelen bu insanlar, alıştıkları dünyadan dağlar kadar uzak bir yere geldikleri için mi böyle ürkek bakıyorlardı etraflarına? Tren garının gürültüsü, insanların çokluğu, yoksa deniz mi tedirgin etmişti onları? Geride bıraktıkları evlerinden, hayatlarından bir tek sırtlarında taşıyabileceklerini çekip alabilmiş 100 kadın, erkek, çocuk, genç. Sanki etrafları sarılmış, hatta namlular üzerlerine çevrilmiş gibi birbirlerine sokulmuş, titrek...

Onları buraya savuran güvensizlikti; komşularına, onlarca yılın dostluğuna duydukları güvensizlik.

Her şey uzak akrabalarımızdan Herorklu Migro'nun sürgünden kaçıp Bimer'e, bir ağanın yanına sığınmasıyla başlamış. Nice sonra Anadolu'dan, sürgünden dönen kardeşlerinden biri kendisini arayıp bulmuş; yanına yerleşmek istemiş. Ağaya sormuşlarsa "Ne kadar Ermeni varsa gelsin!" demiş, toprak boş nasıl olsa. Babamın amca tarafından kuzeni Mıgırdiç, Pusro da derler; anamın dayısının çocukları Kirkor, Esvedur ve Feride; anamın amcakızı, beraber büyüdüğü Xano'yla, Uşak'ta sürgünde evlendiği kocası Agop; dokuz on Ermeni hane daha biz Gümüşhacıköy'deyken Bimer'e gelmiş. Kurtalan'daki ilk senemizde öğrenmiştik yerlerini; yanlarına gitmeyi bir an olsun düşünmedik. Hele de devlet arazi, ev verince...

Bizim Kotibexırap'a iskân edilmemiz gibi onlar da Bimer'e iskân edilmiş. Yalnız iskân memurları öyle bir ayarlamış ki, üç ayrı mahalle var: Köyün yerlileri bir yerde, Ermeniler bir yerde, Kürtler bir yerde. Zamanla zıtlıklar baş göstermiş, kimse kimsenin mahallesine girmez olmuş. Kız kaçırmalar, kavgalar derken sonunda Ermeniler iki ölüyle çıktılar Bimer'den. Diyarbakır'ın papazı *Der* Giragos Tokatlıyan ile irtibata geçmişler, "Bizi kurtarın!" diye. O da İstanbul'a, Patrikhane'ye haber göndermiş.

Velhasıl İstanbul'dalar işte.

Her şey pürüzsüz gerçekleşti. İlk kafileyi Haydarpaşa'dan taksilere pay etmiş, her grubun yanına da tanıdık birini yerleştirip arabalı vapurla karşıya geçirmiş, Kumkapı Meryem Ana Kilisesi'ne getirmiştik.

Onca zahmete bir de iki güne kalmadan Kadırga karakoluna çağrılmış, sorgu sual edilmiştik. Eh, bunca araba

peşpeşe takılmış düğün alayı gibi Kumkapı'ya geliyor ve her birinin içinden Doğu'dan geldiği besbelli onlarca insan iniyor. Dikkat çekmeyip de ne yaparsın! Neyse ki savunmamız hazırdı. Üstelik pek de inandırıcı!

"Bunlar Vartolulardır efendim!" dedik polislere. "Zelzelede evleri yıkılmış köylülerdir. Yardım ediyoruz." Varto depremine daha iki ay olmamıştı. Ölenlerin sayısı çok değildi ama evlerin hep yıkıldığını okumuştuk gazetelerden. Okuma yazmayı askerde ilerlettiğimden beri gazete okumaya doğrusu pek alışmıştım. Yine de çoğu zaman vakit bulamaz, sağda solda elime geçen birkaç gün öncesinin gazetelerini karıştırmakla yetinirdim. Ama bu deprem haberi geldiğinden beri gün gün takip ettim olan biteni. Ne de olsa akrabalarımızın yaşadığı yerlerdi.

Polis verdiğimiz cevaba itiraz etmedi. Ne kimlik sordu, ne de başka belge... Gel gör ki biz dersimizi almış, birkaç ay sonra geleceğini haber aldığımız Barmç kafilesini araba yerine deniz motoruyla getirmeye karar vermiştik bile. İşin acısı mart ayındaki depremin üzerinden daha dört ay geçmişti ki, bunlar gelmeden Varto'da yine deprem oldu. Hem de bu defa çok sayıda ölüm haberiyle! Herkesin dilinde "Varto haritadan silinmiş," lafı dolanıyordu. "Binlerce insan Muş'u terk etmiş..." Kimseye bir açıklama yapmamıza gerek kalmadan, doğa bize acı bir gerekçe de sunmuştu işte.

Patriğimiz Şnork Kalustyan her şeyi düşünmüş, bütün hazırlıkların gün öncesinden yapılmasını sağlamıştı. Önce bir heyet kurulmuş, muhacirlerin ihtiyaçlarıyla ilgilenebilecek kişiler bir araya getirilmişti. Meşhur *Kağtaganats Hantznakhump*, yani Göç Heyeti! Yetvart Mumcu, Mardiros Ağavniyan, Krikor Vanlıyan, Diana ve Berc

Kamparosyan, Sarkis Seropyan... Kimi en başından itibaren oradaydı. Kimi de ayrıldı, yerine başka gönüllüler geldi. Başlarda ben aralarında değildim. Fakat gelenlerin Kürtçeden başka lisan bilmedikleri anlaşılınca beni de kattılar aralarına. Bu yüzden karşılama günü gara giden birkaç kişiden biriydim. Üstelik gelenler arasında kendi akrabalarım, vaktiyle ziyaretine gittiğim tanıdıklarım da vardı. Sözün özü, 1966'nın o Eylül sabahı, Haydarpaşa'da, Barınçlıların gözünün içine baktıkları kişi bendim.

Motor Kumkapı sahiline yanaştı. Sırayla indirmeye başladık. Her hane reisine kaç nüfus olduğunu soruyor, adam kimi işaret etmişse onları bir araya topluyor, motordan indirip yolun karşısındaki Meryem Ana Kilisesi'nin kapısına yaya götürüyorduk. Bu esnada diğerleri sırasını bekliyor, getir götürden sorumlu kişi geri dönünce yeni grup yola çıkıyordu. On beş haneydi gelenler. Demek on beş defa yürüdük o yolu!

Son grubu ben aldım; peşimde beş çocuk, iki kadın ve bir adamla daha yeni yapılan sahil yolundan karşıya geçtim. Kilisenin avlusuna girdiğimizde ortalık panayır yerine dönmüştü. Bir tarafta muhacirler, Haydarpaşa'daki kadar şaşkın değillerse de hâlâ tedirgin, çekingen; diğer tarafta bütün heyet ve Şnork *Sırpazan*, en kenarda da baharda gelen Barınç kafilesinden olup da hâlâ kilisede kalanlar. Haydi bizimkiler Kürtçe bilmiyor, konuşamıyor diyelim, Barınçlılarla Bimerlilerin birbirlerine tek kelime etmeden bakmalarına ne demeli? Sessizliği bozan *Sırpazan* oldu:

"Pari yegak tser nor duni! Vısdah yeğek vor minag çek. Ays turi mişd pats bidi ılla tsez hamar." [Yeni evinize hoş geldiniz. Emin olun ki yalnız değilsiniz. Bu kapı size hep açık olacak.]

***

Aslında o yıllarda Ermenistan muhacir alıyordu. Etraftan gidenlerin haberini duyardık hep. Falanca da başvurmuş, filancalar geçen hafta gitmiş... İstanbul'a hiç uğramadan, köyünden kalkıp giden de oluyormuş diye duydum. Bilhassa da Sivas'tan, Zaralılar arasında böyle çok giden varmış. Ermenistan elbette daha cazipti İstanbul'a göçmekten. Bir defa seninle aynı dili konuşan, aynı tabiiyetten insanların memleketi. Burada yaşadığın horlanmayı orada görmen mümkün mü? Altı Eylül gecesini yaşayalı daha ne kadar oldu? Kurtalan'da gâvurum diye yediğim dayakları unutmam mümkün mü? Elbette zorlukları olacak; yeni, bilinmez bir yere çıkıp gidiyorsun, ama İstanbul çok mu kolay sanki? İstanbul'da çalışmaya başladıktan sonra birkaç defa Bimer'e, ablamla öteki akrabaları ziyarete gitmiştim. Yaşlısı genci etrafımı sarar bana oraları anlattırırlardı:

"Ferman, anlat hele, nasıl İstanbul?"

"Çok güzel amca. Hep iş var."

"Ekmek tandırı da var mı?"

"Tandır yok. Parayla alıyoruz ekmeği."

Konuşma orada biterdi. Köyünden dışarı adım atmamış, hep ağanın hükmü altında yaşamış, şehir nedir bilmeyen, hatta çoğunlukla Türkçe de bilmeyen bu insanlar, onca nüfusu doyurmak için her gün sırf kuru ekmeğe verecekleri parayı hesap eder, çarçabuk bu işin olmazlığına kanaat getirip İstanbul bahsini kapatırlardı. Benim de diyecek lafım yoktu doğrusu. Yalnız olsan bir şekilde geçinirsin ama kimse tek başına değildi. O yüzden en akla yatan, İstanbul değil de Ermenistan gibi duruyordu. Oranın da yolu Rus Konsolosluğu'ndan geçiyordu.

Anlatmıştım, İstanbul'a ilk geldiğim seneler Rus Konsolosluğu'nun önünden geçerken bile bakışlarımızı başka tarafa çevirir, adımlarımızı hızlandırırdık. Kurtalan'daki ilk senemizde, birkaç ayımızı geçirdiğimiz Soğurt köyünün arkasındaki perili köşkü hatırlatıyordu bana burası. Antranik Paşa'nın köşküymüş diye söylentilerin dolandığı o evi çoluk çocuk çalılıkların arasından seyreder, en ufak bir çıtırtı duysak bunu etraftaki şeytani güçlerden bilip çığlık çığlığa uzaklaşırdık. Rus Konsolosluğu da o hesap... İçeriden dışarıyı gözetleyen eli silahlı komünistlerle göz göze gelirsek maazallah, ne yapardık! Velhasıl ne oldu, nasıl olduysa ortam zamanla yumuşadı. Konsolosluğun kapısından girenler dışarı tek parça çıkabiliyordu da ondan mı fikirler değişti, yoksa can havli midir bilmem, Ermenistan'a muhacirlik başvurusunda bulunmak isteyen birçokları gibi ben de sıraya girmekte tereddüt etmedim. Lakin benim derdim benle veya ailemle bitmiyordu. Bütün Sasonlulara göz koymuştum. Hepsini Ermenistan'a götürecektim!

Bana pek makul gözüken bu isteğim konsolos memurunca da onaylandı. Yalnız bir şartla:

"Kendileri müracaat etmeli."

"Yok usta, onlar nasıl gelsin! Çok uzaktalar. Gelemezler. Sen ver şu kâğıtları, ben doldurayım."

Olurdu olmazdı derken ben iki günde bir adamın karşısına dikilir oldum. Inadım inat, alacağım o belgeleri. Hayat memat meselesi neticede! Bu arada bir görev daha edinmiştim bu gidiş gelişlerde. Çalıştığım Çarşılı Han'da Arman isminde Ermeni bir arkadaşım vardı, çamaşırcı. Konsolosluk meselesini duyunca, mümkünse oradaki Ermenice gazetelerden getirmemi istedi. Hem böylece

Ermenistan'daki hadiselerden de haberim olacaktı. Malum, gideceğim için bilmem lazım! Arman'ın ne diye kendisi gidip almıyor diye soracak olursanız, söyleyeyim. Korku belası. Adam bırak Rus Konsolosluğu'ndan içeri adım atmayı, Rus demeye korkuyordu. Hatta gazeteleri konsolosluktan aldığım gün değil de birkaç gün sonra getirmemi tembihlemişti. "Birkaç gün bir kenara kaldır, öyle getir." Ben ise artık bir kahramandım. Hem kendimi hem benimle aynı ıstırapları çeken Ermenileri kurtaracaktım. Korkmak ne demek!

On günün sonunda çabalarım nihayet sonuç verdi. Memur önce beni kaydetti göçmen olarak, sonra da diğerlerinin işlemini yapacağını ama bunun için boş bir ehliyet bulup getirmem gerektiğini söyledi. Boş ehliyet... Neden diye sormadım. Vardır bir hikmeti. Hem boş ehliyetten kolayı mı var? Koştum nüfus memurluğuna, din değiştirme işlemlerimizi yapan Saniye Hanım'a. Bana karşı en başından beri anlayışlı, yardımsever olmuştu bu kadın.

Nüfusumda din hanesinde Müslüman yazıyordu ya, 1962'de, büyük oğlum Gülbenk'in doğumunu beklerken, bu konu iyice kafama takılmıştı. Bir Müslümanlıkla kalsa iyi, baştan aşağı Türk olmuşum da haberim yok! Baba adım Ğazar yerine Hasan, ana adım Kayane değil Kehni, kardeşlerimse ne Maryam, ne Nuritza, ille de Meryem ve Nuriye! Soruşturdum, nüfus dairesine gitmeli, derdimi anlatmalı, dava açmalıymışım. Kütüğüm Osmancık'taydı. Onu da İstanbul'a taşımak istiyordum. Osmancık benim neyim oluyordu ki sanki? Evim mi, dedelerimin yurdu mu, neyim? Silinsin istedim bütün o geçmiş. Saniye Hanım'a yönlendirdiler. Esmer, zayıf, ufak tefek bir ka-

dın, neredeyse bana benziyordu hani! Önce ifadesiz bir suratla dinledi yarım yamalak anlattıklarımı, sonra Ermeniliğimi, din değiştirme niyetiyle geldiğimi anlayınca heyecanlandı. O kadar ki oturduğu yerden kalkıp yanıma geldi. Sanki başkalarının duymasını istemezmiş gibi alçak bir sesle, "Sakın kütüğünü buraya getirme," dedi. "İleride sana çok hadise çıkarırlar. Önce bir avukat tut, mahkemeye ver. Ermeni olduğunuzun kararı Çorum'a gitsin. Kayda geçsin. Kütüğünü o zaman istetiriz. Tertemiz gelirsin buraya."

İşte benim aradığım kelime de buydu! Tertemiz gelmek. Yeni şehrimde, ailemle, yeni hayatıma tertemiz başlamak. Her şey dediği gibi, istediğim gibi oldu. Bütün isimler değişti. Hatta kardeşim Bayram'ın ismini karısı Annik koydu; Harutyun olmasını istiyormuş, öyle yaptık. Yalnız bir konuda galip gelemedik: Soyadımız!

Başından beri aklım Kerho'daki mahallemizin isminde deydi: Kitoro. Torosların evi anlamına geliyor. Göçmen-Konuk karışık olan soyadımız Torosyan olmalıydı. Ne var ki hâkim kabul etmemiş. Tuttuğumuz avukat, neredeyse zevkten gülerek "Kanunda yeri yokmuş," dedi. Biz de Toroslar'a razı olduk.

Saniye Hanım'a duyduğum minnettarlığa gelince, bana insan gibi davranması, işimi yokuşa sürmemesi, avukatın yaptığı gibi dövmekten beter etmemesi bir yana, kütüğü erken almama mani olarak beni gerçekten de büyük bir dertten kurtarmıştı. Zira kayıtlarda Müslüman gözükmesi halinde çocuklarımı Ermeni okuluna göndermem mümkün olmayacaktı. Benim son anda sıyrıldığım hataya düşen pek çokları, nüfus kaydının bir yerinde Müslümanlık geçenlerin çocuklarını Ermeni okulundan

alıkoyan uygulamanın kurbanı oldular. Nüfus dökümünle gittiğin Maarif Müdürlüğü'ndeki memur sana izin vermezse, benim çektiğimi çocuklarım çekmesin deyip bir anlamda uğruna yerini yurdunu bırakıp geldiğin Ermeni okulundan içeri adımını atamıyordun. Ne zulüm! İşte bu yüzden Saniye Hanım benim şansımdı. Talihimin bana bir armağanı. Gösterdiği bu yakınlığın nedeni babaannesinin Ermeni olmasıymış. Ama ne babaannesi Ermeniler gördük biz! Heyhat!

Nüfus davası kapanalı beş yıl olmuştu. Saniye Hanım memurluktan şefliğe terfi etmiş de olsa beni hemen tanıdı. Aynı samimiyet ve cana yakınlıkla hal hatır sordu. Bu sefer ben onu kenara çektim. Sesimi alçalttım başkaları duymasın diye. Ermenistan meselesini, konsolosluğu ve adamın benden istediğini bir bir anlattım. Biraz durakladı. O da bir anlam verememişti herhalde bu boş ehliyet meselesine. Pürüz çıkmasını, beni yolumdan herhangi bir şeyin alıkoymasını istemiyordum. Ben de hissediyordum bir tuhaflık olduğunu, ama varsın olsun. Saniye'yi rahatlatmak için aklıma ne geldiyse söylemeye başladım. Konsolosluktaki adamın bunu istemekte haklı olduğuna neredeyse ben bile inanacaktım doğrusu! İkna oldu mu bilmem ama bana istediğimi verdi:

"Sirkeci garının arkasında otobüslerin, kamyonların kalktığı yerde Bayi Kenan'ı göreceksin. Sigara, gazete satar. Onda bulursun boş ehliyet. Aman ha benim adımı vereyim deme!"

Uçarak gittim Bayi Kenan'a. Adamda yok yok! Ehliyetinden hüviyetine nüfus müdürlüğü gibiydi mübarek. Gel gör ki konsolosluktaki adam benden aynı hizmeti bir daha talep etti. Sonra bir daha... Gide gele bayi ile de,

memurla da ahbap oldum. "Yahu şunları toplu halde söylesen, git gel işim gücüm var," diyorum ben de safça; gülüp geçiyor.

İstanbul'daki semt pazarlarını kovaladığım günler. Başımı kaşıyacak vaktim yok gerçekten de. Sabahın karanlığından akşam güneş batana kadar bağıra çağıra kıyafet satıyorum. Pazar olmadığı zamanlar şehir dışındaki panayırlarda alıyorum soluğu.

Bir gün yine Bayi Kenan'a gittim. Alacağımı aldım. Bir sabah çayı ikram etti bana derme çatma kulübesinin önünde. Aceleyle içip Eyüp pazarına götürmek üzere sırtladığım iki çuval malla Beyazıt'a çıkıp bir taksi çevirdim. Her zaman yaptığım gibi çuvalları arka bagaja tıktım. Kendim de şoförün yanına atladım. Tam gaza basıp gideceğiz, düzgün giyimli, iri yarı iki adam arka koltuğa biniverdi. "Kardeşim araba bizim, doludur!" dediysem de aldırış etmediler. Baktım şoför de donmuş kalmış, bir ikiz aynasından adamlara, bir bana bakıyor. Bir tanesi "Senin gittiğin yerde ineceğiz, merak etme," dedi. Yahu bu adam benim gittiğim yeri nereden biliyor ki? Ses etmedim. Eyüp'e kadar arabada çıt çıkmadı. Pazarın az ilerisinde bir hışım arabadan inip çuvallarımı aldım. Arkama bile bakmadan daldım içeri. İnsanlar tezgâhların önünü doldurmaya başlamıştı bile. Her zamanki yerime yöneldim ama iki masa arasında daracık bir yer kalmıştı bana. Boşuna demiyordum konsolosluktaki adama işim var diye! Erken gelip yerine sahip çıkmazsan olacağı bu. Çuvalları naylonun üzerine atıp uçlarındaki iple sürüklemeye başladım. Yer arıyorum. Sonunda yine bir su mazgalı bulup üzerine yerleşiyordum ki ne göreyim! Taksideki adamlar karşı kaldırımda durmuş benim bulunduğum tarafa bakı-

yor! O kadar tedirgin oldum ki sesim çıkmıyor, bağıramıyorum. Müşteri gelip "Bu kaça?" diyor, benim gözüm adamlarda, cevap vereceğime ağzımda bir şeyler geveliyorum. Gitmek nedir bilmiyorlar meymenetsizler!

Daha sonra sorup soruşturdum. Polislermiş. Konsolosluğa gire çıka dikkat çekmiş olacağım ki peşime takılmışlar. Acaba hapse mi atarlar, günlerce sorgu sual ederek canımı mı çıkarırlar diye düşünmekten gözüme uyku girmedi kaç gece. *Hayasdan*'dan da, akrabaları kurtarmaktan da vazgeçtim.

Hem İstanbul ne güne duruyor!





Khorenyan Ermeni Okulu yatakhane açılışı öncesinde kapının önündeyim. Üstte, Şnork *Sırpazan* yemekhaneden bozma yatakhaneyi kutsarken.

1966'dan 1980'lere, Doğu'dan gelen 10.000 kadar muhacirin yarıya yakını çocuk yaştaydı. Patrik Şnork Kalustyan ve Göç Heyeti'nin çabalarıyla gücümüz yettiği kadarını Ermeni yetimhanelerine ve yatılı okullara yerleştirdik. Balat'taki Khorenyan Okulu da bunlardan biriydi. Anadolu'dan gelen çocuklar, o yıllarda Balat'ta Ermeni kalmadığından öğrencilerini yitiren Khorenyan'a hayat verdi. **Balat 1969**.



Eşim Baydzar ve Aznif ablamın kızı Verjin'le Şişli'deki Karagözyan Ermeni Yetimhanesi'nin bahçesinde muhacir çocuklarıyla birlikteyiz. Çocuklar zaman zaman hafta sonlarını gönüllü ailelerin yanında geçirirdi...

Balat'taki Khorenyan Ermeni Okulu'nun sevgi sofrasından...



Ferman Toroslar'la Yüz Yüze...



Eşim, çocuklarım ve baldızımla Çorum'un Sungurlu kazasına bağlı Tirkeş köyünde Müslümanlık sürerek yaşamak zorunda kalan teyzem Nuritza'yı (arkada sağdan üçüncü) ziyaretimiz... 1978.

Sürgünden Diyasporaya

Sürgünde izini kaybettiğiniz akrabalarınız oldu mu?

Anadolu'ya sürülüp kaybolan, Müslüman olan çok Ermeni var. Şeyh Sait isyanında Kerho'daki 36 haneden 20'si katliama uğramışsa, 16'sı Anadolu'ya sürüldü. Dört hane geri gelmiş olsa kalanlar nerede? Kendi ailemden birçok örnek verebilirim. Biri teyzemdir.

Nuritza teyzem.

Dedem koymuş bu ismi. Ama Sason'da Nurhan derlermiş. İskân edildiği yer olan Çorum'un Sungurlu kazası Tirkeş köyünde ise Nuriye diyorlardı. Yani üç isim değiştirmiş. Her şehirde ayrı bir isim.

Teyzem anamdan önce evlenmiş. Fakat ilk çocuğunu hemen hemen anamla aynı zamanda doğurmuş. 1936'da, yani bizden iki sene önce yakalanıp sürgün edilmişler. Kendi, kocası, biri iki diğeri dört yaşında iki kızıyla. Kara vagon dedikleri hayvan vagonlarıyla önce Bitlis, sonra Diyarbakır, en son da Amasya... Ağzına kadar dolu 15-20 vagon varmış. Daha Diyarbakır'dayken tifo baş göstermiş. İnsanlar ishal

olmuşlar, kocası da... Adam on beş yirmi dakikada bir tuvalete gitme ihtiyacı duyuyor. Gel gör ki tren ufak kazaların istasyonlarında değil de ancak büyüklerde, vilayetlerde duruyor. İnsanlar ihtiyacını vagonlarda gidermek zorunda kalıyor.

Teyzemin kocası Amasya'ya gidene kadar yolda ölüyor. Teyzem cenazenin hangi vilayette, hangi kazada bırakıldığını bile bilmiyordu. Ne kendisi ne çocuklar vagondan inememiş. Adam ölünce ilk istasyonda naaşı belediye memurlarına teslim edip yola devam etmişler. Daha sonra Amasya'dan Çorum'a geçmişler. Orada Sungurlu kazası, Tirkeş köyüne yerleştirilmişler.

Neden Tirkeş?

Kanımca en sofu köyleri seçmişler. Mesela Sungurlu'da köylerin yarısı Alevi köyüyken, sanki bilerek yapılıyormuş gibi onlara değil de Sünni olanlara iskân edilmiş çoğu. Teyzemle çocuklarını köyün muhtarına teslim etmişler. Kaymakam "Bunların ihtiyaçlarını göreceksin," demiş. Adam da bunların ekmeklerini aşlarını, her ihtiyaçlarını görmeye başlıyor. Üstüne bir de kocasız olduğundan ne yapıp edip bastırıyor, üç dört ay içinde kendine ikinci karı yapıyor teyzemi. Dini nikâhla tabii; resmi nikâhlı karısı zaten var. Hatta ondan çocukları da var.

Muhtar, teyzenin Ermeni olduğunu biliyor mu?

Bilmiyor. Teyzem de gizliyor, hiç söylemiyor. Teyzemi Kürt diye biliyor. Zaten teyzemin nüfus kaydı da, dedemin yani anamın babasının Çorum'a gelen kütüğü de Müslüman. Böylece teyzemi Müslüman sanıyorlar. Çorum'dayken babamın kaydını istediklerinde Ermeni olarak gelmiş. Anamın tarafınıysa Sason'dan Türk olarak göndermişler artık ne hikmetse.

Muhtar teyzemi himayesine alıyor fakat çok gaddar davranıyor. Kadın bütün gün bağda bahçede çalışıyor ama yine de göze giremiyor. Sonunda iş öyle bir noktaya geliyor ki bir sabah uyandığında teyzem iki buçuk yaşındaki kızının cesedini buluyor kapının önünde.

Neden ölmüş çocuk?

O sabah uyandığında çocuğu yerinde bulamıyor teyzem. "Kızım kızım," diye seslenirken muhtar "Git aşağıdan o köpek leşini al, at bir kenara!" diyor. Kadıncağız anlamıyor, kapının önüne çıkıyor ki çocuğu, kafası paramparça olmuş, yerde yatıyor. Meğer herif gece damdan atmış kızı. Ev iki katlıymış. Yazın sıcak olunca damda yatıyorlarmış; evler doğudaki gibi kiremit değil orada, damı toprak. Harman zamanı bilhassa çok sıcak olurmuş. Teyzemin küçük kızı artık biraz yaramaz mıymış, çok mu ağlamış bilmiyorum, adam böyle bir iş etmiş.

Zavallı teyzem ne yapsın? Etrafında kimsesi yok. Sülalesinden hiç kimse kalmamış, öyle biliyor. Teyzemin de nerede olduğunu tek bilen Isrer, Gümüşhacıköy'e sürgün edilmiş bir akrabamız. Anamla babam da teyzemin varlığını Isrer sayesinde öğrendi zaten, 1948'de.

Annen teyzeni arıyor mu peki?

Hemen kardeşini görmeye gidiyor tabii. Yeni doğmuş kız kardeşim Maryam'ı kucağına alıp, babamla, Tirkeş köyüne gidiyor, kız kardeşini buluyor. Muhtarla evlenmiş, ondan bir oğlu olmuş, Raşit adında, on yaşlarında... Anam yine de "Gel seni götürelim," diyor bacısına. Teyzem "Muhtar oğlumu verirse gelirim, yoksa gelemem," diyor. Muhtar "Oğlumu vermem, ama sen kızınla beraber gidersen git," diyor. Teyzem de oğlunu bırakamadığı için orada kalıyor.

Teyzenle daha sonra da görüştünüz mü?

Gümüşhacıköy'den Kurtalan'a gittikten sonra hiç arayamadık. Kendi telaşımıza düşmüştük. Seneler sonra 1964'te, artık İstanbul'a göç ettiğimizde, teyzeme bir mektup yazmak geldi aklıma. Anamın sağ olduğunu, İstanbul'a yerleştiğimizi ve evimizin adresini yazdım. Aslında onun da sağ olup olmadığını bilmiyordum.

Mektubu yolladıktan iki hafta sonra, bir Pazar sabahı, beşte kalkmışım, Karaköy'den vapura binip Adapazarı'na, mal satmaya gideceğim. Çuvalı sırtıma vurup kapıyı açtım. Bir de ne göreyim! Sabahın karanlığında başı bağlı, ağzı burnu kapalı bir kadın, yanında on sekiz yaşlarında bir oğlan, dış kapıda oturmuşlar. Önce tanımadım ama "Kehni burada mı?" deyince anladım teyzem olduğunu. Yanındaki de oğlu! Kapıyı çalmamışlar rahatsız olmayalım diye. Sabah evden çıkmamızı beklemişler. O sıra Gedikpaşa, Tülcü Sokağı'nda oturuyorduk.

İki kardeşin karşılaşması nasıldı?

Kıyamet koptu! Anam bir yandan o bir yandan, ağlıyorlar. On beş yirmi dakika bekledim ama gitmeye mecburdum. Sonradan hanım anlattı, teyzem bütün gün "Ne olur, oğlum Ermeni olduğumu bilmesin," deyip durmuş bizimkilere. Gizliyormuş. Akşam eve gelince anam bana da tembihledi. Bir hafta kaldılar. Oğlu evdeyse Türkçe konuşuluyordu, dışarıdaysa anamla Ermenice dertleşiyorlardı.

Bize köyden bulgur, pirinç getirmişler. Biz de buradan ufak tefek bir şeyler gönderdik. İki üç sene sonra bir daha geldiler. O zaman Mahmutpaşa'da, İrfaniye Sokağı'nda tahta almıştım, durumumuz biraz daha düzelmişti. Bu arada nasıl olmuşsa teyzemin oğlu bizim Ermeni olduğumuzu anlamış, anasına de hissettirmiş.

Ermenilik işi çıkınca teyzeoğlunun tepkisi ne olmuş?

Çok zoruna gitmiş. O zamanlar Şabo adında bir tanıdığımız da İrfaniye'ye gelmişti. Bıçkın, kabadayı biri. İstanbul'a geldiğinde kayınçom Ferman'da kalırdı. Diyarbakır'dan tanışıyorlardı. Nasıl olmuşsa Şabo'nun kulağına gitmiş bu mevzu. "Bu çocuk anasının Ermeni olduğunu öğrenmiş, zoruna gitmiş, elinden bir kaza çıkmasın, bir konuşsan," demişler buna. Bizler çocukla konuşmaya cesaret edemiyoruz çünkü. Şabo da sinirlenmiş, "Ulan ben onun canına okurum; benim de anam Ermeni, ne olmuş!" demiş. İrfaniye Sokağı'nda tahtadaydım, bir de baktım Şabo geldi; oğlan da yanımda. Bunun koluna girdi, Eminönü'ne doğru gittiler. Çocuk akşam eve geldiğinde durgun, kırgın bir hali vardı. Birkaç gün daha kalıp gittiler.

Siz hiç Tirkeş'e, teyzenizi ziyarete gittiniz mi?

Bir iki defa anama teklif ettim. "Biz gitsek daha beter anlarlar; oğlu öğrendi, bari kocası, köylüler bilmesin," dedi. Seneler sonra, 1978'de gittik. Kurban Bayramı'ydı, birkaç gün tatildi. Hürriyet Çarşısı'nda toptancılığa geçmiştim. 54 model bir Opel almıştım. Tuttum, bayram tatilinde hanımı, baldızım Sevim'i ve çocukları yanıma katıp yola çıktım. Baldızım Sevim de Kirkor Göçer diye, yine sürgünlerden biriyle evli, çocukları da var. Feriköy'de, Kuyulubağ Sokağı'nda bir kapıcı dairesinde kalıyorlar, apartman ve kalorifer onlara emanet, kolay kolay ayrılamıyorlar...

Önce Ankara'ya gittik, Anıtkabir'i ziyarete. Gezdik biraz. Akşam da 60-70 kilometre yol yapıp Sungurlu'ya yanaştık. Ben köye akşam vakti gitmek istemedim, yorgundum. Tirkeş'in girişinde, Çorum yolunun üstünde bir kazada, küçük bir otel bulduk, orada sabahladık. Sabah dokuz gibi köydeydik.

Köyde yalnız teyzem ve oğlunu tanıyordum. Teyzemin Ermeni kocasından olan kızı evlenmiş, çocukları olmuş, hatta birini evermiş bile! Teyzemi köyde Kürt nine diye biliyorlar. Kürt nine aşağı, Kürt nine yukarı... Köyün yarısı da olmuş Kürt ninenin torunları, Kürt ninenin çocukları, sülale çoğalmış. İyi karşılandık. Enişte köyün zenginlerinden, sayılı kişilerinden. Muhtarlığı bırakmış. İki karısı var ya, aile karışık. İki kadının çocukları birbirlerini fazla sevmiyorlar, zıtlaşıyorlar. Hatta ilk karısının çocuğu bir müddet Almanya'da yaşamış; onun giyimi biraz daha şehirli gibiydi.

Tirkeş'te nasıl karşılandınız?

Köy odasında erkeklerle kadınların bölümü ayrıydı. Ben ayrı bir odada oturuyorum; hanımım, baldızım ve çocuklar kadınların odasında oturuyor. Kimsenin bana bir şey dediği yok fakat kadınlar kısmında hanımla baldızı "Siz niye namaz kılmıyorsunuz?" diye sıkıştırmışlar. Baldız uyanık, "Biz Kürt'üz, Şafii'yiz. On günlük misafirliğe gidiyorsak on günlük namazımızı kılar, abdestimizi alır öyle çıkarız evden," demiş. Pek akıllarına yatmamış ama fazla da üsteleyememişler. Bu sefer Gülbenk'i sormuşlar, "İsmi niye böyle?"

"Gül ismidir," demiş baldız. Her şeye o cevap veriyor, hanım fazla konuşmuyor. Yani soruyorlar, sıkıştırıyorlar ki neyin nesiyiz.

O gece orada kaldık. Ertesi sabah teyzem, baldızı ayrı bir odaya çekmiş. Kocasının ayrı bir odası varmış, baba odası derler. Yanında da büyük kızı, "Ne olur! Ne yaparsanız yapın Ermeni olduğumu anlamasınlar. Beni Kürt nine bilsinler," demiş.

Kaldığımız akşam odadakiler "Bu Kürt nine Kürtçe bir dua yapıyor, hastalarımız iyi oluyor," dediler. Midesi ağrıyandan, çocuğu olmayana, herkes başlamış kendini, has-

tasını Kürt nineye okutmaya. Sevim de teyzeme ne dua okuduğunu sormuş: "Kızım, ne okuyacağım? Ya *Asdvadz* diyorum, ya Mereto diyorum, ya *Krisdos* diyorum, bir de ya Meryem diyorum. *Meryem tun hasi; Marattun, tun asonts pışkutyun dur, gı havadan*, [Meryem, sen yetiş, Mereto dağı sen bunlara şifa ver, inanıyorlar] diyorum. Bir de içimden haçımı çıkarıyorum, onlar görmese de çıkarıyorum."

Teyzenin çocukları peki? Onlar nasıl karşıladı sizi?

Muhtardan olma kızı da oğlu da bizden biraz uzak duruyorlardı. İkisi de evlenmiş. O kız seneler sonra, 2006'da dükkânıma geldi. "Dayı, anam senden çok bahsetti, seni çok methetti. İstiyorum ki size gelelim gidelim," dedi. Kabul ettim. Sırf aile içinde huzur bozulmasın diye uzak durmuştum zaten. Hâlâ da uzağız. Teyzemin kızlarının kocaları belki bizim Ermeni olduğumuzu hâlâ bilmiyorlardır. Öğrenirlerse huzursuzluk çıkar diye düşündüm. Bize yaklaşan onlar oldu. Bir sene teyzem eniştemle beraber bize geldi, Avcılar'da yazlıktaydık. Sonra her yaz gelir oldular.

İlişkiler artınca Ermeni olduğunuzu öğrendiler mi?

Vallahi senelerce öğrenmediler! Teyzemin oğlu Raşit'in Ali adında bir oğlu olmuştu. Köyde birileriyle arasında husumet çıkmış; çocuğu dövecekler miymiş ne... Teyzem rica etti, "Torunumu İstanbul'a alın," diye. Ben de yanıma aldım, bizim dükkânda çalışmaya başladı. Bizde kalıyordu. O ara öğrendi Ermeni olduğumuzu ama bir şey demedi. Çocuklarım Ermeni okuluna gidiyordu, öyle anladı galiba. Kitaplarını gördü.

Oğlan on sekizinde ancak vardı. On üç yaşında evermişler. Bir de çocuğu olmuş. Hanımıyla çocuğu da geldi. Avcılar'daki yazlığımız kışın boştu, oraya yerleştirdim. Yazın biz oraya gidince onlara o civarda bir ev tutuyorduk. Kış olun-

ca orayı bırakıp yazlığımıza dönüyorlardı. Altı yedi sene böyle idare ettik. Bir gün Sungurlu'ya döneceğini, orada dükkân açacağını söyledi. Benden, kayınçom Ferman'dan bayağı mal aldı borçla. Parası hiç gelmedi ama helal olsun.

Peki ya Muhtar? Ermeni olduğunuzu öğrendi mi?

Evet. Enişte bir Hac dönüşü, Eyüp Camii'ni, Süleymaniye'yi gezmeye geldi. Köyden hacı arkadaşıyla beraber, sakalları göbeklerinde, Avcılar'a geldiler. Yazdı. Sabah işe giderken onları İstanbul'a getiriyorum, bütün gün camileri dolaşıyorlar, akşam olunca benim dükkâna geliyorlar, çıkıyoruz. Bir sabah da "Bugün gitmeyeceğiz, burada kalacağız," dediler. Meğer enişte anlamış bizim Ermeni olduğumuzu, bir şey de diyemiyor. İlk geldikleri gün öğlen namazı kılacaklar ya bizim hanıma kıbleyi sormuşlar. O da ne bilsin kıblenin nerede olduğunu, düşünmüş taşınmış, bilmiyorum da diyememiş, tutmuş güneşin battığı tarafı göstermiş, Trakya'yı. Halbuki Bursa yönünü gösterse kıble olacak. Bunlar başlamışlar Trakya yönünde namaz kılmaya! Öğlen kılmışlar, akşam kılmışlar... Akşam eve gittim, hanım bir telaş olanları anlattı, "Bana kıbleyi sordu, ben de Büyükçekmece tarafını gösterdim. Doğru mu?" dedi. "Ya kızım, yanlış yaptın, Avrupa'yı göstermişsin sen!" dedim. "Daha iyi ya, ne varsa zaten Avrupa'da var. O tarafa kılsın," dedi. Velhasıl bunlar kıble diye o tarafa, batıya doğru namaz kıldılar. Bir haftanın sonunda da gittiler. Gidiş o gidiş, bizden koptular. Raşit'in bizim evden gidişi de ondan sonra oldu.

Ermeniliği anlaşılınca teyzene sıkıntı vermişler mi?

Teyzem artık yaşlanmış, ne yapacaklar ki! Ama çocuklarına çok rahatsızlık vermişler, anaları Ermeni'dir diye. Bilhassa diğer kadının çocukları. Üstüne bir de enişte ölüp de malların paylaşımı mevzu bahis olunca işler daha da kı-

zışmış. O kadar ki teyzemin torunu Ali bir ara benle ortak olmak istedi. "Bize köyde tat vermiyorlar, İstanbul'a gelmek istiyoruz. Bu dükkânı bana ver, ortak çalıştırayım senle," dedi. Kabul etmedim. Sonunda Ankara'ya yerleşti. Bir üniversitede işçi olarak çalıştı. Babası Raşit de köyü terk etti.

Teyzen sağ mı peki?

1995'te vefat etmiş. Bize haber vermediler, daha sonra öğrendim. Bizden kopmuşlardı zaten.

Teyzenden başka yıllar sonra bulduğunuz kimse var mı?

Muşeğ Dayı'yı bulduk; anamın dayısı olur. Hanımı, anasıyla kız kardeşi, Muşeğ Dayı, hepsi ayrı yere sürülmüşler. Muşeğ Dayım af çıkınca Diyarbakır'a geliyor. On iki sene geçmiş aradan, karısını öldü biliyor, ama yine de evlenmemiş. Karısı da evlenmemiş. Anadolu'da dul haliyle nasıl beklemiş kim bilir? Zor çünkü. Af çıkınca o da Beşiri'nin Bimer köyüne yerleşmiş. Dayım Diyarbakır'a gelince haliyle kiliseye gidip geliyor, Ermeni cemaatine katılıyor, köylerle irtibatı olanlardan karısının sağ olduğunu, Bimer'de kaldığını öğreniyor. Aramaya gidiyor. Kadın çeşmeden su alırken karşılaşıyorlar.

Muşeğ'in annesi ve kız kardeşi neredeymiş?

Portakal, mandalina yetiştirilen bir yer, galiba Mersin olacak, oraya yerleştirilmişler. Kız kardeşi on üç yaşlarındaymış. Kızın yaşı gelmiş, kimsesi de yok, köyden biriyle everiyorlar, bir Türk'le. Kız da anası da gizliyorlar kimliklerini. Dayım Diyarbakır'a gelince hep kız kardeşini, anasını arıyor. Bulamıyor. Bunları öldü kabul ediyor.

1966'da, Muşeğ Dayı'nın yeğeni Murat Dikmen Kumkapı'ya muhacir olarak geliyor. Kunduracı yanında çalışmaya başlıyor. Ustasının Mersin'de bir müşteriden alacağı oluyor, Murat'ı gönderiyor oraya. Mersin'deki adam da bunu birkaç

gün oyalıyor, bugün vereceğim yarın vereceğim diye. Bu arada nerelisin, ne yapıyorsun diye soruyor. Bu da "Bitlisliyiz, Mutkiliyiz, Kürt'üz," diyor.

Adam da "Burada Kürt bir ana kız var, sizden. Şu tarihlerde falanca köyden gelmeler," diyor. Murat'ın içine şüphe düşüyor, anasının anlattıklarından kulağı dolmuş ne de olsa. Adamın dediği köye gidiyor, evi buluyor sora sora.

Karşısına biri yaşlı, iki kadın çıkıyor. Dosdoğru eski Ermeni isimlerini vererek siz bu musunuz, diyor. Yaşlı kadın inkâr ediyor önce. Çünkü anlamıyor Murat'ın kim olduğunu.

Murat anasıyla dayısının ismini verince iş değişiyor. Meğer yaşlı kadın Muşeğ'in anası, diğeri de bacısı! Kadın kaş göz ediyor Murat'a, sus demeye getiriyor. Damadı da orada çünkü. Adam minibüs şoförüymüş, köyden şehre çalışıyormuş. Kadın biraz oyalamış Murat'ı, araba dolup da damadı gidince "Oğlum biz dediğin kişileriz, ama ne olursun damadım duymasın bizim Ermeni olduğumuzu," demiş. İlk sürgüne gittikleri vakit devlet bunlara bir portakal tarlası vermiş. İyi kötü geçiniyorlar.

Kadın kızını Müslüman'a verince o da, kızı da Müslüman olmuş. Zaten herkesi öldü biliyorlar. Belki aramak da istemediler. Artık bir düzen kurmuşlar.

Bir anne için evladını aramamak zor bir durum...

Aramıyor. Belki korkudan... Bizim Murat bütün durumu anlatıyor, "Kardeşin sağdır," diyor. Sohbet ediyorlar uzun uzun ama kadın ille de "Ne olursun Ermeni olduğumuzu söylemeyin," diyor. Ne var ki Muşeğ Dayım anasıyla kardeşinin sağ olduğunu duyunca fırlayıp yanlarına gidiyor. Anasına yetişemiyor, kadın gidene kadar ölüyor. Kız kardeşini buluyor. Evlenmiş, çocukları olmuş.

İki kardeş nasıl yaklaşıyorlar birbirlerine?

Kız Muşeğ Dayı'ma durumu anlatıyor. "Görüyorsun abi, ben artık bu dine geçtim, bundan sonra da kopamam. Bağı bahçeyi bırakamam. Çocuklarım burada. Birbirimizi tanıyalım mümkün oldukça, ama etrafa da söylemeyelim," diyor.

Daha sonra o da İstanbul'a geldi. Hatta kendisinin tek bir kızı vardı, Muşeğ Dayı'mın yani abisinin üç tane oğlu. Yarın bir gün ölür de her şey Türk kocasının ailesine kalır diye abisinden çocukların birini kendisine evlatlık vermesini istemişti. Dayım yanaşmadı tabii.

Biraz da dilden söz etsek, Ermeniceden?

Sürgünden döndüğümüz zaman hepimiz birden kendi köylerimize yerleşebilseydik muhakkak ki Ermenice bilecektik. Ama Kurtalan'da tek Ermeni bizdik. Anam babam kendi aralarında ara sıra Ermenice konuşuyorlardıysa da biz anlamıyorduk, çözemiyorduk.

Kurtalan'a yerleştiğimiz zaman Zazaca ve Kürtçeyi çok kısa zamanda öğrendim. Herhalde Ermenice konuşulsaydı etrafımda, onu da öğrenirdim. Denebilir ki 1950'de 12 yaşındayken, Zazacayı, Kürtçeyi altı ay içinde öğrendin de İstanbul'da elli senede bir Ermeniceyi niye öğrenemedin? Bana göre iş gayesi. Artık ailemizi nasıl kurtaracağımızın derdine düşmüştük.

Otuz senedir Amerika'ya gidip geliyorum, bir ekmekten başka bir şey istemesini bilmiyorum, çünkü ihtiyacımı görüyorum, her yerde Türkçe konuşan var. Sırf İngilizce konuşsalardı ben de İngilizce öğrenirdim. Hatta ilk gittiğimde kursa gittim, uğraştım, olmadı. Çocuklarıma dedim ki "Ben bu İngilizceyi böyle öğrenemeyeceğim; bir suç işleyeyim, gireyim mahpusa, altı ay bir sene hiç olmazsa Türkçe konuşan olmaz, ben de öğrenirim."

Çocuklarını Ermeni okuluna göndermen de bundan mı?

Ne olursa olsun benim mahrum kaldıklarımdan çocuklarımın mahrum kalmasını istemedim.

Bir gün olsun okulun kapısına gidip de ben işportacılık yapıyorum, yoksulum, benden bir lira noksan alın demedim. Ekmeğimi kıstım çocuğum Ermenice öğrensin diye. Büyük oğlum ilkokulu Gedikpaşa'da Mesropyan'da okudu; sonra Bakırköy'e geçtik, ortaokul ve liseyi Samatya'da Sahakyan'da bitirdi. Ortanca oğlum lise ikiden, kızım lise birden ayrıldı. Okuttum, sırf Ermeniliklerini bilsinler diye.

Oğlum Amerika'ya giderken ilk düşündüğüm şey acaba orada Ermeniliğini kaybeder mi? Ben bunun acısını çektim. Çocuğuma ilk nasihatim de bu oldu, "Ne olursa olsun toplumundan kopma," dedim. Oğlum iyi Ermenice bilir, hanımı sayesinde. Beyrutludur. Ama küçük oğlum Ermenice konuşmaktan âciz, lise ikiden ayrıldı. Kızım konuşuyor, o Ermenilerden çok kopmadı, hatta bir zaman Yeşilköy Kilisesi'nde yönetime girmişti.

Kaç torunun var?

İki. Büyük torunum kızımdandır. İlkokulu Yeşilköy'de bitirdi. Sonra Amerika'ya gitti, şimdi Amerikan okulunda okuyor. Bana göre Ermenicesi zayıflamaya başladı. Onlara da devamlı "Ne olur çocuğunuzla Ermenice konuşun," diye ısrar ederim.

İkinci torunum oğlumdan, o da Katolik okuluna gidiyor. Çocuk anaokuluna gidene kadar İngilizce bile bilmiyordu. Evde aile arasında Ermenice konuşuyorlardı. Ama Ermeni okulunu göremedi çocukcağız. Nereye kadar konuşacak? Anası Ermenice konuştuğunda o ekseri İngilizce cevap veriyor; o zaman vallahi içim acıyor. Onlar benim gibi hissetmiyorlar, o yoksunluğu çekmemişler...

Bir şey daha söyleyeyim, torunlar benim kadar Ermenilik yapmayacaklar. Belki yarın bir Amerikalı veya İtalyan alacaklar. 2007'de İsviçre'ye ablamın cenazesine gittiğim zaman, büyük kızının çocuklarını gördüm, üç kız; bir de oğlunun oğlu var, etti dört torun. Kızların biri İtalyan, biri Fransız, biri İsviçreli almış; oğlan da İtalyan bir kızla evlenmiş. Bunlar çat pat Ermenice biliyorlardı. Eşleri araya girince İtalyan, Fransız, İsviçreli oldu gitti bu soy. Bunların çocukları yarın ancak şunu diyecekler: "Bizim anamız Ermeni'ydi, nenemiz Ermeni'ymiş..." Bunu da ancak bir sohbet arasında, ailenin soyu mevzu olduğu zaman veya bir Ermeni gördükleri zaman hatırlayacaklar.

Nasıl ki bugün Türkiye'de bazıları "Benim babaannem de Ermeni'ydi," der, ama o artık Türk olmuştur... Bunu da hepsi söylemez zaten, çoğu kendine yediremez, babaannesinin, anneannesinin Ermeni olmasını hazmedemez.

Yozgat'ın Çandır kazasında bir köyde 15 hane Ermeni, 30 hane Türk varmış. Aynı aylarda hem Ermenilerden hem Türklerden doğum yapan kadınlar olmuş. Hepsi kapı komşusu. Türk olanlardan birinin sütü bir türlü çocuğuna uymuyor, vücudu yara döküyor. Ermeni komşusuna veriyor, kadın hem kendi çocuğunu hem de onunkini emziriyor. Çocuk Ermeni kadının sütüyle büyüyor. Çocuğun anne babası da bir şey demiyor, bunu normal görüyor. Zaman geliyor çocuk İstanbul'a üniversite okumaya geliyor. Tıp mı okuyor inşaat mühendisliği mi... Yozgatlı Ermeni aile de daha evvel İstanbul'a gelmiş, yerleşmiş, fakat Türk komşularıyla dostlukları devam ediyormuş. Çocuk İstanbul'da okurken babası oğlunu ziyarete gelmiş. "Komşumuz Artinler vardı, Samatya'da oturuyorlarmış. Gidelim onları ziyaret edelim," demiş. Gidiyorlar. Ermeni kadın çocuğu seviyor ya

"Oğlum senin de öz oğlumdan farkın yok, sizi beraber büyüttüm, aynı sütü emdiniz," diyor. Çocuk bir Ermeni'nin sütünü emdiğini duyunca zoruna gidiyor. "Teyze, senin yanlışın var, ben senin verdiğin o sütü kustum," diyor. Kadın da saf, anlamıyor. "Yok oğlum, vallahi hiç kusmadın, seni ben emzirdim," diyor. Çocuk üsteliyor. Çünkü o sütü emmiş olmayı hazmedemiyor.

Çocuklarımız bizim gibi olmayacak. Avrupa'da, Amerika'da onlara gâvur diyen yok, sıkıştıran yok. Burada bize gâvur dendikçe dinimize, kimliğimize sarılıyoruz. Burada Ermeni'nin adı eşikten çıkana kadar Garbis'tir, eşikten çıktıktan sonra Galip. Avrupa'da, Amerika'da böyle olmayacak!

Fotoğrafların Diliyle...



Mutluluğu ararken...

1960'ların sonu, İstanbul'dayız. Şehirliyiz artık. Sağımda Maryam, solumda Nuritza. Maryam, Sarkis enişte ile Eğso *mama*nın ortanca oğlu Khaçik'le evlilik hazırlığında. Onu, Vanlı saatçi Hagop Çakır Harutyunyan ile evlenecek olan Nuritza izleyecek. Önde solda, en küçük kız kardeşim Paynaz. Gedikpaşa'daki Mesropyan Okulu'nu yeni bitirmiş, ortaokulu Bezciyan, liseyi Esayan'da okuyacak. Karım Baydzar, büyük oğlumuz Gülbenk'in elinden tutmuş. Küçük oğlum Manuk, anam Kehni'nin kucağında. Mutluluğu resimlerde bırakıp her birimiz bir yerlere dağılacağımızın farkında değiliz henüz. Bugün bu resimdekilerden yalnız Nuritza İstanbul'da yaşıyor...





Ağalar kaçırmasın diye...

Ablam Aznif 14 yaşında evlendirildi. Kocası Sarkis ölünce bu kez, 18'inde kendinden 40 yaş büyük Ohannes'le...

Ablam 2007'de öldüğünde 31 torun, 35 torun çocuğu vardı. İlk eşinden ikiz kızları Anuş İsviçre'de, Maryam Fransa'da; ikinci eşinden olan kızları Ayda İsviçre'de, Ankin ve Verjin Fransa'da yaşıyor. Ohannes enişteminin ilk eşinden olan Besse ve Yeğisapet ise Hollanda'da...

Aznif ablam hayallerini de örgülü saçları gibi çoktan geride bırakıp, 1980'de, İsviçre'nin Lugano şehrine göç etti. 1970'lerde, işçi olarak giden kızları Anuş ile Ayda'nın yanına. Bir daha hiç dönmedi. Şimdi mezarını ziyaret edebiliyorum yalnızca...



Anam Kehni hangi birine yetişe...

Yıl 1988. Anam İsviçre'nin Lugano kentinde, torunu Ayda'nın oğlu Aret'le... Seksenli yılların başından ölümüne dek, çocuklarının peşinde, ülkeden ülkeye savruldu Kehni. Küçük kardeşim Paynaz'ın yanı, Fransa; sonra ablam Aznif'le İsviçre; son durağı Amerika oldu. Büyük oğlum Gülbenk'in düğününe gelmişti. New Jersey'deki evimizde adeta gençleşti, seneler öncesine döndü. Köyümüz Kerho'daymış gibi, bahçeye türlü sebzeler ekti...





Anamın mezarı başında...

Çilekeş anam eski toprak dediklerindendi. 2002'de kalp krizinden öldüğünde 90 yaşındaydı. Bebekken yitirdiğimiz iki kardeşimi saymazsak, altı çocuk büyüttü; dört kız, iki oğlan. Babamın, bizlerin, yeri geldi torunlarının derdini çekti. Son yıllarını Avrupa'da, Amerika'da geçirdi. Yüreğindeki memleket küslüğü ise hiç ama hiç geçmedi...

New Jersey'deki Ermeni kilisesinde, kalabalık bir toplulukla uğurladık onu. Kurtalan'dan beri hep yanında taşıdığı kefene sarılsın istemişti, öyle yaptık.



Babam Erivan'da...

Ermenistan'a gitmek kolaylaşır kolaylaşmaz, babam Ġazar Erivan'a, akrabalarını bulmaya gitti. Sason yöresi Ermenisi olup da orada akrabası olmayan yok gibidir zaten. Seferberlik'te kıyılan kıyılmış, sağ kalanların bir kısmı kendini o yana atmıştı...



Babam Ğazar, namıdiğer Xazo, namıdiğer Hasan...

Babam, İstanbul'a geldikten otuz yıl sonra, Çizmeciyanların artık Topkapı'ya taşınmış olan ayakkabı fabrikasındaki gece bekçiliği işinden emekli oldu. Son yıllarını anam gibi kızlarının peşinden yaban ellere giderek geçirmek istemedi. İstanbul'da kaldı.

Son yolculuğunda, Kumkapı Meryem Ana Kilisesi'ndeki merasimle Balıklı Ermeni Mezarlığı'na uğurladık onu. Ailemiz için büyükçe bir kabristan hazırlamıştım. Şimdi orada kendisinden birkaç sene önce ölen Ohannes eniştemle yalnız...

İki oğlu Selim ve Selim Osmancık'ın Kızıltepe köyünde yatıyor, eşi Kehni New Jersey'de, kızı Aznif Lugano'da. Dağda öldürülen anası Zümrüt ve babası Manuk'un ise hiç mezarı olmadı...

VEFAT



Dul Bayan Kayhane Toroslar, Dul Bayan Azmin Demirci ve evlatları (İsviçre), Bay-Bayan Ferman Toroslar ve evlatları, Bay-Bayan Harutyun Toroslar ve evlatları, Bay-Bayan Hagop-Nurisa Harutyunyan, Bay-Bayan Haçik-Maryam Göçmen ve evlatları (Amerika), Bay-Bayan Haçadur-Paynaz Alemyüzük (Kanada)

BAY

GAZAR TOROSLAR

(SASONLU)

anı vefatını akraba ve dostlara derin teessürle bildirirler. Cenaze merasimi 10-2-1990 Cumartesi saat 13.00 Kumkapı Meryem Ana Kilisesi'nde icra olunup Balıklı Ermeni Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnolunacaktır.

Not: Çiçek [illegible] rica olunur.

CENAZE SERVİS İŞLERİ "ARMAD" 172 25 41
Gece: 140 38 98-132 83 46



İşportacılıktan esnaflığa ilk adım: FERMAN TRİKO.

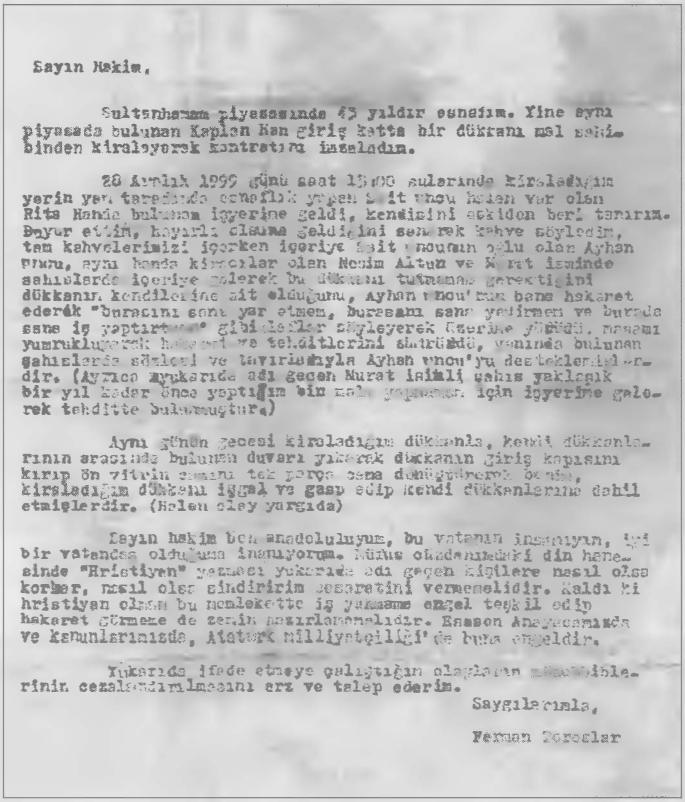
1971'de Mahmutpaşa Yokuşu Hürriyet Çarşısı No. 136'da açtığım bu mağazada esnaflığa adım attım. Yıllar sonra, 1990'da devrettim ekmek teknemi. Daha sonra tuttuğum dükkânlardan hiçbiri burası kadar uğurlu gelmedi; ne İrfaniye Sokak'ta Manastır Han, ne de Sultan Mektebi Sokak'ta Rita Han...

Çocuklarımla birbiri peşi sırayız...: 1990'lar, bir müddet önce ABD'ye göç etmiş olan çocuklarımın peşinden gitme çabalarıyla geçti. Şimdilerde oğullarım Gülbenk'le Manuk New Jersey'de, kızım Zümrüt Atlanta'da marketçilik yapıyor (karşı sayfada).



New Jersey'de marketçilik yapan oğlum Gülbenk'le, 1999.
Atlanta'daki marketinde kızım Zümrüt'le, 2008.





Sayın Hakim,

Sultanhamam piyasasında 43 yıldır esnafım. Yine aynı piyasada bulunan Kaplan Han giriş katta bir dükkanı mal sahibinden kiralayarak kontratımı imzaladım.

28 Aralık 1999 günü saat 15:00 sularında kiraladığım yerin yan tarafında esnaflık yapan Ayhan Bey'in oğlu olan Ayhan Bey'in, aynı binada kiracılar olan Necim Altun ve Murat isimlerinde şahıslarda işyerine gelerek bu dükkanı tutmamız gerektiğini dükkanın kendilerine ait olduğunu, Ayhan Bey'in bana hakaret ederek "buraları sana yar etmem, buraları sana yedirmem ve burada sana iş yaptırtmam" gibi sözler söyleyerek işyerime yürüdü, masamı yumruklayarak hakaret ve tehditlerini sürdürdü, yanında bulunan şahıslarda sözleri ve tavırlarıyla Ayhan Bey'in desteklemişlerdir. (Ayrıca aynıkarda adı geçen Murat isimli şahıs yaklaşık bir yıl kadar önce yaptığım bir kaza yüzünden için işyerime gelerek tehditte bulunmuştur.)

Aynı günün gecesi kiraladığım dükkanla, kendi dükkanlarının arasında bulunan duvarı yıkarak dükkanın giriş kapısını kırıp ön vitrin camını tek parça cama dönüştürerek benim, kiraladığım dükkanı işgal ve gasp edip kendi dükkanlarına dahil etmişlerdir. (Halen öyle yaygıda)

Sayın hakim ben anadoluluyum, bu vatanın insanıyım, iyi bir vatandaş olduğuma inanıyorum. Bunu olduramadıkları din hanesinde "Hristiyen" yazmazı yukarıda adı geçen kişilere nasıl olsa korkar, nasıl olsa sindiririm cesaretini vermemelidir. Kaldı ki hristiyan olsam bu memlekette iş yapmama engel teşkil edip hakaret görmeye de zemin hazırlanmamalıdır. Esasen Anayasamızda ve kanunlarımızda, Atatürk milliyetçiliği'de buna engeldir.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığım olayların mahkemelerinin cezalandırılmasını arz ve talep ederim.

Saygılarımla,

Ferman Toroslar

Mahkemelik de oldum...

Amerika'ya göç etmenin şimdilik mümkün olmadığını anlayınca, 1999'un son ayında, Sultan Mektebi Sokak Rita Han'daki dükkânımın yanında, Kaplan Han'da yeni bir yer daha tuttum. İrfaniye Sokağı'nda işportacılık günlerimden beri hırlı olduğumuz Karslı kardeşlerin tam da dükkân bitişiği. Gözdağı gecikmedi; benim gibi bir gâvura yedirtilir miymiş... Ertesi sabah karşılaştığım manzara içler acısıydı. Ara duvar yıkılmış, benim kapı iptal! Gerçek hayatta da mahkeme önünde de kaybettiğim Kaplan Han davası işte böyle başladı...

Üstte, hâkime arz-ı hâlimdir...



Yangın yalnız benim dükkânımı sevdi...

Sultan Mektebi Sokak'ta barınma imkânı kalmayınca Mahmutpaşa Tarakçılar Caddesi Abud Efendi İş Hanı'nda bir dükkân tuttum (üstte). Gel gör ki 2004 Ağustos'unda bir yangın her şeyi silip süpürdü. Tam da esnafın çoktan kepenk kapattığı bir saatte, başka hiçbir yere de sıçramamış... İçeride ne kadar mal varsa kamyona yükleyip çöpe yolladık (altta). Elektrik kontağından çıkmışmış. İnanmadım. Yılmadım, inat edip elde avuçta ne varsa dükkânı yenilemeye harcadım.



Ermeni cemaati hizmetinde...

Kumkapı ve Gedikpaşa Ermeni göçünün ilk durağıydı. Biz de ilk yıllarımızda Gedikpaşa, Tülcü Sokak'ta oturmuştuk. Zaman akıp geçince aynı semtteki Surp Hovhannes Kilisesi'nin yönetim kurulunda görev aldım. Kurul arkadaşlarımla gittiğimiz bir yemekte, en soldaki Mardiros Kahveci'nin yanındayım. Solumda Daniyel Dikmen, Ardaş Üçkardeş, Garabet Tapucu (ayakta); sağda, Ohannes Arpacı, Arman Boyacı, Kirkor Toker, Hıraç Kuyumcuyan. 1978.

1995'te, Gedikpaşa Surp Hovhannes Kilisesi'ne İçişleri Bakanlığı'ndan bir tebliğ geldi. Yönetim kurulu üyelerinin vakfın bulunduğu semtte ikamet ediyor olmaları gerekiyormuş. Oysa Gedikpaşa 1970'lerden itibaren tekstil atölyelerine teslim olmuş, odur budur da eski sakinlerini kaybetmişti. Anılarımızın, maneviyatımızın parçası haline gelmiş, daha da önemlisi ayakta kalmak için bize ihtiyaç duyan kilisemizden kopmamak için tek yol hukuki mücadeleydi. Konuyla ilgili açtığım dava 5 Mayıs 1996 tarihli *Agos* gazetesinde haber olmuştu (karşı sayfada).

Ferman Toroslar, İdare Mahkemesi'ne başvurdu

Ve İçişleri mahkemelik

Toroslar, Gedikpaşa Kilisesi Vakfı seçimlerinin yenilenmesine dair işlemin iptalini istedi.

İçişleri Bakanlığı'nın, 1995 Mayıs ayında gerçekleşen Gedikpaşa Surp Hovhannes Ermeni Kilisesi Vakfı yönetim kurulu seçimlerini iptal etmesiyle başlayan gelişmeler vakfın eski yönetim kurulu başkanı Ferman Toroslar'ın İçişleri Bakanlığı'na dava açmasıyla yeni bir boyut kazandı.

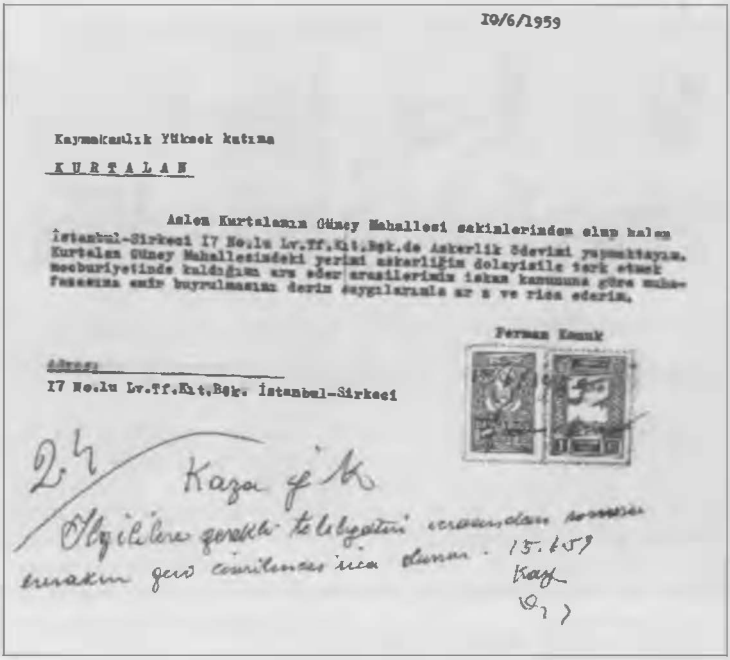
İçişleri Bakanlığı 1995 yılında yapılan Vakıf Yönetim kurulu seçimlerinde, ilgili seçim çevrelerinde ikamet etmemelerini gerekçe göstererek seçilen bazı isimlerin yönetim kurulu üyeliklerini veto ediyordu. Son olarak Gedikpaşa Surp Hovhannes Vakfı seçimlerinde de aynı gerekçenin kullanılması ve Ferman Toroslar'ın tekrar yönetim kuruluna seçilmesinin onaylanmaması üzerine Vakıf, 25 Şubat 1996'da seçimleri yenilemek zorunda kalmıştı. Uzun süre Vakfın yönetim kurulu başkanlığını yürüten ve yenilenen seçimlere katılamayan Ferman Toroslar, bu durumun yasal olmadığı gerekçesiyle Ankara İdare Mahkemesi'ne başvurdu. Toroslar açtığı davada vakıf yönetim kurulu seçimlerinin yenilenmesine dair işlemin iptalini istedi ve mahkemenin kararına kadar yürütmenin durdurulmasını talep etti.

"Ülkeyi yönetmek için yapılan milletvekili seçimlerinde bile ikamet şartı, seçilebilme koşulları arasında yer almış değilken ve İstanbul'da ikamet eden bir kişi Ağrı'dan milletvekili seçilebiliyorken, azınlık vakıfları seçimlerinde böyle bir şartın aranması anlaşılır gibi değil." diyen Toroslar, azınlıkların yaşadıkları semtlerin, ülkenin nüfus hareketlerinin doğal bir sonucu olarak her an değişime uğradığını, bunun neticesinde de kilise böl-



Toroslar: "Anlaşılır şey değil"

DEVAMI 7. SAYFADA



10/6/1959

Kaymakamlık Yüksek katına

KURTALAN

Aslen Kurtalanın Güney Mahallesi sakinlerinden olup halen İstanbul-Sirkeci 17 No.lu Lv.Tf.Kıt.Bşk.de Askerlik ödevimi yapmaktayım. Kurtalan Güney Mahallesindeki yerimi askerliğim dolayısiyle terk etmek mecburiyetinde kaldığım için eğer arazilerimin ihkak kanununa göre muhafazasına emir buyrulmasını derin saygılarımla arz & ve rica ederim.

Ferman Kanuk

Adresi:
17 No.lu Lv.Tf.Kıt.Bşk. İstanbul-Sirkeci

Kaza ✓k

15.6.59

Toprağın çağrısı...

Askerken Kurtalan'daki evimiz için yazdığım bu dilekçeye bakıp "Ne safmışım!" diyorum. Zira ne orada barınmaya, ne de toprağımıza sahip çıkmaya gücümüz yetmedikten sonra... Dahası da var. İstanbul'da ağanın adamları babamı bekçilik yaptığı fabrikada bulup, yok pahasına satmaya ikna etmişler araziyi; üstelik senet imzalatıp ödedikleri parayı da sonradan geri almışlar...

Toprak hep çağırdı beni ama. Avcılar'da bir toprak parçası edindim sonunda, 1971'de (karşıda üstte). Temelini ellerimle attım, bahçesini meyve ağaçlarıyla donattım. Asmadaki üzümden evdeki dikiş makinesine çalınmadık şey kalmadı, bıraktık sonunda. Marmara Ereğlisi bu topraklarda toprakla ilişkimin sonuncusu oldu (karşıda altta). Yol geçecek diye bahçe gitti elimizden. Sebzelerim, tavuklarım, kavak ağaçlarım, yirmi yıllık emeğim. Orada ölmeyi hayal etmiştim oysa...







Bitmeyen maratonum...

Gözümü sürgün çocuğu olarak açtım. Hayatım ordan oraya koşmakla, kaçmakla, göçmekle, mücadeleyle geçti. Bitmeyen bir maratondu bu. Avrasya Maratonu ne ki! Onun için sadece biraz antrenman gerekliydi, o kadar. İstanbul'a gönül rızasıyla gelmemiştik ama 50 yaşımda, Asya'dan Avrupa'ya kendi rızamla geçtim, hem de koşarak. Bu koşu bakalım nasıl, nerede bitecek...

Ferman ve Ailesinin Sürgün Kronolojisi

1927 *yaz*	Mutki baskını.
1934 *yaz*	2510 Sayılı İskân Kanunu yürürlüğe giriyor.
1936 *bahar*	Ferman'ın doğumu.
1938 *bahar*	Ferman'ın anne ve babası teslim oluyor.
1938 *yaz*	Aile, Çorum'un Osmancık ilçesi Kızıltepe köyüne sürgün ediliyor.
1947 *yaz*	5098 Sayılı "geri dönüş" kanunu yürürlüğe giriyor.
1947 *güz*	Aile, Kızıltepe köyünden ayrılıp Amasya Gümüşhacıköy'de kalmaya başlıyor.
1948 *güz*	Aile, Eylül'de yasak bölge halkına mahsus karnesini alarak Gümüşhacıköy'den ayrılıp Siirt Kurtalan'a gidiyor.
1949 *kış*	Aile, kısa bir süre Bitlis'in Tatvan ilçesindeki Soğurt köyüne sığındıktan sonra tekrar Kurtalan'a dönüyor.
1949 *bahar*	Aile, Siirt Kurtalan'a iskân ediliyor.
1954 *kış*	Ferman'ın iki yıl çalışmayla geçecek ilk İstanbul deneyi.
1957 *bahar*	Ferman evlenip Diyarbakır'a yerleşiyor.
1957 *sonu*	Aile, Kurtalan'ı terk edip Diyarbakır'a göçüyor.
1959 *bahar*	Ferman İstanbul'da askerken gidip ailesini ve eşini Diyarbakır'dan İstanbul'a getiriyor.
1960 *bahar*	Askerliğini bitiren Ferman'ın 8 nüfuslu ailesiyle İstanbul'da tutunma serüveni...

Yerleşme / Köy Adları

Kitapta geçen kimi yerleşmeler bugün başka adlarla anılmaktadır. Mekânsal güncelleme düşüncesiyle bu yerlerin "eski" ve "yeni" adları aşağıda verilmiştir.

Kitaptaki Adı	Yeni Adı
Ayınkasır	Konakpınar (Siirt Kurtalan)
Aynik	Gürgöze (Siirt Kurtalan)
Barınç	Bahçeli (Batman Beşiri)
Beykend	Beykent (Siirt Kurtalan)
Bimer	Durucak (Batman Beşiri)
Guskit [Kusket, Gusked]	Akçalı (Batman Kozluk)
Herend	Acar (Batman Sason)
Herork [Xerguk, Xargurk ?]	Yakabağı (Batman Sason)
Herpi [Harpi, Arpi]	Ballı (Bitlis Mutki)
Kerho [Kerxo, Gerxu]	Taşyol mezrası (Bitlis Mutki)
Kotib, Kotibexırap	Güney Mahallesi (Siirt Kurtalan)
Mermend [Marmand]	Bağarası (Bitlis Mutki)
Meydan [Medan]	Meydan (Bitlis Mutki)
Silind [Sılind]	Yazıcık (Bitlis Mutki)
Soğurt	Serinbayır (Bitlis Ahlat)
Tenes	Herork civarında bir köy veya mezra
Tınket	Karayün (Batman Sason)
Tirkeş	Tatlısu (Çorum Sungurlu)
Tork [Torx]	Yuvalıdam (Bitlis Mutki)

Dizin

6 Eylül 152

Abdullah 64, 180
– Binbaşı 206, 211
Abdülnur 184, 200
Abudefendi Hanı 222
Adalar 234
Adapazarı 235, 268
Adatepe Mahallesi 28, 31
Adnan 216, 218, 219
Afyon 126, 145, 166
Agop 137, 214, 250
Ağavniyan, Mardiros 251
Ahlat 48
Ahmet 58, 61, 181
Ako, Yusufâ 117, 136
Aksaray 214, 217, 218
Aksu ipliği 201, 209
Aktaş Triko 239
Alemdağı 192
Alevi 28, 214, 266
Ali 149, 189, 271, 273
Alman Harbi 63, 73
Almanya 270
Amasya 17, 26, 60, 226, 265, 266
Ambarê Pıçino 38
Amerika(lı) 55, 136, 172-174, 176, 275-278
Amerikan 153, 276
Anadolu 17, 36, 45, 58, 76, 98, 112, 149, 159, 165, 188, 200, 234, 250, 265, 273
Anıtkabir 269
Ankara 269, 273
Ankin 241, 242, 247
Ankine 141, 175, 182, 183, 197
Annik 235, 256
Antep Lokantası 210
Antranik 241, 247
– Paşa 53, 254
Apik İşkembecisi 157
Arapça 36, 49, 88, 119, 130, 242
Arapkirli 200, 233
Arfo 76
Arman 254, 255
Arsen, *Der* 170
Artin 156, 157, 187, 188, 277
Arut, Sarı 28
Aryıldız 236
Asdvadz 271
Atatürk 152, 155
Avare 175, 176
Avcılar 271, 272
– Meyhanesi 214, 215
Avrupa(lı) 138, 272, 278
Ayda 242
Ayınkasır 117, 126-128, 136
Aynik 110
Ayşe Hanım 89
Azak Yokuşu 210
Aznif 35, 92, 121, 123, 166, 179, 243, 247

Bağlar 173
Bahriyeli İsmail 217
Bakırköy 221, 276
– Ermeni Mezarlığı 243
Balat 233
Balık Pazarı 150
Balıkesir 184, 185, 189, 225, 226, 229
Barınç 130, 249, 251, 252
Basri 237
Batman 136, 137, 176, 226, 241
Baydzar 167, 170, 185, 212, 246
Baykurt, Hasan 189
Bayram 20, 24, 25, 36, 68, 111, 112, 115, 128, 130, 132, 168, 179, 182-184, 191, 197, 200, 201, 207, 214, 215, 220, 224, 235-238, 256
– Efendi 130, 241, 242
Bayram, Laz 238
Bedo 38, 54, 55
Bedoyê Ferhan 38
Berc Kamparosyan 251
Besse 33
Beşiri 36, 47, 95, 124, 133, 136, 239, 247, 273
Beyazıt 201, 210, 211, 221, 223, 224, 233, 258
Beykend 56, 100, 108, 127
Beyoğlu 143, 146, 154, 155, 157
Beyrutlu 276
Bimer 36, 123, 124, 126-130, 137, 167, 222, 247, 250, 252, 253, 273
Bismil 117
Bitlis(li) 16, 19, 41, 42, 48, 50-52, 54, 58, 59, 265, 274
Bodrikyan, Doktor 210
Boğaz 202
Boğosyan-Varvaryan 247
Bol Kepçe 211, 212
Bulgaristan 88, 213

Bulus 184, 200, 201
Bursa 189, 272
Büyük Han 200
Büyükada 202
Büyükçekmece 272

Cağaloğlu 188, 202, 211
Cemal 136
Cemilê Çeto 59
Cerrahpaşa 203
Cici Bebe 244
Cumhuriyet Bayramı 161

Çakmakçılar Yokuşu 200, 221
Çanakkale 189,190, 225, 229, 230
Çandır 277
Çardak 225, 229,230
Çarşılı Han 200, 207-209, 211, 214, 226, 233, 235, 244, 254
Çemberlitaş 198, 211
Çeto, Cemilê 59
Çingeneler 21
Çiyê Derik 116,117, 127
Çizmeciyan 200
Çorum(lu) 17, 26, 27, 30, 42, 57, 60,61, 63, 74, 115, 185, 186, 226, 256, 265, 266, 269
Çukur Çeşme 214

Dabağ(yan) Karnig 191, 199
Davutpaşa Kışlası 155
Delikli Kaya 67
Der Arsen 170
Der Giragos Tokatlıyan 250
Dersim(li) 149, 187
Desoto 153
Diana Kamparosyan 251
Dikili Kaya 73
Dikmen, Murat 273
Dilan Sineması 175
Diyarbakır 59, 117, 122, 124, 127, 128, 165, 166, 168-170, 173, 175-177, 179, 182, 184, 185, 188, 191, 192, 196-200, 226, 236, 250, 265, 269, 273
Doğu 55, 145, 251
Dolapdere 143, 157, 182, 232
Dursunbey 225, 226
– panayırı 226

Edirnekapı 233
Edremit 184, 189
Eğso 129, 137
– *mama* 141, 162
Ekspres 152
Elmo 34, 122, 123
Eminönü 200, 202, 221, 223, 269
Ermeni(ler) 16, 19, 26-28, 30, 32-34, 38, 42, 48, 50, 56, 58, 86, 88-90, 92, 96, 108, 116, 118, 122, 126, 128-130, 137, 145, 149, 150, 163, 166, 169, 172, 175, 179, 180, 183, 186-188, 191, 200, 203, 206, 211, 218, 233, 235, 237, 239, 240, 250, 254-257, 265, 266, 268-278
Ermeni Katolik 146
Ermenice 53, 88, 130, 242, 254, 268, 275-277
Ermenilik 28, 53, 92, 110, 224, 228, 256, 269, 272, 276, 277
Ermenistan 34, 136, 137, 145, 253-255, 257
Erzincan 25
Erzurum 150
Erzurumlu Ali 149
Esayan Okulu 155
Eskişehir 173
Esvedur 126, 222, 250
Eyüp 165, 217, 218, 233, 258
– Camii 272

Faro 126, 127, 129, 161
Fatih 194, 196, 205
Ferhan, Bedoyê 38
Feride 126, 127, 135, 166, 170, 222, 250
Feriköy 221, 232, 269
Ferman 43, 59, 87, 112, 119, 129, 144, 145, 150, 162, 166, 168, 172, 176, 177, 185, 190, 195, 202, 208, 220, 224, 226, 236, 240, 253, 269, 272
– Göçmen 189, 190
– Konuk 194
– Konuk Göçmen 186
Ferzo 167
Fılla 106, 108, 116, 118, 120, 134, 135
Fındıklı 71
Ford 153
Fransız 277

Galata Köprüsü 202, 223, 234
Galatasaray 156, 163
– Lisesi 146, 147, 150
Galip 278

Garbis 187, 188, 278
Garzan 133
Gâvur Tepesi 229
Gedikpaşa 183, 210, 210, 211, 214, 223, 231, 236, 242, 268, 276
– Surp Hovhannes Kilisesi 236
Gelibolu 225
Genco 16, 33-35, 38, 39, 41, 42, 50
Gencogiller 61, 122
Gencoyė Parseğ 38
Göç Heyeti 251
Göçer, Kirkor 269
Göçmen 186
Göçmen-Konuk 256
Gölcük 235
Guskit(li) 50, 123
Gülamir 171
Gülbenk 213, 255, 270
Gülen Bebe 236
Gülen, Nurettin 236
Gülhan 129
– Parkı 194
Gümüşhacıköy(lü) 17, 19, 20, 21, 22, 26, 27, 28, 31, 42, 49, 57, 188, 214, 250, 267, 268
Gümüşhaneli 150
Gümüşsuyu Askeri Hastanesi 196
Günel, Mehmet 194
Gürdamarlar 233

Ğazar 19, 89, 90, 255

Hac 272
Hacepli 87
Haliç 233
Hamidiye 22
– Çeşmesi 148, 163
Harutyun 256
Hasan 8, 9, 15, 16, 33-35, 38, 41, 42, 45, 48-51, 54, 67, 73, 74, 79, 88, 90, 122, 129, 149, 156, 157, 189, 190, 214, 240, 255
Haseki 203
Hatun Ana 126, 127
Hayasdan 259
Haydarpaşa 140, 142, 145, 250, 252
– Garı 184, 249
Hayg 142, 144, 146, 156, 175
Hayrettin 64
– Tekke Sokağı 197, 209
Hayri 144
Herend 130
Herendli Meyro 129
Herork 43, 137
Herorklu Migro 250
Herpi 43
– Dağı 50
Hıristiyan(lık) 53, 112
Hisar Sokağı 209, 212
Hor Mor Tepesi 50
Hürriyet Çarşısı 226, 269
Hüseyin 79, 149

Ispartalı 209
Isrer 30, 267
Istepan 163

İbo 172
İbrahim 126, 127, 149, 175, 207, 226-228, 230
İngiliz 138, 154
– Konsolosluğu 156
İngilizce 176, 275, 276
İrfaniye Sokağı 236, 237, 239, 240, 242, 268, 269
İshak 127
İsmail, Bahriyeli 219
İstanbul(lu) 8, 9, 12, 19, 124, 130, 136-142, 144-146, 149, 150, 153, 155, 159-161, 164, 165, 168, 173-176, 179, 182-185, 187-189, 191, 196, 199, 200, 204-206, 208, 211, 214, 221, 222, 226, 230, 231, 236, 242, 243, 247, 249, 250, 253-255, 258, 259, 268, 269, 271-273, 275, 277
İstanbul Caddesi 163
İstanbul-İzmit yolu 223
İsviçre 277
İtalyan 277
İzmirli 185
İzmit 142, 224, 235

Kadıköy 223, 233
Kadırga 149, 250
Kağtaganats Hantznakhump 251
Kalustyan, Şnork 251, 252
Kamparosyan, Berc/Diana 251
Kapalı Çarşı 154, 159, 211
Kaplan Han 239
Kapri 236
Karagümrük 195
Karaköy 200, 223, 234, 238, 268
Karekin Khaçaduryan 182
Karnig Dabağyan 191, 199

Karslı 237-239
Kasımpaşa 232, 233
Kastamonulu 211
Katolik 145, 146, 276
Kavaklı 85
Kayane 63, 255
Kayseri 60
Kehni 63, 85, 89, 90, 114, 137, 255, 268
Kenan 257, 258
Kent şekerleri 166
Kerho(lu) 7-11, 13-15, 17, 19, 26, 34-36, 38, 41, 45, 47, 48, 50, 58, 111, 114, 121-124, 166, 173, 256, 265
Kerimo 33, 34
Keşan 225
– panayırı 225
Khaçaduryan, Karekin 182
Khaçik 142, 144-147, 149, 150, 152-154, 157, 159, 163-165, 168, 170, 182, 188, 202, 249
Kırdo, Selimô 43, 44
Kızılırmak 70, 71, 73, 77, 81
Kızıltepe 17, 22, 23, 25, 30, 61, 70, 76, 84, 88, 90, 214
Kirkor 126, 165, 167, 173, 176, 177, 198, 201, 222, 250
– Göçer 269
Kitoro 15, 16, 256
Koçero 129, 130
Konuk 186
Konyalı 209, 233
Kotib 97, 137
Kotibexırap 95, 97, 114, 121, 250
Köprübaşı 11, 16
Krikor Vanlıyan 251
Krisdos 271
Kumkapı 182, 197, 209, 211, 214, 220, 232, 244-247, 250, 251, 252, 273
– Meryem Ana Kilisesi 250
Kuran 84-86
Kurban Bayramı 91, 269
Kurtalan 17, 31, 33, 35, 36, 41, 42, 52, 54-57, 73, 95-98, 100, 104, 108, 112, 113, 122, 124, 132-134, 136-138, 142, 148, 155, 158, 160, 161, 165, 167, 170, 176, 177, 179-182, 194-196, 206, 214, 227, 250, 253, 254, 268, 275
Kurtuluş 232
Kuyulubağ Sokağı 269
Küçük Pazar 211
Kürdo 92
Kürkçü Han 200, 244
Kürkçüler Pazarı Sokağı 198, 201
Kürt(ler) 12, 34, 38, 39, 42, 58, 81, 90, 92, 93, 116, 128, 169, 189, 206, 240, 250, 266, 270, 271, 274
Kürtçe 36, 49, 83, 88, 104, 130, 242, 245, 252, 275

Langa 214
Latif 126, 127, 166, 170, 171
Laz(lar) 132, 162, 229, 238
Levazım Kumandanlığı 194, 205
Lütfü 27, 28

Maarif Müdürlüğü 257
Mahmutpaşa 164, 184, 224, 236, 244, 268
– Yokuşu 200, 226
Malatyalı 240
Malė Faro 126, 127, 129, 161
Mampig 21
Manuk 34, 40, 50, 89, 90, 231, 242
Mardiros Ağavniyan 251
Marmara şarabı 218
Maryam 49, 53, 129, 168, 212, 237, 242, 255, 267
Mayro 123
Mayro, Topal 33
Medine 16
Mehmet 63, 64
– Binbaşı 184, 185, 194, 206
– Günel 194
– Varol 187
Menderes Binbaşı 189
Mercan 210, 221, 232
– Camii 209
– Hamamı 200
– Yokuşu 221
Mereto (Dağı) 129, 136, 271
Mermend 39, 40
Mersin 273
Meryem 255, 271
– Ana Kilisesi 182, 244, 250, 252
Mesropyan Okulu 214, 276
Meşo 58
Mevlüt Han 20
Meydan 58
Meyro 129

Meyro, Herendli 129
Mıgır Usta 31
Mıgırdiç 123, 250
Mıhitar 21
Mısegiller 61
Mısır Çarşısı 200
Micro 144, 175
Midyat 130
Migro, Herorklu 250
Minas 21, 187, 188
Mukaddes Hanım 195
Mumcu, Yetvart 251
Murat Dikmen 273
Mustafa 214, 219
Muş(lu) 16, 42, 55, 59, 166, 251
Muşeğ 166, 167, 273-275
Mutki(li) 7, 9, 19, 34, 36, 39, 76, 81, 89, 90, 121, 124, 129, 144, 186, 274
Müslüman(lık) 69, 86, 89, 92, 118, 119, 144, 149, 174, 186, 206, 218, 228, 255, 256, 265, 266, 274

Nazar 214-216, 218-220
Nişanca 214
Norig 50
Nubar 146
Nurettin Gülen 236
Nurhan 265
Nuri 144, 175
Nuritza 30, 54, 168, 237, 255, 265
Nuriye 255, 265
Nuriye, Şiroyô 60

Ohannes (enişte) 130, 131, 241, 244, 247
Ohannes, Fotoğrafçı 20
Ohannes, İnşaatçı 150, 151
Okumuş, Ali 189
Opel 269
Orhan Pineci 184, 185, 200, 208
Osmanbey 182, 203
Osmancık 17, 19, 21-23, 26-28, 61, 65-67, 186, 255

Ömer 59
Ömür Yoğurdu 221
Örücüler (Kapısı) 159, 200

Pakin, Varujan 210, 211
Papazoğlu 188
Paregentan 170
Parseğ, Gencoyê 38
Patrikhane 182, 197, 211, 243, 245, 250
Paynaz 169, 180
Pıçino, Ambarê 38
Pineci, Orhan 184, 185, 200, 208
Pusro 123, 128, 250
Puşar Ağa 34, 122, 123, 129

Ramazan Bayramı 91, 96
Raşit 267, 271-273
Rum(lar) 92, 132, 150, 153-155, 157, 214, 221, 243
Rumelihisarı Ermeni Mezarlığı 242
Rus(lar) 16, 34, 238, 239, 255
Rus Konsolosluğu 154, 155, 253-255
Rusya 238

Sabri 137
Sağmalcılar Cezaevi 155
Sahakyan 276
Samatya 183, 197, 201-203, 205, 206, 209-212, 217, 276, 277
Saniye Hanım 255-257
Sarı Arut 28
Sarkis 123-125, 129, 130, 144, 149, 158
Sarkis, Dokumacı 141
Sarkis, Gâvur 25-27
Sarkis Seropyan 252
Sason(lu) 39, 76, 166, 172, 186, 254, 265, 266
Satılmış 63
Sefer 137, 200, 201, 208, 214-216, 218-220
Seferberlik 16, 34, 110, 141, 180
Selim 43, 70, 137
Selimiye (Kışlası) 155, 189-191, 194
Selimo 59, 122
Selimô Kırdo 43, 44
Seropyan, Sarkis 252
Sevim 173, 269
Sırxo 122
Sigorta Hastanesi 197
Siirt(li) 36, 55, 142, 196, 204, 226, 228, 247
Silind 8, 10, 11, 13, 36-38, 43, 180
Silvan 176
Sirkeci 163, 194, 202, 231, 233, 245, 257
Sivas 60, 150, 253
Soğurt 36, 48, 50, 51, 53-55, 254
Stone makine 239
Sultan 141, 175

Sungurlu 30, 265, 266, 269, 272
Suriye 116, 126, 136, 138, 145, 162, 168
Surp Agop Hastanesi 175
Surp Hovhannes Kilisesi 236
Surp Pırgiç Hastanesi 243
Süleymaniye 231, 272
Sünni 266
Süryani(ler) 116, 117, 126, 130, 141, 170, 172, 184, 201

Şabo 122, 269
Şafii 270
Şan Sineması 175
Şarapnel (Geçidi) 245, 246
Şemdi 39
Şerefe Han 50, 51
Şeyh Sait 265
Şiroyô Nuriye 60
Şişli 232
– Etfal Hastanesi 203
Şnork Kalustyan/ *Sırpazan* 251, 252

Tahtakale 160, 221, 244
Taksim 153, 155, 196
Tarlabaşı 141, 143, 150, 153
Tatar 173
Tatvan 36, 51, 54
Tekel 218
Tekirdağ 207, 225
Tenes 43, 44, 114
Tenzile 65, 84, 85
Tınket 50
Tınketli Arfo 76
Ticaret Odası 221
Tirkeş 30, 265-267, 269, 270
Tokatlıyan, *Der* Giragos 250
Tophane 234
Tork 10
Toro (mahallesi) 39, 40
Toros 142, 144, 145, 187, 188
Toroslar 256
Torosyan 256
Tosya 75, 67
Trakya 225, 272
Tuncelili 149, 150, 175
Tülcü Sokağı 214, 268
Türk(ler) 149, 183, 186, 218, 229, 255, 266, 273, 275, 277
Türkçe 84, 104, 130, 188, 189, 242, 243, 245, 253, 268, 275
Türkiye 55, 56, 233, 277

Ulu Cami 172
Unkapanı 200, 211
– Köprüsü 200
Uşak 76, 137, 144, 146, 149, 250

Üsküdar 233

Van 42, 55
Vanlıyan, Kirkor 251
Varol 149
Varol, Mehmet 187
Vartan 122, 123, 166
Vartan, Elekçi 21
Varto 251
Varujan 187, 188
Varujan Pakin 210, 211
Vatan Caddesi 205
Verjin 241, 242, 247
Vesile 34

Xano 137, 250
Xazo 8, 16, 30, 33, 34, 39, 40, 47, 51, 58, 90, 122, 126, 128, 135, 161, 179-181
Xumar 59

Yahudi 233, 237, 240
Yahyalar 240
Yedikule 217
Yenikapı 217
Yenişehir 154
Yeşilköy 163, 164, 276
Yetvart Mumcu 251
Yıldırım, Hasan 189
Yıldız, İbrahim 207, 226, 230
Yorgo 156, 157
Yozgat(lı) 188, 277
Yunan(lılar) 152, 229
Yunanistan 152, 213
Yusuf 130
Yusufâ Ako 117, 136

Zakar 137
Zapyon Okulu 155
Zaralılar 253
Zaza 172, 174
Zazaca 36, 88, 173, 275
Zeytinburnu 221
Zozan 122, 123
Zümrüt 50

İçindekiler

Kerho, 2008 7
Gümüşhacıköy, 1947-48 17
Kurtalan, 1949 33
Kızıltepe, 1938 61
Kotibexırap, 1949 95
İstanbul, 1954 141
*Kaftagan*lar, 1966 249
Ferman Toroslar'la Yüz Yüze:
Sürgünden Diyasporaya 265
Fotoğrafların Diliyle 279
Ferman ve Ailesinin Sürgün Kronolojisi 295
Yerleşme/Köy Adları 296
Dizin 297

Սիւրկիւն | Sürgün

Աքսոր **Exile**

գրող author

Ֆէրման Թորոսլար | Ferman Toroslar

Թրքերէն Turkish

յուշեր memoirs

Մայիս 2013, Սւրանպուլ | May 2013, Istanbul

Ferman Toroslar'ın ana yurdu olan, bugünkü Batman iline bağlı Sason ilçesi ile baba yurdu Bitlis'in Mutki ilçesi 1925-38 arasında Doğu illerine düzenlenen askeri harekâtların gerçekleştiği bölgelerdendi ve ilgili nüfusun Batı illerine zorunlu iskânını içeren 1934 tarihli İskân Kanunu'na tabi tutulmuştu. O coğrafyayı paylaşanlarla birlikte Ferman'ın ailesi de ateşin içinden geçecek, Çorum'un bir köyünde yaşamak zorunda kalacaktı.

Bu kitap, Ferman ve ailesinin sürgünlük yıllarının ve sonrasında yurt belleyecekleri bir toprağa ve hayata tutunma mücadelesinin öyküsü...

***

"Babamın üç ismi oldu. Ermenice Ğazar, Kürtçe Xazo, Türkçe Hasan. Kardeşlerimin de öyle. Aznif'e Hazna dedik; Harutyun'a ise Bayram; Maryam'la Nuritza'ya, Meryem ve Nuriye. Benimse bahtıma Ferman düşmüş, devletin isyana çıkardığı ferman... Dağlarda çekilen onca ıstırap, sürgünler, yoksulluk... Ferman bizim kaderimizi çizmiş. O yüzden, kardeşlerim İstanbul'da isimlerini değiştirirken, ben öylece bıraktım:

Adım Ferman, soyadım Toroslar..."

ISBN 978-605-5753-37-5

